

Ψηφοποιήσεις από τον πρώτο Εκλογικό Κύκλο Πολιτικής

Επαναστατική Επαρχίας Μαραθώνα

Επίκαιρη πολιτική

1885.8.03

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

γ π ο

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ.

Δ.Ι.Φ. καὶ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ ἔθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Άδειά τοῦ Υπουργείου τῆς Δημοσίας Ἐκπαίδευσεως,
ὑπ' ἀριθμ. 261, Σαμπάν 9, 1302.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΚΟΡΟΜΗΑ.

1885.

ΖΗΧΑΡΙΟΥΣ
ΑΓΩΓΗ ΕΠΙΧΑΙΡΙΑΚΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ ΣΕΒΗ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ ΣΕΒΗ ΙΩΑΝΝΙΝΑ

ο πι

ΛΟΙΔΗΔ ΚΤΩΣΗΝΙΑ

Επί της αναγράφεως της Μεταρρύθμισης της Ελληνικής Δημοκρατίας

1905 Αρχείο Εθνικής Βιβλιοθήκης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΡ ΤΟΥ ΤΥΠΟΛΑΦΕΙΟΥ Α. ΚΟΡΩΝΗΑ

1882

Τῷ ἀναγνώστῃ.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς παρούσης Στοιχειώδους ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας (1874) προετάξαμεν τὸν ἀκόλουθον πρόλογον.

«Οτε πρὸ ἑνὸς ἔτους (1873) ἐξεδώκαμεν τὸ Δοκίμιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας χάριν τῶν περὶ τὴν θεολογίαν σπουδαζόντων, παρετήρησαν ἡμῖν πολλοὶ τῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων διαφόρων σχολείων, ὅτι ἥθελεν εἶναι καλὸν νὰ συνταχθῇ καὶ Στοιχειώδης τις ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία χάριν τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων· διότι πολλοὶ ἥρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὴν ἀνάγκην ἐν τοῖς σχολείοις παρὰ τῇ Ἱερᾶ Ἰστορίᾳ καὶ τῇ Ἱερᾶ Κατηχήσει νὰ διδάσκηται τοῖς νέοις καὶ στοιχειώδης τις ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Ἐν Τουρκίᾳ ἐν πολλοῖς γυμνασίοις καὶ σχολείοις διδάσκεται ἥδη αὕτη. Καὶ τοῦτο εἶναι λίαν δρθόν· διότι ὁ μαθητὴς ἀφοῦ διὰ τῆς Ἱερᾶς Ἰστορίας μάθῃ τὸ περιεχόμενον τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, διὰ δὲ τῆς Κατηχήσεως στοιχειώδως τὰ δόγματα καὶ τὴν ἥθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως συμπληρώσῃ τὰς στοιχειώδεις ταύτας θρησκευτικὰς γνώσεις του, πρεπει αναγκαιώς νὰ οἰδαχθῇ καὶ τὰ κυριώτερα ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας. Τὰ περὶ τούτου πιστεύομεν, ὅτι θέλει λάβει ὑπ’ ὄψιν τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Διὰ τί νὰ μὴ λάβωμεν καὶ κατὰ τοῦτο ὡς παράδειγμα τὴν διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων ἐν τοῖς σχολείοις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπου ἀπὸ πολλοῦ ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ τοῖς κατωτέροις σχολείοις διδάσκεται καὶ στοιχειώδης

τις ἐκκλησιαστικὴς ἱστορία ἡ ὡς παράρτημα τῆς Κατηχήσεως ἢ ὡς ἔδιον μάθημα; Δύναται νὰ ὑποτεθῇ, διτὶ κέκτηται τις τὰς ἐγκυρίους, τὰς παντὶ εῦ ἡγμένῳ ἀναγκαῖας γνώσεις, ὅταν ἀγνοῇ τὰ στοιχεῖαδέστερα ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας, ὅταν ἀκούων π.δ.χ. διωγμοὺς, συνόδους, πατέρας, σχίσμα, παπισμὸν, ἰησουίτας, καὶ τὰ δμοια, μένη ἄφωνος, μηδὲν εἰδὼς, ἢ ἀμυδροτάτας ἔχων περὶ αὐτῶν γνώσεις ἐξ ἄλλων μαθημάτων; Ὁπως προσφέρωμεν βοήθημά τι εἰς τὴν τοσοῦτον ἀναγκαίαν οὖσαν παράδοσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἰς τοὺς νέους τῶν σχολείων, συνετάξαμεν τὸ παρὸν ἔργον. Τοῖς μαθηταῖς τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῶν Γυμνασίων δύναται νὰ χρησιμεύσῃ (καὶ χρησιμεύει ἥδη πολλαχοῦ) καὶ τὸ ἡμέτερον Δοκίμιον.»

Τὴν ἐν τῷ προλόγῳ τούτῳ ὑποδειχνυομένην χρησιμότητα τῆς διδασκαλίας τῆς ἔκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐν τοῖς Γυμνασίοις πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐν αὐτοῖς διδομένης θρησκευτικῆς ἐκπαίδεύσεως συνομολογησαν καὶ τὸ 'Ὕπουργεῖον τῆς Παιδείας, εἰσήγαγε κατὰ τὸ 1875 ἔτος αὐτὴν ὡς ἐν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων τῶν Γυμνασίων, συστήσαν συνάμα καὶ τὸ παρόν ἐγγειρίδιον διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 5207 ἐγκυκλίου του. Ἡ παροῦσα τρίτη ἔκδοσις παρουσιάζεται εἰς τὸ κοινόν ἐν πόλλοις διωρθωμένῃ καὶ ἐπηγέρημένῃ.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1.

Τί εἶναι ἐκκλησία καὶ τί ἐκκλησιαστική ιστορία;

Ἐκκλησία σημαίνει κυρίως συνάθροισιν, ἀθροισμα. Ἐνταῦθα δ' ἐννοοῦμεν ἐκκλησίαν τὸ ἀθροισμα τῶν εἰς Χριστὸν ώς τὸν Σωτῆρα αὐτῶν πιστευόντων ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀναγνωριζόντων αὐτὸν ώς τὸν ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των. Ἐκκλησιαστικὴ δὲ ιστορία εἶναι ἡ ιστορία τῆς χριστιανικῆς ταύτης ἐκκλησίας, ἥτοι ἡ ἔκθεσις τῆς ἰδρύσεως, ἐξαπλώσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἐν γένει τοῦ βίου τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ δηλ. ιστορία ἐξετάζει, πῶς δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κηρύξας τὴν θρησκείαν του καὶ δι' αὐτῆς προσελκύσας περὶ ἑαυτὸν μαθητὰς, ἴδρυσε τὴν ἐκκλησίαν· πῶς οἱ μαθηταί του διέδωκαν τὴν διδασκαλίαν του, ἥτις ἐπειτα δλίγον κατ' δλίγον ἐξηπλώθη, ὅπου σήμερον βλέπομεν αὐτὴν διαδεδομένην.

πῶς ή χριστιανική διδασκαλία ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ποῖαι αἱρέσεις ὡς ἐκ τούτου προῆλθον καὶ πῶς οἱ χριστιανοὶ ἔχωρίσθησαν εἰς τοσαύτας διακεκριμένας ἐκκλησίας, ὅπόσας σήμερον βλέπομεν ποῖοι ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς· πῶς ἐγίνετο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις καὶ ποίας μεταβολὰς κατὰ μικρὸν ὑπέστη τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα· πῶς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσηται ἡ χριστιανικὴ λατρεία καὶ πῶς σήμερον ἔχει ἐν ταῖς διαφόροις ἐκκλησίαις· τέλος ὅποια ἦσαν τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἴστοριαν διαιροῦμεν εἰς τέσσαρας περιόδους· Α' εἰς τὴν ἴστοριαν τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—313). Β' ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (313—860). Γ' ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860—1453) καὶ Δ' ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1882).

Σημ. Ὡς πηγαὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἴστοριαν χρησιμεύουσιν ἡμῖν κυρίως τὰ συγγράμματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν διαφόρων ἐποχῶν, ίδιως δὲ διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν ἴστοριαν τῶν πρώτων ἐννέα αἰώνων τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἃτινα ἔξεδόθησαν ἐσχάτως ὑπὸ Migne ἐν Πατρολογίαις (Patrologiae cursus completus eccl. latinæ et græcæ Paris. 1844—57. T. 241). Ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικὴν ἴστοριαν συνέγραψαν ὁ Εὐσέβιος, ὁ Σωκράτης, ὁ Σωζόμενος, ὁ Θεόδωρος, ὁ Φιλοστόργιος, Θεόδωρος ὁ Ἀναγνώστης καὶ ὁ Εὐάγγριος (Historia ecclesiastica Scriptores Graeci ed. Beading. Cantabr. 1720). Τούτους συνεχίζουσιν οἱ λεγόμενοι βυζαντινοὶ ἴστορικοι, οἵτινες ὅμως γράφουσι μεταξύ πολιτικὴν ἴστοριαν (500—1500 Corpus Scriptorum historiæ byzantinae. Bonn. 1828). Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων συνέγραψαν ἐκκλησιαστικὰς ἴστοριας ὁ Ἀθηνῶν Μελέ-

τιος, ὁ Κομητὸς (ἐπιτομὴν τῆς τοῦ Μελετίου), ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογίας Κοντογόνης καὶ ὁ Δάσκαρις. Πρβλ. καὶ τὸ ἡμ. Δοκίμιον ἐκκλησιαστικῆς Ἰστορίας καὶ τὴν δίτομον Ἐκκλησιαστικήν Ἰστορίαν ἡμῶν. Ἐκ τῶν ξένων ἀναφέρομεν ὡς ἀριστους ἐκκλησιαστικοὺς Ἰστορικοὺς τοὺς Γάλλους Φλερᾶ καὶ Μάττερ, καὶ τοὺς Γερμανοὺς Νέανδρον, Γελζελερ, Χάζε καὶ Κούρτζ.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
(4—313)¹.

§ 2.

Τίς ἦτο ἡ Θρησκευτικὴ καὶ ηθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ;

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου περιελαμβάνετο ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει, ἢ δὲ ἐλληνικῇ γλῶσσᾳ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἦτο πανταχοῦ σχεδόν διαδεδομένη. Η ἡθικὴ καὶ θρησκευτικὴ κατάστασις τῶν ἔθνων λαῶν ἦτο οἰκτρά. Αἱ ἔθνικαι θρησκεῖαι καὶ καθ' ἓντας θεωρούμεναι, ὡς θεοποιοῦσαι τὴν κτίσιν

(¹) Πηγαί. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων (παρὰ Migne), καὶ ἴδιας δὲ ἐκκλησιαστικός Ἰστορικὸς Εὐσέβιος. Πρβλ. καὶ ἡμετ. Δοκίμιον σελ. 15—99 καὶ ἡμετέρας Ἐκκλησιαστικῆς Ἰστορίας Τόμ. Α' σελ. 19—184.

καὶ διδάσκουσαι τὴν λατρείαν ταύτης ἀντὶ τοῦ κτίσαντος, καὶ ὡς ἀποδίδουσαι τοῖς θεοῖς ἀτελείας καὶ ἀνθρώπινα πάθη, ἵσαν διαστροφὴ φανερὰ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποπλάνησις μεγάλη, ἥτις ὡς ἐπακόλουθον εἶχε τὴν ἡθικὴν ἔξαχρείωσιν τῶν ἀνθρώπων διότι κατὰ τὰς ἐννοίας, ἃς ἔχει τις περὶ θεοῦ, μορφόνει καὶ τὰς ἡθικὰς αὐτοῦ ἐννοίας. Ὅταν λατρεύῃ τις θεοὺς διεφθαρμένους, δὲν δύναται νὰ ἥναι αὐτὸς ἡθικός. Τὰ διὰ τῆς μυθολογίας ἀποδιδόμενα ἐγχλήματα εἰς τοὺς θεοὺς, ἔξηγνίζοντο τρόπον τινὰ εἰς τὰ δματα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐθεωροῦντο ὡς ἐπιτετραμμένα. Τοιαῦται ἵσαν καὶ αὐταὶ αἱ θρησκεῖαι τῶν ἑλλήνων καὶ τῶν ρωμαίων, τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐκ τῶν ἐθνικῶν λαῶν, (οὓς ἀλλαγές δικαίως διὰ τὴν φιλολογίαν αὐτῶν καὶ τὴν τέχνην ὡς κλασικοὺς θαυμάζομεν). Αἱ ἔθνικαὶ θρησκεῖαι ἀποβαλλοῦσαι εἴ τι καλὸν ἀρχικῶς ἐκέκτηντο, εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ὄπατον βαθμὸν διαφθαρῆ, ἀφοῦ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις παραδίχαριν καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης, ἀνθρώποι ἀκολαστότατοι, ἐτιμῶντο μετὰ τὸν θάνατόν των ὡς θεοί. Ἡ δὲ ἐπὶ τῶν ἡθῶν ἐπιβροή τῶν θρησκειῶν ἦτο ἐπιβλαβεστάτη. Ἡ λατρεία πολλῶν Θεῶν ἐγίνετο δι' αἰσχρῶν πράξεων. Τὴν διαφθορὰν τῶν ἐθνικῶν λαῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδεικνύουσι πρὸ πάντων τὰ συγήθη πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ διδόμενα θεάματα τῶν μονομαχιῶν καὶ θηριομαχιῶν ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἐν οἷς χιλιάδες πολλάκις ἀνθρώπων καταδίκων, δούλων ἢ αἰχμαλώτων ἀγηλεῶς κατεσφάζοντο ἢ κατεσπαράσσοντο, ἢ ἀθλία κατάστασις τῶν δούλων, καὶ ἡ ἀνήκουστος ἔχλυσις τῶν ἱερῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, ἥτις ἐπήνεγκε τὸν ἔξευτελισμὸν τῆς γυναικός. Ἐν ὅ δὲ οἱ λαοὶ ἐτέλουν οὕ-

τως ἐν τῇ παχυλῇ ταύτῃ δεισιδαιμονίᾳ καὶ φοβερᾷ ἀνηθικότητι, οἱ πεπαιδευμένοι ἡ ἡπίστουν καὶ ἡδιαφόρουν περὶ τῆς Θρησκείας καὶ ἡθικῆς τῶν λαῶν, ἡ ἀνεζήτουν καθαρωτέραν τινὰ ἀλήθειαν. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων τούτων (καὶ μάλιστα ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ Στωϊκοί) ἀνυψώθησαν εἰς πολλὰς καθαρὰς ἔννοίας περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ ἀθανασίας, περὶ αὐτῶν δηλ. τῶν βάσεων τῆς Θρησκείας καὶ τῆς ἡθικῆς, καὶ ἐπολέμησαν τὴν πολυθείαν καὶ τοὺς μύθους αὐτῆς, ἀλλ' αἱ ἰδέαι των, μείνασαι κτῆμα δλίγων τινῶν μόνον πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἀναμορφώσωσι Θρησκευτικῶς καὶ ἡθικῶς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Ἡ ἀνάπλασις αὕτη, ἡ σωτηρία ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἀλλοθεν.

Οἱ Ἰουδαῖοι ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦντες, εὑρίσκοντο εἰς καλλιτέραν κατάστασιν ὑπὸ ἡθικὴν καὶ Θρησκευτικὴν ἔποψιν· παρ' αὐτοῖς εἶχεν ἀναλάμψει τὸ ἀληθὲς τῆς Θεογνωσίας φῶς, διότι διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν καὶ θεοπνεύστων προφητῶν εἶχον διδαχθῆ τὴν Θρησκείαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ μωσαϊκὴ Θρησκεία δὲν ἦτο ἡ τελεία ἀποκάλυψις τῆς Θρησκευτικῆς ἀληθείας· ἦτο μόνον προπαρασκευὴ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ ἀναφανῇ τελείαν Θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δην προκατήγγειλαν οἱ προφῆται· ἐντεῦθεν αἱ ἐλλείψεις τῆς Θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ιδίως ἡ παρ' αὐτῇ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὡς Θεοῦ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν, Κυρίου, δην πρέπει ὡς δοῦλος ὁ ἀνθρωπος νὰ φοβηταί, αἱ αὔστηραι αὐτῆς διατάξεις καὶ ἡ ὑλικὴ διὰ αἵματηρῶν θυσιῶν τελουμένη λατρεία αὐτῆς. Καθὼς δὲ αἱ ἑθνικαὶ, οὗτω καὶ ἡ μωσαϊκὴ Θρησκεία ἐτέλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν παρακμῇ, διαφθαρεῖσα καὶ παραμορφωθεῖσα ὑπὸ τῶν διδασκάλων τοῦ Ιουδαϊκοῦ λαοῦ,

τῶν Φαρισσαίων, διὰ νέων προσηκῶν καὶ ἐξηγήσεων⁽¹⁾. Οὕτως εἶχεν ὁ κόσμος ἡθικῶς καὶ θρησκευτικῶς, ὅτε, ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τῶν χρόνων, ἐπεφάνη ὁ Σωτὴρ, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἵνα ἴδρυσῃ τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, ἥτις ἔμελλε διαδιδομένη εἰς τὸν κόσμον, νὰ ἀναγεννήσῃ ἡθικῶς αὐτόν.

§ 3.

Πᾶς ἴδρυθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἐκκλησία καὶ ποὺ διεδόθη τὸ πρῶτον;

Ἡ ἐκκλησία ἴδρυθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δστις κατὰ τὴν Γραφὴν ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἀγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, εῖναι δὲ ὁ ἐνσαρκωθεὶς Υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως θεωρεῖται τὸ 705 ἀπὸ κτίσεως Ρώμης. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκπληρῶν τὰς προφητείας τῶν ἀρχαίων προφητῶν καὶ ὡς ὁ ὑπ' αὐτῶν ἐπαγγελθεὶς Μεσσίας παραστὰς, ὡς ὅποιον κατέδειξεν αὐτὸν καὶ αὐτὸς ὁ τελευταῖος τῶν προφητῶν Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς, ἀνύψωσε μὲν τὴν μωσαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν δυνατὴν πνευματικὴν τελειότητα, ἐξήπλωσε δὲ τὴν ἀληθῆ ταύτην θεογνωσίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας του εἰς ἀπαντα τὸν κόσμον. Ἐμφανισθεὶς τὸ πρῶτον ἐν Γαλιλαίᾳ, ἤρχισεν ἐκεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, περιερχόμενος τὰς πόλεις καὶ κώμας, συνήθροισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυτὸν καὶ ἰδίως τοὺς

(1) Τὰ περὶ τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας καὶ ἐν γένει τῆς Ιστορίας τοῦ Ιεραπετικοῦ λαοῦ εὑρίσκει τις ἐν τῇ "Ιερῷ Ιστορίᾳ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης." Ορα ἡμετέραν "Ιερὰν Ιστορίαν τῆς Παλαιᾶς καὶ Νῆστης Διαθήκης." Εν Ἀθήναις 1875.

δώδεκα τοὺς ἀποστόλους κληθέντας. Τὰ δύναματα τῶν ἀποστόλων τούτων εἶναι Ἀνδρέας καὶ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, Ματθαῖος, Θωμᾶς, Φίλιππος, Βαρθολομαῖος, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Σίμων ὁ ζηλωτὴς καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσχαριώτης. Τὸ πλήθος συνέρρεε προθύμως πρὸς αὐτὸν, ἐκπληττόμενον οὐ μόνον ὅπὸ τῆς διδασκαλίας του ἀλλὰ καὶ ὅπὸ τῶν ἔργων του· διότι ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας, κωφοὺς ἐποίει νὰ ἀκούωσι, τυφλοὺς νὰ βλέπωσι, λεπροὺς νὰ ἦναι καθαροὶ, χωλοὺς νὰ περιπατῶσι, καὶ ἄλλα ὅμοια ἐποίει θαύματα, ὡν πλήρη εἶναι τὰ εὐαγγέλια, τὰ τὸν βίον αὐτοῦ διηγούμενα. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἀνύψωσε τὴν θρησκείαν εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν, εἶναι δὲ ἡ καθαρωτάτη ἀποκάλυψις καὶ διατύπωσις τῆς θρησκείας. Ο Θεὸς εἶναι, ἐδίδασκε, πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὐ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν· οἱ δὲ ἀνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους, προωρισμένοι διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεόν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης νὰ ἀποτελέσωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, πνευματικὴ πρέπει νὰ ἦναι καὶ ἡ λατρεία αὐτοῦ. Ἡ πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι ἀληθής, οὐχὶ δὲ, σπῶς ἡ τῶν Φαρισαίων, κατὰ τὸ φαινόμενον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, διτὶ δὲν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὁ λέγων Κύριε, Κύριε, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός. Καὶ ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται ἀπὸ καρδίας, οὐχὶ κατὰ τύπον· ὁ θέλων ἀληθῶς νὰ προσευχῇ, εἰσέρχεται εἰς τὸ μᾶλλον ἀπόκρυφον μέρος τοῦ οἴκου του, καὶ ἀναπέμπει τὴν δέησίν του πρὸς τὸν Θεόν, δὲν προσεύχεται σπῶς ἐπίδειχθῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι. Όμοιώς καὶ ἡ πρὸς τὸν πληησίον ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι εἰλικρινής, οὐχὶ πρὸς ἐπίδειξιν, ἐκτεινομένη ἐπὶ

πάντας καὶ ἐπ' αὐτοὺς τοὺς ἔχθρους. Ἡ ἀριστερὰ, ἔλεγεν,
ἄς μὴ γνωρίζῃ τί ποιεῖ ή δεξιά. Πάντες οἱ ἄνθρωποι πρέ-
πει νὰ ἔναι ἀντικείμενα τῆς ἀγάπης ἡμῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ
ἔχθροι ἡμῶν. Τότε εἴμεθα ἄξιοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ δύοια-
ζομεν αὐτῷ, διστις ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονη-
ρούς καὶ ἀγαθούς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.
Πρὸς τὴν ἡθικὴν ταύτην τελειότητα τοῦ Θεοῦ πρέπει πάν-
τες νὰ σπεύδωμεν. Ἡ μετάνοια καὶ ή εἰς αὐτὸν ὡς τὸν
σωτῆρα πίστις, δι' ἣς μεταδίδεται τῷ πιστεύοντι τὸ πνεῦ-
μα αὐτοῦ, εἶναι ή ὁδὸς πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεὸν καὶ
πρὸς σωτηρίαν. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει ἔκαστος μέλλει
νὰ κριθῇ κατὰ τὰς πράξεις του. Καθόλου εἰπεῖν διὰ τῆς
διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐπολεμήθη ή εἰς ἔξωτερικούς τύ-
πους περιοριζομένη εὐσέβεια καὶ ἡθικὴ τῶν φαρισαίων,
ή δὲ μωσαϊκὴ θρησκεία ἀπεπνευματίσθη καὶ
προσέλαβε καθολικὸν παγκόσμιον χαρακτῆ-
ρα. Διὰ τοῦτο ή μωσαϊκὴ θρησκεία ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ
καταργηθῇ. Δὲν ἐδίδαξε δὲ μόνον ὁ Κύριος τὴν τελείαν
ταύτην θρησκείαν, ἀλλὰ παρέστησε καὶ ἐν τῷ προσώπῳ
αὐτοῦ ζῶσαν. Ὁ βίος του ἵσταται ὡς ἀνέφικτον πρότυ-
πον τῆς καθαρωτάτης εὐσέβειας καὶ ἡθικῆς.
Ἐνεκα τῆς διδασκαλίας του ταύτης μετὰ μόλις τριετῆ ἐ-
νέργειαν καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαικοῦ
λαοῦ καὶ διὰ προδοσίας τοῦ Ἰούδα συλληφθεὶς, ἀφοῦ πρὸ^τ
μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὸ κυριακὸν κληθὲν
δεῖπνον, κατεδικάσθη εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θάνα-
τον, περὶ τὸ 33 ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὡς ψευδῆς δηθεν
Μεσσίας καὶ ἑαυτὸν Υἱὸν Θεοῦ ποιῶν. Τὸν θάνατον αὐτοῦ
θεωρεῖ ή Γραφὴ ὡς θυσίαν, ἣν προσέφερε τῷ Θεῷ ὑπὲρ τοῦ
ἀμαρτωλοῦ κόσμου, ὡς τὸ μέσον, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος κα-
τηλλάγη τῷ Θεῷ. Ὁ τάφος δὲν ἦδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὸν

δόντα τῷ κόσμῳ τὴν ζωήν. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ἀνέστη. Μετὰ τῆς πίστεως δὲ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἔξελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἐκήρυξαν τὸ εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλ. ἀγγελίαν περὶ τῆς ἡλεύσεως τοῦ Σωτῆρος, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, διδάσκοντες τοὺς πιστεύοντας νὰ τηρῶσι πάντα ὅσα ἐντέλατο αὐτοῖς, καὶ βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, τοῦ Γενοῦ καὶ ἀγίου Πνεύματος.

Διὰ τοῦ Κυρίου ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς ἐκκλησίας, ἀφ' οὗ ὥκοδόμησαν οἱ ἀπόστολοι τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς. Οἱ ἀπόστολοι ἤρξαντο τοῦ ἔργου τοῦ κηρύγματος τῇ πεντηκοστῇ τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου (τῷ 33 μ. Χ.), καθ' ἣν ἡμέραν ἐπιφοιτήσαν ἐπ' αὐτοὺς τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐνέπλησεν αὐτοὺς θάρρους καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἡ πρώτη ἐκκλησία συνέστη ἐκ τῶν πιστευσάντων ἐν Ἱεροσολύμοις διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πέτρου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰακώβου, τοῦ πρώτου γενομένου ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης. Ἐκεῖθεν δὲ ἤρχισε τὸ εὐαγγέλιον νὰ διαδίδηται εἰς ἀπασαν τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Συρίαν, ἀφ' ὅτου ἔνεκα διωγμοῦ τινος, καθ' ὃν ἐμαρτύρησε πρῶτος ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Στέφανος (36 μ. Χ.), διεσκορπίσθησαν οἱ ἀδελφοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέστη ἡ πρώτη ἐκκλησία ἐξ ἐπιστρεψάντων ἐθνικῶν, ἐκεῖ δὲ ἐκλήθησαν οἱ μαθηταὶ τῶν ἀποστόλων τὸ πρῶτον χριστιανοί. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀποστόλων ἀπέθανον ἐν τῷ κηρύγματι τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ὁ Πέτρος ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τοῖς ἐνδοτέροις τῆς Ἀσίας, λέγεται δὲ, ὅτι ἐμαρτύρησεν ἐν Πόμη (68 μ. Χ.). Ὁ Ἰωάννης ἀποκατέστη ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐκεῖθεν διηγήθυνε τὰς ἐκκλησίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Διωχθεὶς ἐπὶ Δομιτιανοῦ καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Πάτμον, ἦλευ-

Θερώθη ἐπὶ Νερούα, καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἐφέσῳ ἐν βαθυτάτῳ γήρατι (100 μ. Χ.). Ἰάκωβος δὲ πρεσβύτερος ἐμαρτύρησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Ἀγρίππα διωγμοῦ. Ἰάκωβος δὲ νεώτερος δὲ τοῦ Ἀλφαίου, δὲ μείνας ὡς ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων, ὑπέστη καὶ αὐτὸς τὸν διὰ λιθοβολισμοῦ θάνατον ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τῷ 69 μ. Χ. ἔτει. Οὐδέ τέλος κατὰ ἀρχαίας παραδόσεις ἦλθεν εἰς τὴν Θράκην, τὴν Ἀχαίαν καὶ Σκυθίαν, δὲ Φίλιππος εἰς τὴν Φρυγίαν, δὲ Θωμᾶς εἰς τὴν Περσίαν, δὲ Βαρθολομαῖος εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Ἀραβίαν καὶ δὲ Ματθαῖος εἰς τὴν Αἰθιοπίαν. Οἱ λοιποὶ τῶν ἀποστόλων ἀγνοοῦμεν ποῦ ἐκῆρυξαν. Εἰς τοὺς ἀποστόλους τούτους συνηριθμήθη μετὰ ταῦτα καὶ δὲ Παῦλος, δὲ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του Σαῦλος καλούμενος, διστις ἐνῷ πρότερον ἦτο πολέμιος τοῦ εὐαγγελίου ἐκ ζήλου φαρισαϊκοῦ καὶ κατεδίωκε τὴν ἐκκλησίαν, αἴφνης κληθεὶς παρὰ τοῦ Κυρίου, ἐνῷ μετέβαινεν εἰς Δαμασκὸν πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀδελφῶν, ἐγένετο ἀπόστολος (37 μ. Χ.) καὶ εἰργάσθη μετὰ μεγάλου ζήλου ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς νέας πίστεως. Ἐνήργει δὲ ὑπὲρ αὐτῆς διὰ διαφόρων ἀποστολικῶν πορειῶν, καθ' ἃς ἦλθεν εἰς τὴν Κύπρον, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἑλλάδα (ἦλθε καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, διοικήσας τὸν ἀπόστολον Λαζαρίου), καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν του. Ἀπέθανε δὲ καὶ αὐτὸς μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ρώμῃ (68 μ. Χ.). Τοιουτοτρόπως διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἴδρυθη καὶ διεδόθη τὸ πρῶτον ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία (¹).

(¹) Τὸν βίον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων ἐκθέτει κατὰ πλάτος ἡ Ἱερὰ Ἰστορία τῆς Καινῆς Διαθήκης.

§ 4.

Ποῦ ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιαν. σμὸς καὶ πρὸς τίνας δυσχερεῖςς
ἐπάλαισεν ἡ ἐξάπλωσις του;

Τὸ ἔργον τῶν ἀποστόλων ἐξηκολούθησαν οἱ μαθηταὶ¹ αὐτῶν καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐν γένει, ἐντὸς δὲ βραχυ-
τάτου χρονικοῦ διαστήματος ἦτο ἐξηπλωμένος ὁ χριστι-
ανισμὸς εἰς ἄπαντα τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Περὶ τὰ
τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπῆρχον πλῆθος ἐκκλησιῶν ἐν Ἀσίᾳ,
Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Αιγύπτῳ, Ἀφρικῇ ἐν γένει, Θράκῃ, Μακε-
δονίᾳ, Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ
Γερμανίᾳ, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταν-
τίνου περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος τὸ μεγαλότερον μέ-
ρος τῶν κατοίκων τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν χριστια-
νοί. Ἄλλὰ μηδεὶς ἂς φαντασθῇ, διτὶ ἡ ἐξάπλωσις αὕτη ἐ-
γένετο εὐκόλως καὶ ἀνευ ἀγώνων. Ὑπῆρχον μὲν εὖμε-
νεῖς τινες περιστάσεις εἰς τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην,
ἰδίως ἡ ἔνωσις παντὸς σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου
διὰ τῶν ῥωμαίων, ἥτις ηὐκόλυνε τὴν συγκοινωνίαν, καὶ ἡ
γενικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διάδοσις τῆς ἑλληνικῆς
γλώσσης, δι' ἣς εὐκόλως ἤδυναντο τὰ ἑλληνιστὶ γραφέν-
τα συγγράμματα τῶν ἀποστόλων νὰ ἐξαπλωθῶσι καὶ ἐν-
νοηθῶσι πανταχοῦ, ἀλλὰ πόσα ὑπῆρχον ἐτέρωθεν μεγά-
λα προσκόμματα! Ἡ ἀρχαία κοινωνία ἐπρεπε νὰ λη-
σμονήσῃ πάσας τὰς παραδόσεις της, ὀλόχληρον τὸν

πρότερον βίον της, ἵνα ἀσπασθῇ τὴν νέαν πίστιν, ἥτις ἡ-
ξίου τὰ πάντα νὰ μεταβάλῃ καὶ νὰ στηρίξῃ τὸ κοινωνι-
κὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ νέων βάσεων. Οἱ ἄρχοντες τοῦ ῥω-
μαϊκοῦ λαοῦ, πρῶτοι οἱ αὐτοκράτορες, ὑποπτεύοντο τοὺς
χριστιανοὺς, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐπικρατοῦσαν τοῦ κρά-
τους θρησκείαν· οἱ φιλόσιφοι ἐθεώρουν ἀνάξιον ἔαυτῶν
καὶ τῆς ὅλης ἀρχαίας ἐθνικῆς σοφίας, ἥν ἀντεπροσώπευον,
νὰ δώσωσι προσοχὴν εἰς τὴν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐρχομένην
νέαν σοφίαν· οἱ ἱερεῖς ἔβλεπον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ
προσβαλλόμενα τὰ συμφέροντα αὐτῶν· ὁ ἐθνικὸς τέλος
λαὸς ἔτρεψε περὶ τῶν χριστιανῶν διαφόρους μωρὰς προ-
λήψεις, καὶ τοῦτο διότι οἱ χριστιανοὶ ἔνεκα τῶν διωγμῶν
ἡναγκάζοντο νὰ κρύπτωσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λα-
τρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν δόμμάτων τῶν ἐθνικῶν. Πόσον ἀ-
νόητα περὶ τῶν χριστιανῶν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ὄχλοι,
δεικνύει καὶ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐνόμιζον αὐτοὺς ὡς ἀθέους,
διότι δὲν ἔβλεπον εἰδωλα εἰς τοὺς τόπους τῶν θρησκευτι-
κῶν αὐτῶν συναθροίσεων! Ἐπειδὴ δὲ ἀπέφευγον τὰς δια-
σκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν τὰς μετὰ μεγάλης ἀνηθικότητος
συνδεδεμένας καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας των ἐν κρυ-
πτῷ, ἐνόμιζον αὐτοὺς μισανθρώπους καὶ ὡς τελοῦντας
κατὰ τὸν καιρὸν τῆς λατρείας ὀθεμιτουργίας, ἢ ἐφρό-
νουν, ὅτι ἐν τῷ κρυπτῷ ἐποίουν συνωμοσίας κατὰ τῶν κα-
θεστώτων! Ἔνεκα πάντων τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι
παράδοξον, ὅτι σφοδροὶ ἡγείροντο πολλάκις κατὰ τῶν
χριστιανῶν διωγμοί. Εἰς τὰ προσκόμματα ταῦτα προσε-
τίθετο καὶ ἡ ἀντίπραξις τῶν πανταχοῦ ἔκτοτε ἐξηπλωμέ-
νων Ἰουδαίων, οἵτινες ἀπεστρέφοντο τοὺς χριστιανοὺς,
θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς ἀποστάτας ἀπὸ τῆς πατροπαραδό-
του μωσαϊκῆς θρησκείας. Καὶ δμως κατὰ πάντων τούτων
τῶν προσκομμάτων ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς, διότι

εἶχε τὴν παρὰ Θεοῦ εὐλογίαν, δστις πάντοτε στέφει διὰ τῆς ὁριστικῆς νίκης τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀγαθόν.

§ 5.

Τίνες είναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί;

Εἴπομεν ἀγνωτέρω, ὅτι διὰ τοὺς λόγους, οὓς ἔκει ἀνεφέραμεν, σφοδροὶ πολλάκις ἡγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Οἱ διωγμοὶ οὗτοι διαρκέσαντες ἐπὶ τρεῖς ὅλους αἰώνας, προήρχοντο συνήθως ἐκ δύο μερῶν, ἢ δηλ. ἐκ τοῦ λαοῦ, δστις ἐθεώρει τοὺς χριστιανοὺς ὡς ἀσεβεῖς, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἀποδίδων τὰ κοινὰ δυστυχήματα, οἷον σεισμοὺς, λοιμοὺς, λιμοὺς καὶ τὰ τοιαῦτα, πεμπόμενα δῆθεν παρὰ τῶν ἔνεκα αὐτῶν παρωργισμένων θεῶν, ἐξηγείρετο κατ' αὐτῶν, ἢ ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἐνόμιζον, ὅτι ἔπρεπε νὰ περισταλῇ καὶ καταπνιγῇ, εἰ δυνατὸν, θρησκεία, ἥτις ἡπείλει νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀρχαίαν ἑθνικὴν θρησκείαν, μεθ' ἣς συνεδέοντο οἱ θεσμοὶ τοῦ ὁρμαϊκοῦ κράτους. Ἀριθμοῦσι δέκα τοιούτους διωγμούς. Οἱ σφοδρότεροι ἐξ αὐτῶν συνέβησαν ἐπὶ τῶν ἐξῆς αὐτοκρατόρων. Ἐπὶ τοῦ Νέρωνος (64). Ὁ ὠμὸς οὗτος καὶ διὰ τὴν ἀπανθρωπίαν αὐτοῦ διαβόητος αὐτοκράτωρ διατάξας νὰ πυρπολήσωσι μέρος τῆς Ρώμης, ἵνα λάβῃ εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, καὶ θέλων νὰ ἀποσοβῆσῃ ἀφ' εαυτοῦ πᾶσαν ὑποψίαν, ἀπέδωκε τοῖς κοινᾶς μισητοῖς χριστιανοῖς τὴν ἐνοχὴν τῆς πυρπολήσεως. Οἱ χριστιανοὶ συγελαμβάνοντο καὶ διὰ τῶν ἀπανθρωποτέρων

τρόπων ἐθανατοῦντο. Πολλοὶ αὐτῶν ἐνραπτόμενοι εἰς δέρματα ζώων, ἐρρίπτοντο εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἄλλοι δὲ, ἀλειφόμενοι διὰ πίσσης, ἡνάκτοντο καὶ οὕτω καιόμενοι ἔχρησίμευον, ἵνα φωτίζωσι τοὺς κήπους καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς Ρώμης, ὅπου διεσκέδαζεν δρόμαϊκός λαός! Ἐπὶ Νέρωνος ἐμαρτύρησαν ἐν Ρώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Ὁ τρόμος, δὲν ἐνέπνευσεν ἡ καταδίωξις αὐτῇ τοῦ Νέρωνος, ὑπῆρξε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τοσοῦτος, ὥστε μετὰ τὸν θάνατόν του δὲν παρεδέχοντο, ὅτι πράγματι ἀπέθανεν, ἀλλ' ἐπίστευον, ὅτι ὁν κεκρυμμένος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ασίας, ἔμελλε νὲ ἐπανέλθῃ ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου ὡς ἀντίχριστος καὶ νὰ καταδιώξῃ πάλιν τὴν ἐκκλησίαν. Ἐπὶ Τραϊανοῦ (117) ὥρισθη οἱ χριστιανοὶ νὰ καταδιώκωνται, κατηγορούμενοι τακτικῶς ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἐπὶ παραβάσει τῶν κατὰ τῶν ἀπηγορευμένων ἔταιριῶν νόμων. Ἐπ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησεν δ' Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, δσις ἀχθεὶς εἰς Ρώμην, ἐρρίφθη εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων. Ὁ Ἰγνάτιος προσέφερεν ἔσωτὸν τοσοῦτον προθύμως εἰς τὸ μαρτύριον, ὥστε γράφων πρὸς τοὺς ῥωμαίους χριστιανούς, παρεκάλει αὐτοὺς νὰ μὴ προσπαθήσωσι νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου. Ἐπὶ Μάρκου Αὔρηλίου (180) οἱ διώκται τῶν χριστιανῶν ἐπενόησαν τὰ φοβερώτερα βασανιστήρια κατ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι δὲ ἀνεξήγητον, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἄλλως σοφοῦ τούτου αὐτοκράτορος κατεδιώχθησαν οἱ χριστιανοί, διότι πλειστοὶ σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦγνόουν τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ παραδεχθῶσιν, ὅτι ἀπὸ τῆς Ιουδαίας ἥδυνατο νὰ προέλθῃ τι καλόν. Ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὔρηλίου ἐμαρτύρησαν δὲ περίφημος ἀπολογητὴς Ιουστῖνος καὶ δὲ ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος. Ἐπὶ Σεπτημίου Σευήρου (202) ἐν ἀρ-

χῇ τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπηγορεύθη ῥῆτῶς ἐπὶ ποινὴ θανάτου τὸ ἀσπάζεσθαι τὴν χριστιανικὴν πίστην. Τότε ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ διδασκάλου Ὁριγένους Λεωνίδης, καὶ ὁ Εἰρηναῖος, ὁ ἐπίσκοπος Λουγδούνων. Ὁ ἐπὶ Δεκίου διωγμὸς (251) κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπερέβη κατὰ τὴν σφοδρότητα πάντας τοὺς προτέρους, διότι ἐνῷ πρότερον οἱ διωγμοὶ ἐγίνοντο τυχαίως καὶ ἀπρομελετήτως, ὁ αὐτοκράτωρ οὕτος νομίζων, ὅτι ἡ πτῶσις τοῦ ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου προήλθεν ἐκ τῆς πτῶσεως τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς θρησκείας, τῆς κυρίως ἐκ τῆς ἔξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ προελθούσης, καὶ ἐλπίζων, ὅτι ἀνορθῶν τὴν ἐθνικὴν ῥωμαϊκὴν θρησκείαν, ἦθελεν ἐπαναφέρει τὴν ἀρχαίαν τῆς Ῥώμης δόξαν, πρῶτος συνέλαβε τὸ σχέδιον διὰ γενικοῦ διωγμοῦ νὰ ἔξαλείψῃ ἐντελῶς τὸ ὄνομα τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀναζητούμενοι νῦν οὗτοι παρὰ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν, ἥναγκάζοντο νὰ θύωσι καὶ νὰ προσφέρωσι θυμίσια τοῖς θεοῖς, ἢ νὰ παραδίδωσι τὰς ἀγ. Γραφὰς ἵνα καῶσιν, ἢ νὰ ἀποπτύωσι τὸν χριστιανισμὸν διὰ λιθέλλων, ἀλλως ἐτιμωροῦντο διὰ τοῦ θανάτου. Ἀλλ' ὁ εὔσεβης ἥρωιςμὸς τῶν χριστιανῶν ὑπερενίκησε τῇ θείᾳ συναρωγῇ καὶ τὸν διωγγὸν τοῦτον. Ὁμοίους, γενικούς, προεσχεδιασμένους καὶ καταστρεπτικώτατους διωγμοὺς ἔνεκα τῶν αὐτῶν λόγων κινηθέντας ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Γάλλου, Οὐαλερίανοῦ, Διοκλητιανοῦ, Μαξιμιανοῦ, Γαλερίου καὶ Μαξιμίνου. Μεταξὺ τῶν θυμάτων τῶν τελευταίων τούτων διωγμῶν ἦσαν ὁ Κυπριανὸς, ὁ ἄγ. Δημήτριος καὶ ὁ ἄγ. Γεώργιος. Καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ἀνεζητοῦντο καὶ ἥναγκάζοντο ἐπὶ ποινὴ θανάτου νὰ ἔξομνύωσι τὴν θρησκείαν των, θύοντες συνάμα τοῖς θεοῖς. Αἱ ἄγιαι Γραφαὶ ἔκαίσαντο· αἱ ἐκκλησίαι ἀ-

νεσκάπτοντο· οἱ κληρικοὶ δὲ πρὸ πάντων ἔπιπτον θύματα τῆς λύσσης τῶν διωκτῶν. Κατὰ πάντας τοὺς διωγμοὺς τούτους ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοὶ, ὅπο τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ λατρείαν ἐμπνεόμενοι, ὑπεράνθρωπον ἀληθῶς θάρρος, τὸ δόποῖον ἐκίνει καὶ αὐτῶν τῶν ἐθνικῶν διωκτῶν τῶν τὸν θαυμασμόν. Αὐτοὶ οἱ βασανισταί των πολλάκις ὅπο τοῦ θάρρους τούτου ἐκπληττόμενοι, ἐκήρυττον ἑαυτοὺς χριστιανοὺς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὐτοὶ ὡς μάρτυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδείχνυον οὐ μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναικες καὶ νεαραὶ πολλάκις παρθένοι καὶ παῖδες. Ἡναγκάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους οἱ χριστιανοὶ νὰ φεύγωσι καὶ νὰ κρύπτωνται ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν σπηλαίοις, καὶ ἐκεῖ νὰ τελῶσι τὰ τῆς θρησκείας των. Ἐν Πώμῃ καὶ ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κατέφευγον ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν εἰς τὰς ὑπογείους κατακόμβας, ὅπου καὶ σήμερον σώζεται πληθὺς τάφων χριστιανῶν μαρτύρων. Διὰ τοιούτων θυσιῶν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ χριστιανισμός. Η ἐξωτερικὴ βίᾳ δὲν ἤδυνήθη νὰ καταβάλῃ ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις, τούναντίον μάλιστα ἐκράτυνεν αὐτάς. Οἱ διωγμοὶ ἔπαυσαν ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος αὐτοῦ Λικινίου ἐξέδωκε τῷ 313 νόμον περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, καθ' ὃν καὶ οἱ χριστιανοὶ, καθὼς καὶ πασῶν τῶν ἀλλων θρησκειῶν οἱ διπάδοι, ἤδυναντο νὰ ἀσκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ο Κωνσταντίνος ἐκληρονόμησε τὴν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς ταύτην εὐμένειαν ἀπό τε τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Κωνσταντίου, ὅστις ἐνῷ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατεδιώκοντο ἔτι οἱ χριστιανοὶ εἶχεν ὡς καῖσαρ καὶ αὐτοκράτωρ παράσχει τοῖς ἐν Γαλλίᾳ χριστιανοῖς, ὅπου ἦρχεν, εἰρήνην, τιμῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ,

τῆς εὐσεβοῦς Ἐλένης. Ἐλέγετο δὲ, ὅτι τὸν χριστιανισμὸν ἔγνω νὰ προστατεύσῃ, ἀφ' ὅτου καὶ ἐν τινι πρὸς τὸν στασιαστὴν Μαξέντιον μάχη παρὰ τὴν Ῥώμην εἶδεν ἐν οὐρανῷ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «Ἐν τούτῳ νίκα!» Οἱ στρατοὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του εἶχον ἐπὶ κορυφῆς τῶν σημαιῶν αὐτῶν τὸν σταυρὸν (λάβαρον).

Οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ δὲν ἤδυνήθησαν νὰ καταστρέψωσι τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, τούναντίον μάλιστα συνέτειναν εἰς τὸ νὰ θαυμασθῇ καὶ ἐξαπλωθῇ ἔτι μᾶλλον δ χριστιανισμὸς, ἐνῷ συνάμα συνέβαλον εἰς τὸ νὰ ὑψώσωσι τὸ φρόνημα τῶν χριστιανῶν, νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτοῖς μεγαλήτερον πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον ζῆλον, καὶ νὰ ἀναβιβάσωσι τὸν βίον αὐτῶν εἰς ἔτι μεγαλητέραν καθαρότηταν διότι καθὼς τὸ πῦρ καθαρίζει τὸν σίδηρον, οὕτως ἡ θλῖψις τὰς ψυχάς. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἡ πλάστιγξ ἔκλινεν ὁριστικῶς ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, διεις ἀπὸ καταδιωκομένης ἀποθαίνει ἔκτοτε ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει θρησκεία, ἐνῷ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο μόνον ἀνεκτὴ ἡ κατεδιώκετο, ἔως οὐ ἐξέλιπεν ἐντελῶς.

§ 6.

Πώς ἀνεπτύχθη ἡ διδασκαλία ἐν τῇ ἀρχαὶ ἐκκλησίᾳ;

Τὸν πυρῆνα τῶν λαῶν τῶν ἀσπασθέντων τὸν χριστιανισμὸν ἀπετέλεσαν, ως εἶδομεν, οἱ Ἕλληνες, οἱ τὸν Ἑλληνισμὸν ἀπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου παραδεχθέντες λαοὶ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ οἱ ρωμαῖοι, λαοὶ δηλ. παρ' οἷς ἡ παιδεία ἥκμαζε, διάφοροι δὲ φιλοσοφι-

καὶ σχολαὶ διέπρεπον, ἵδιως ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν Ρώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡτο δυνατὸν τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως νὰ μὴ ἐρευνηθῇ καὶ νὰ μὴ ἀναπτυχθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Οἱ σοφῶτεροι ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐσπούδαζον νὰ παραβάλλωσι τὸν χριστιανισμὸν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων, καὶ ἐκλέγοντες ἐκ τούτων πᾶν ὅ, τι συνήδειν αὐτῷ, νὰ συνδυάζωσιν αὐτὸ μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ οὕτω νὰ ἀναπτύσσωσι ταύτην καὶ ἀνυψώσιν εἰς χριστιανικόν τι φιλοσοφικὸν σύστημα. Ἐκ πάντων δὲ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων προύτιμων οἱ ἀρχαῖοι οὗτοι χριστιανοὶ σοφοὶ τὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς τὸ συμφωνότερον πρὸς τὸν χριστιανισμὸν, διότι καὶ τὴν ἐνότητα καὶ προσωπικότητα τοῦ Θεοῦ ἀπεδέχετο καὶ τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς, καὶ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς, ὡς σκοπὸν δὲ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν ἐκρυπτεν. Οὕτως εὑρίσκομεν τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἀνεπτυγμένην καὶ ἐπιστημονικῶς μεμορφωμένην παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσι, τοὺς ὅποίους τιμητικῶς πατέρας ἐκάλεσαν, καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς ἀλεξανδρινοῖς θεολόγοις Κλήμεντι καὶ Ὁριγένει.

Δὲν ἦτο δῆμος πάντοτε ἀκίνδυνος ἢ ἐπιστημονικὴ αὕτη ἐργασία, διότι πολλοὶ τῶν πεπαιδευμένων τούτων χριστιανῶν ἀνευ συνειδήσεως τούτου ἀνεμίγνυον πολλάκις μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δοξασίας ὅλως ἔνας καὶ ἀπαδούσας αὐτῷ. "Οσοι ἐν τῇ ἀναμίξει ταύτη διέστρεφον ἐντελῶς τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπεκηρύττοντο ὡς αἵρετικοι καὶ ἀπεχλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Τοιούτοις ὑπῆρξαν οἱ γνωστικοὶ κληθέντες, οἵτινες ἀναμιγνύοντες τὸν χριστιανισμὸν μετὰ ἔθνικῶν ἴδεων, καὶ ἐν τοῖς συστήμασιν αὐτῶν μόνον τὰ ὄνόματα τῆς χριστιανι-

κῆς Θρησκείας ἐνίστε τηροῦντες, πᾶν ἀλλο ἡ χριστιανισμὸν ἐδίδασκον. Τὸν Χριστὸν π.δ.χ. παρεδέχοντο ὡς ἔνα τῶν οὐρανίων θεῶν, (διότι ὅπως οἱ ἑθνικοὶ παρεδέχοντο καὶ αὐτοὶ πολλοὺς θεοὺς), δστις κατῆλθεν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἵνα δῆθεν ἀπελευθερώσῃ τὰ ἀνθρώπινα πνεύματα ἀπὸ τῆς ὥλης, εἰς ἣν ἀποπλανηθέντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τῆς φυσικῆς των πατρίδος, κατέπεσον, καὶ ὀδηγήσῃ πάλιν εἰς τὸν ἀνώτερον οὐράνιον κόσμον. Ὁ κόσμος καὶ ἡ ὥλη ἐν γένει δὲν εἶναι δῆθεν ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ πονηροῦ πνεύματος, τοῦ δημιουργοῦ. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐνόμιζον, ὅτι ὁ Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν ἐγενενέύσθησαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πονηροῦ πνεύματος τοῦ δημιουργοῦ, καὶ διὰ τοῦτο οἱ τοιοῦτοι περιεφρόνουν τὸν δεκάλογον καὶ ἐν γένει τὸν ἡθικὸν νόμον, ζῶντες, ἀκολάστως. Καὶ σμως οἱ γνωστικοὶ ἐφρόνουν, ὅτι αὐτοὶ μόνοι εἶχον τὴν ἀληθῆ γνῶσιν περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, δθεν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν. Οἱ ἐπισημότεροι γνωστικοὶ ήσαν ὁ Κήρινθος, ὁ Βασιλείδης, ὁ Καρποκράτης, ὁ Μαρκίων καὶ οἱ Μανιχαῖοι. Ἀλλοι ἀρχαιότεροι συνέχεον τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τῆς μωσαϊκῆς Θρησκείας, καὶ οὐδεμίαν ἀπέδιδον ὑπεροχὴν εἰς τὸν πρῶτον, τὸν Χριστὸν θεωροῦντες ὡς ἔνα τῶν προφητῶν. Οὗτοι ήσαν οἱ ιουδαϊζοντες αἵρετικοι. Τοιοῦτοι ήσαν οἱ Ἐβρανῖται, οἱ Ναζωραῖοι καὶ οἱ Ἐλκεσαῖοι. Ἐπειδὴ δὲ πάντες οὗτοι οἱ αἵρετικοὶ ἔβλεπον, ὅτι ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐπολέμει τὰς δοξασίας των, ἀπορρίπτοντες τὰ βιβλία ταύτης, εἶχον νόθα καὶ ψευδεπίγραφα βιβλία τῶν ἀποστόλων. Όμοίως δὲ ἐπειδὴ ἡ ζῶσα καὶ φανερὰ παράδοσις τῆς ἐκκλησίας ἦτο κατ' αὐτῶν, ταύτην ἀποβάλλοντες, παρεδέχοντο μυστικήν τινα παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, εἰς αὐτοὺς δῆθεν μόγους διαδοχικῶς πε-

πιελθοῦσαν. Τὴν λατρείαν τέλος τῆς ἐκκλησίας περιφρονοῦντες, μάλιστα οἱ γνωστικοὶ, ως δῆθεν παχυλήν καὶ διὸ διλεικοὺς ἀνθρώπους προωρισμένην, ἐτέλουν ίδιας λατρείας συναθροίσεις, ἐν αἷς ἔνιοι αὐτῶν παρεξετρέποντο εἰς μεγάλα ἥθικὰ ἀτοπήματα κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἔθνικῶν λατρειῶν.⁷ Αλλοι τέλος αἱρετικοὶ δὲν εὗρισκον τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν ἀρκούντως αὐστηρὰ, καὶ διὰ τοῦτο θεωροῦντες τὴν ἐκκλησίαν ώς μεμιασμένην, ἀπεσχίζοντο ἀπ' αὐτῆς καὶ ἐφρόνουν, ὅτι αὐτοὶ ἀπετέλουν τὴν καθαρὰν ἐκκλησίαν. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Μοντανισταὶ τοῦ Β'
αἰῶνος, καὶ οἱ Νοουατιανοὶ τοῦ Γ'. Οἱ πρῶτοι ἐκαυχῶντο, ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡδύναντο νὰ προφητεύσωσι καὶ νὰ ποιῶσι θαύματα. Κατεφρόνουν δὲ τοῦ γάμου, συνιστῶντες τὴν ἀγαμίαν καὶ αὐστηροτάτας νηστείας ώς τὴν μόνην σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δὲν ἐδέχοντο εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας τῶν τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀρνουμένους τὸν Χριστὸν, ζητοῦντας δὲ μετὰ ταῦτα ἐν μετανοίᾳ συγγχώρησιν. Καὶ οἱ Νοουατιανοὶ, οἵτινες ἀνεφάνησαν ἐν Πώμῃ ἐξεγερθέντες κατὰ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης, διότι ἐδέχετο τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀρνουμένους τὴν πίστιν, ἐθεώρουν τὴν αἱρεσίν των ως τὴν μόνην καθαρὰν ἐκκλησίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἀνεβάπτιζον τοὺς ἐκ ταύτης εἰς αὐτοὺς προσερχομένους. Δὲν συνεχώρουν δὲ καὶ αὐτοὶ τὰ βαρέα ἀμαρτήματα καὶ ἐν γένει συνίστων τὴν ὑπερβολικὴν αὐστηρότητα τῶν ἥθῶν.

Κατὰ τῶν αἱρετικῶν τούτων ἡ ἐκκλησία πρῶτον μὲν συνέλεξε τὰ ως ἀληθῆ καὶ γνήσια παρὰ πάντων ἀναγνωριζόμενα συγγράμματα τῶν ἀποστόλων, καὶ οὕτως ἀπετελέσθη τὸ βιβλίον τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐν ᾧ εὑρηται ἡ πιστὴ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστό-

λων, ἔτέρωθεν δὲ ἀντέταξε κατὰ τῆς αὐθαιρέτου διδασκαλίας τῶν αἱρετικῶν τὴν ἀληθῆ ἀποστολικὴν παράδοσιν τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σωζομένην, ἥτις περιελήφθη ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ συμβόλῳ ὃ τῷ κανόνι τῆς πίστεως. Κατὰ τὸν κανόνα ἡ τὸ σύμβολον τοῦτο τῆς πίστεως, τὸ δποῖον φέρεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πατράσιν ἐν διαφόρις τύποις (¹), ὅριζονται ως κυριώτερα ἀρθρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ως αἱ βάσεις, ἐφ' ὃν ἐπρεπε πᾶσα θεωρητικὴ καὶ συστηματικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπεξεργασία νὰ στηρίζηται, τὰ ἔξης· Α') 'Ο Θεὸς εἶναι εἰς, πατήρ πάντων, ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων. Β') 'Ο Χριστὸς εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ μονογενὴς, δοστις ἐνηγθρώπησε διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν. Γ') Διὰ τῶν προφητῶν ἐλάλησε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Δ') Διὰ τοῦ βαπτίσματος παρέχεται ἡ ἄφεσις τῶν ἀμαρτιῶν. Ε') 'Η ἀληθὴς ἐκκλησία εἶναι μία ἡ καθ' ὅλον τὸν κόσμον διεσπαρμένη (καθολικὴ), οὐχὶ δὲ αἱ ἐκκλησίαι τῶν αἱρετικῶν, αἱ ἐν ὠρισμένοις τόποις περιωρισμέναι. Ζ') 'Υπάρχει μέλλουσα ζωὴ καὶ μέλλουσα κρίσις.

(¹) 'Ο ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν χρήσει τύπος τοῦ ἀρχαιοτάτου τούτου συμβόλου εὑρηται παρὰ τῷ Ἱεροσολύμων Κυρίλλῳ ἐν ταῖς Κατηγήσεσιν αὐτοῦ, ἔχων οὕτω· « Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεόν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων» καὶ εἰς ἓνα Κόριον Ἰησοῦν, Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενὴν, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα Θεόν ἀληθινὸν πρὸ πάντιν τῶν αἰώνων, διὸ οὐ τὰ πάντα ἐγένετο, ἐν σαρκὶ παραγενόμενον καὶ ἐνανθρωπίσαντα, σταυρωθέντα τε καὶ ταφέντα, ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανούς, καὶ καθίσαντα ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς καὶ ἐρχόμενον ἐν δόξῃ κριναὶ ζῶντας καὶ νεκρούς, οὓς τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· καὶ εἰς ἓν ἄγιον πνεῦμα, τὸν παράκλητον, τὸ λαλῆσαν ἐν τοῖς προφήταις· καὶ εἰς ἓν βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἀμαρτιῶν· καὶ εἰς μίαν ἀγίαν καθολικὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν.

§ 7.

Τίνες ὑπῆρξαν οἱ ἐπισημότεροι πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων;

Ἄνωτέρω εἴπομεν, ὅτι τοὺς σοφοὺς χριστιανοὺς καὶ διδασκάλους τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες διὰ τῶν συγγαμμάτων αὐτῶν ἐφημίζοντο, ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι πατέρας. Τοιοῦτοι πεπαιδευμένοι συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν ἥδη πρωτιμῶς παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐξ αὐτῶν, τοὺς μαθητὰς ὑπάρξαντας τῶν ἀποστόλων, καλοῦσιν ἀποστολικοὺς πατέρας, ἐξ αὐτῶν δ' ἔχομεν ἐπιστολάς τινας πρὸς διαφόρους ἐκκλησίας ἢ πρόσωπα, καθὼς εἶναι καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, διαχρίνονται δὲ αἱ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Κλήμεντος, τοῦ Ἀντιοχείας Ἰγνατίου, τοῦ Σμύρνης Πολυκάρπου, τοῦ Βαρνάβα καὶ ἡ πρὸς Διόγνητον ἀγώνυμος. Κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἦκμασαν οἱ λεγόμενοι ἀπολογηταὶ, οἵτινες ὠνομάσθησαν οὗτοι, διότι ἀπελογήθησαν ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν διὰ τῶν χριστιανῶν. Τούτων διασημότεροι εἶναι δὲ Ἰουστῖνος, ὅστις πρὶν γίνη χριστιανὸς ἥτο φιλόσοφος, ἀναζητῶν δὲ τὴν ἀλήθειαν, καὶ μελετήσας τὰ τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων συγγράμματα καὶ εὑρών ἐν αὐτοῖς ἀνωτέραν τινὰ θρησκευτικὴν σοφίαν, ἥσπάσθη τὸν χριστιανισμὸν, χωρὶς δῆμως νὰ ἀποβάλῃ διὰ τοῦτο καὶ τὸν φιλοσοφικὸν του τρίβωνα, διότε τὸν χριστιανισμὸν ἐθεώρησεν ὡς τὴν ὑψίστην φιλοσοφίαν, δὲ Ἀθηναγόρας καὶ ὁ Ἀντιοχείας Θεόφιλος.

Οἱ ἀπολογηταὶ περὶ τον ἀπέκρουον τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν [κατηγορίας τῶν ἔθνικῶν τὰς ἐκ διαφόρων προλήψεων πρερχομένας, ιδίως ὅτι δῆθεν ἦσαν ἄθεοι, μισάνθρωποι καὶ ἐχθροὶ τοῦ ῥώμαικοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἐν ταῖς συναθροίσεσιν αὐτῶν ἐτέλουν ἀθεμιτουργίας (§ 4), ἀποδεικνύοντες, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν οἱ λατρεύοντες τὸν ἀληθῆ Θεόν, ὅτι ὁ νόμος αὐτῶν ἐπέβαλλεν αὐτοῖς ὡς πρώτιστον καθῆκον τὴν ἀγάπην, ὅτι ἦσαν εὐπειθεῖς εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς καὶ ηὔχοντο πάντοτε ὑπὲρ τῶν αὐτοκρατόρων, καὶ ὅτι ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς αὐτῶν συναθροίσεσιν οὐδὲν ἀλλο ἔπραττον, ἢ προσηγόριζοντο, ἀνεγίνωσκον τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων, καὶ ἐδιδάσκοντο ἔπειτα ὑπὸ τοῦ προΐσταμένου τῆς ἐκκλησίας νῷμικῶνται τὰ καλὰ ταῦτα παραδείγματα. Ἔπειτα παραβάλλοντες τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν πρὸς τὰς ἔθνικὰς, κατεδείχνουσον τὴν ὑπεροχὴν τῆς πρώτης. Τὸ φεῦδος τῶν ἔθνικῶν θρησκειῶν ἥλεγχον εὐχόλως ἐκ τῶν ἀσχημιῶν, ὃν ἦτο πλήρης ἡ τὸν βίον τῶν θεῶν διηγουμένη μυθολογία. Τὰς ἀσχημίας ταύτας εἶχον ἐνίδει καὶ ἐλέγξει καὶ οἱ ἔθνικοι φίλοσοφοι, ὁ Πλάτων μάλιστα ἥθελε διὰ τοῦτο, ἢ μελέτη τῶν ποιητῶν, σίτινες ἀνέφεφον περὶ θεῶν, νὰ ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς τῶν νέων, ὅποιαν ἀπήτει διὰ τὴν ιδανικήν του πολιτείαν. Τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου ἀπεδείκνυον τούναντίον διὰ τῆς οὐσιώδους συμφωνίας μεταξὺ τῶν δογμάτων αὐτοῦ καὶ τῶν δοξασιῶν τῶν καλλιτέρων ἀρχαίων φίλοσόφων, ιδίως τοῦ Πλάτωνος, μάλιστα ἐπὶ τῶν θεμελιωδεστάτων ζητημάτων περὶ τῆς ἐνότητος καὶ προσωπικότητος τοῦ Θεοῦ, τῆς πνευματικότητος τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας ταύτης. Τὴν θειότητα τοῦ χριστιανισμοῦ ἐστήριζον

τέλος εἰς τὰς προφητείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰς τὰ θαύματα τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων, εἰς τὴν ταχεῖαν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ μεθ' ὅλας τὰς μεγάλας δυσχερείας, ἃς ἀπήντησεν αὕτη, εἰς τὸ Θάρρος, τὸ ὄποιον ἐδείκνυον οἱ χριστιανοὶ κατὰ τοὺς διωγμοὺς, καὶ εἰς τὴν ηθικὴν καθαρότητα, ἐφ' ᾧ δέπρεπεν ὁ βίος τῶν χριστιανῶν. Ἐκ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀναφέρομεν πρῶτον τὸν Εἰρηναῖον, ὅστις ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καταγόμενος εἶχεν ἔλθει κατὰ τὸν Β' αἰῶνα εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ γίνει ἐπίσκοπος Λουγδούνων, ἐπολέμησε δὲ διὰ σοφους τινος ἔργου αὐτοῦ τοὺς αἱρετικοὺς τῶν χρόνων ἐκείνων, ἔπειτα τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς Κλήμην τα, Ὁριγένη καὶ Διονύσιον Ἀλεξανδρείας. Ὁ Κλήμης ἐτίμα τοσοῦτον τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, ὥστε ἐφρόνει, ὅτι καθὼς ὁ Θεὸς ἐνέπνευσε τοὺς προφήτας, οὗτοις ἐφώτισε διά τινων ἀκτίνων τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐθνικοὺς σοφούς, καὶ ὅτι οὗτοι προπαρεσκεύασαν τὸν ἐθνικὸν κόσμον εἰς τὸν χριστιανισμὸν, καθὼς οἱ προφῆται τοὺς Ιουδαίους. Ἡ πίστις κατ' αὐτὸν ἡ ἀπλῆ μόνον διὰ τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστημονικῆς δηλαδὴ ἐξετάσεως καὶ ἀναπτύξεως, δύναται νὰ ὑψωθῇ εἰς γνῶσιν, δηλαδὴ εἰς ἐπιστημονικὴν κατανόησιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ δὲ Ὁριγένης ὑπερέβαλε πάντας τοὺς συγχρόνους του κατὰ τὴν πολυμάθειαν, καὶ ἐθαυμάζετο διὰ τοῦτο καὶ παρ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἐθνικῶν. Ἔνεκα τῆς ἀκαμάτου φιλόπονίας του ὠνομάσθη χαλκέντερος καὶ ἀδαμάντινος, συνέγραψε δὲ τοσαῦτα ἔργα, ὥστε οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον, ὅτι ὀλόκληρος ὁ βίος δὲν ἐξήρκει πρὸς ἀνάγνωσίν των. Ήρὸς πάντων ἡσοχολήθη εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τὴν διόρθωσιν τοῦ κειμένου τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς ο'

Ιρός τὸν σκοπὸν τῆς διορθώσεως ταύτης ἐφιλοπόνησεν ὁ Ὁριγένης πολύστηλόν τινα κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν ᾧ παρέθηκεν ἐκ παραλλήλου τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον, ἑβραϊκοῖς καὶ ἑλληνικοῖς γράμμασι γεγραμμένον, τὴν μετάφρασιν τῶν οὓς, καὶ πάσας τὰς ἀλλὰς τότε σωζομένας μεταφράσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Πρὸ ἐκάστου βιβλίου προέταξε σοφὰ προλεγόμενα. Ἐπλούτισε δὲ τὸ κείμενον διὰ σημειώσεων διαφόρων. Ὁ Ὁριγένης κατεπολέμησε καὶ τὸν Κέλσον, ἵνα τῶν σπουδαιοτέρων πολεμίων τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκ τῶν ἑθνικῶν σοφῶν, διὰ δὲ τοῦ «Περὶ ἀρχῶν» ἔργου του ἐπειράθη πρῶτος αὐτὸς νὰ ἐκθέσῃ συστηματικῶς τὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ὁριγένους ἐθαυμάζοντο καὶ ἀνεγινώσκοντο παρὰ τῶν ἀρχαίων ἐπιμελῶς, ἀν καὶ ἐτεροδοξίαι τινὲς αὐτῶν ἐπολεμήθησαν καὶ κατεκρίθησαν μετὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ δὲ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐφημίσθη διὰ τὴν σύνεσιν, μεθ' ἧς διώκησε τὴν ἐκκλησίαν του, καὶ διὰ τὸν εἰρηνικὸν χαρακτῆρα, δην ἀνέπτυξεν ἐν ταῖς θεολογικαῖς συζητήσεσι τῆς ἐποχῆς του. Ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων τούτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἔχομεν καὶ τινὰς λατίνους, οἷον τὸν Τερτουλλιανὸν, τὸν Κυπριανὸν, τὸν Ἀρνόβιον καὶ τὸν Λακτάντιον. Ὁ Τερτουλλιανὸς πρῶτος εἰσήγαγε τὴν λατινικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, ἦτο δὲ βαθύνους θεολόγος, ἀν καὶ ἀπέκρουε τὸν συνδυασμὸν τῆς ἑθνικῆς σοφίας μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Κυπριανὸς παρέσχεν ἐν τῷ βίῳ του τελειότατον πρότυπον εὐαγγελικοῦ ποιμένος ως ἐπίσκοπος Καρχηδόνος. Ὁ Ἀρνόβιος ὑπερήσπισε θερμῶς τὸν χριστιανισμὸν, δην ὡς ἑθνικὸς ῥήτωρ εἶχε προσβάλλει. Ὁ δὲ Λακτάντιος, δστις ἀπελογήθη ὑπὲρ τοῦ χριστιανι-

σμοῦ, ἔγραψε τοσοῦτον εὐγλώτως, ώστε ἐπεκλήθη χρι-
στιανὸς Κικέρων.

§ 8.

Οποια ἡτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἐν ὅσῳ ἔζων οἱ ἀπόστολοι, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυ-
ρίου καὶ οἱ τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν ἰδρυται, ἐξήσκουν τὴν
ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἶχον δὲ βοηθοὺς ἐν
τῷ κηρύγματι τοὺς εὐαγγελιστὰς καὶ τοὺς διδασκά-
λους ἢ προφήτας λεγομένους. Διὰ τὴν συλλογὴν κατ
διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν ὠρίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ διά-
κονοι, καὶ ἀφοῦ δὲ ἤρχισε νὰ θεωρῆται ὡς κύριον αὐτῶν
ἔργον ἡ μετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς λατρείας, με-
ταξὺ τῶν καθηκόντων αὐτῶν εἶχον πάντοτε καὶ τὴν δια-
νομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν εἰς τοὺς πτωχούς. Υπῆρχον δὲ
κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ταύτην ἐποχὴν καὶ διακόνισ-
σαι, γυναικες εὐσεβεῖς, παρθένοι ἢ χῆραι, ἀφωσιωμένατ
εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας, χρησιμεύουσαι δὲ δι' ἔρ-
γα, πρὸς ἢ γυναικες ἦσαν καταλληλότεραι. Αἱ διακόνισ-
σαι αὗται περιέθαλπον τοὺς πάσχοντας, ἔφερον τὰς ἐλεη-
μοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, ἐκατήχουν γυναικας
προσερχομένας εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ παρίσταντο κα-
τὰ τὴν βάπτισιν αὐτῶν. Τὴν λοιπὴν διοίκησιν τῶν ἐκκλη-
σιαστικῶν πραγμάτων εἶχον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ τού-
των ἀνώτεροι ἐπίσκοποι, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τῶν
ἀποστόλων ἔλαβον τὴν θέσιν τούτων. Άλλὰ καὶ οἱ λαϊ-
κοὶ δὲν ἦσαν ὅλως ἀμέτοχοι τῆς διευθύνσεως τῆς ἐκκλη-

σίας· ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων οὐδὲν ἄνευ τούτων ἀπεφασίζετο· βραδύτερον δὲ διετήρησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἔχει γωσι τοὺς κληρικοὺς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπισκόπους μετὰ τοῦ κλήρου. Ἐπίσης καὶ τὸ διδάσκειν ἐπ' ἔκκλησίας τὸ πρῶτον ἦτο δικαίωμα καὶ τῶν λαϊκῶν, ἔπειτα δὲ, ἵνα μὴ συμβαίνωσιν ἀτοπα, ἐξηρτήθη τοῦτο ἐκ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἐπισκόπου. Ὁ ἐπίσκοπος ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ως ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἐν τῇ ἔκκλησίᾳ του.

Οσάκις ἦγείροντο ἐν ταῖς ἔκκλησίαις ζητήματα, τὰ δποῖα ἔπρεπε νὰ λυθῶσι διὰ κοινῆς συμπράξεως, συνήρχοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς συνόδους (ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι) ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς ἐπαρχίας, τῇ μητροπόλει, ἦς ὁ ἐπίσκοπος, ὁ μητροπολίτης λεγόμενος, ἦτο ὁ φυσικὸς αὐτῶν πρόεδρος. Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολῖται ἦσαν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρωτευούσης τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἦτο πρῶτος κατὰ τὴν τιμὴν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς βασιλευούσης τότε πόλεως ἐπίσκοπος. Ἡσαν δὲ αἱ κατὰ ἐπαρχίας ἔκκλησίαι, οἵον αἱ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Παλαιστίνης, Θράκης, Μακεδονίας, Ἀχαΐας (οὗτως ὡνομάζετο τότε ἡ Ἑλλὰς), λιγύπτου ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ αὐτοκέφαλοι. Ἐζήτησε μὲν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς, τὸ δποῖον εἶχεν ως ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐπισημότητος τῆς Ἀρχιεπίσκοπης, τῆς πρωτευούσης τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἥδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος νὰ ἀναλάβῃ καὶ ἀνωτάτην τινὰ ἐπὶ πάσης τῆς ἔκκλησίας ἐξουσίαν, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ ἔκκλησίαι δὲν ἀνεγνώριζον ταύτην. Οὗτως δὲ ἐπίσκοπος Ἀρχιεπίσκοπος Βίκτωρ περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος ἤθέλησε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν πρᾶξιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἔκκλησίας

ώς πρὸς τὴν τέλεσιν τοῦ πάσχα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τούτων, ὃ δὲ Λουγδούνων ἐν Γαλλίᾳ ἐπίσκοπος Εἰρηναῖος ἥλεγχεν αὐτὸν διὰ τὴν ἀπαίτησίν του ταύτην. Καὶ ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης Στέφανος ἀπήγησεν, αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Καππαδοκίας νὰ μὴ βαπτίζωσι τοὺς ἐκ τῶν αἵρεσεων εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσερχομένους, διότι καὶ τὸ αὐτῶν βάπτισμα ἔπρεπε νὰ θεωρῆται ἔγκυρον, οὐ μόνον δὲν ὑπήκουσαν αἱ ἐκκλησίαι αὗται, ἀλλ' ὁ μὲν Καρχηδόνος ἐπίσκοπος Κυπριανὸς συνεκρότητεν ἐν Ἀφρικῇ συνόδους, αἵτινες κατέκριναν τὴν ως πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο γνώμην τοῦ Στεφάνου, ὃ δὲ Καππαδοκίας Φιρμιλιανὸς διὰ σφοδρῶς γεγραμμένης ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Κυπριανὸν ἐπεδοκίμασε τὴν ἀπόφασιν ταύτην, στηλιτεύσας τὴν ἀλαζονείαν τῶν ἐπισκόπων Ρώμης, οἵτινες ἐκαυχῶντο, ὅτι εἶναι οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων. Τὴν ἰδέαν ἐνὸς ἐπισκόπου τῶν ἐπισκόπων, ἀνωτάτου αὐτῶν ἐξουσιαστοῦ, ἐθεώρει ὁ Κυπριανὸς ως τυραννικὴν καὶ ἀναιρετικὴν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνότητα ἀποτελοῦσι κατ' αὐτὸν πάντες οἱ ἐπίσκοποι. Οἱ Ρώμης ἔπρεπε νὰ παριστῷ μόνον καὶ εἰκονίζῃ τὴν ἐνότητα ταύτην, καθὼς καὶ ὁ Πέτρος ἥτο τὸ σύμβολον τῆς ἐνότητος τοῦ ἀποστολικοῦ σώματος χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐξουσίαν τινὰ ὑπερτέραν τῶν λοιπῶν ἀποστόλων. Ἐν τοῖς ἐπομένοις χρόνοις, θέλομεν ἴδει (§§ 16, 21, 26), ὅτι αἱ δεσποτικαὶ ἀξιώσεις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ρώμης, οἵτινες, φαίνεται, ἐκληρονόμησαν τὸν δεσποτισμὸν τοῦτον ἀπὸ τῶν ἀρχαίων αὐτοκρατόρων τῆς Ρώμης, ἐπιταθεῖσαι κατὰ μηχρὸν ἔτι μᾶλλον ἐγένοντο πρόξενοι μεγάλων σκανδάλων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους προύκάλεσαν κατὰ

τὸν Θ' αἰῶνα τὸ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας σχίσμα.

§ 9.

'Οποια ἡτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας;

Κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους ἐξηκολούθουν οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐξ Πουδαίων χριστιανοὶ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸν ἑκέν ναὸν καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς μωσαϊκῆς λατρείας, ἐτέλουν ὅμως καὶ ἴδιαιτέρας συναθροίσεις, ὅπου ἥκροῶντο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, μετελάμβανον τὴς εὐχαριστίας καὶ προσηγόριζαν τὸν Ἱεροσολύμων χαλαρωθεῖσα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης (70 μ. Χ.), ἔπαινον ἐντελῶς μόλις μετὰ τὴν δευτέραν καταστροφὴν αὐτῆς ἐπὶ Ἀδριανοῦ (132 μ. Χ.). Οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ μόνον τὰς ἴδιαιτέρας χριστιανικὰς συναθροίσεις ἐγίνωσκον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς ἀκόμη ἴδια κτίρια προωρισμένα εἰς λατρείαν, ἐτελεῖτο αὐτῇ ἐν ἴδιωτικοῖς οἶκοις. Μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἦσαν ἡνωμέναι τράπεζαι, ἐν αἷς συνήσθιον πάντες, ἀγάπαι καλούμεναι. Αἱ συναθροίσεις διελύοντο μετὰ τοῦ ἀδελφικοῦ φιλήματος. Τὸ πρωτὸν ἐγίνετο ἡ προσευχὴ, τὸ δὲ ἐσπέρας ἡ εὐχαριστία μετὰ τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦ βαπτίσματος τοῦ διὰ τριτῆς καταδύσεως τελουμένου ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν κυριακὴν ἀπαντῶμεν ἥδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν

ἀποστόλων ώς ἡμέραν ἔορτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. "Αν τὸ πάσχα ἐτελεῖτο ἥδη ἔκτοτε, εἶναι ἀβέβαιον. "Αλλαι ἔορταὶ τότε δὲν ὑπῆρχον.

Κατὰ τὸν δεύτερον καὶ τρίτον αἰῶνα ἡ λατρεία τῶν χριστιανῶν ἀναπτυσσομένη ἀποθάλλει κατὰ μικρὸν τὴν πρώτην ἐκείνην ἀπλότητα. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἥρχισαν νὰ κτίζωνται ἴδιαιτεροι οἶκοι πρὸς λατρείαν, αἱ ἐκκλησίαι, αἵτινες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ ἦσαν ἥδη μεγαλοπρεπῆ κτίρια. Κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἔτρεφον δέος τι πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ιδίως τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς, ἐν τῇ λατρείᾳ, διότι εἶχον ποιήσει αὐτῶν χρῆσιν οἱ ἑθνικοὶ ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν αὐτῶν· καὶ ἐφοβοῦντο μὴ οἱ ἐκ τῶν ἑθνικῶν χριστιανοὶ γενόμενοι βλέποντες καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν ναοῖς ἀγάλματα καὶ εἰκόνας ὑποπέσωσιν εἰς τὴν προτέραν εἰδωλολατρείαν· ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἥρχισε νὰ ἐκλείπῃ τὸ δέος ἐκεῖνο καὶ νὰ εἰσάγηται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ τέχνη. Τὰ πρῶτα δὲ προϊόντα τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης χριστιανικῆς τέχνης ἦσαν σύμβολα, δι' ᾧ εἰκονίζοντο διάφορα ἀντικείμενα τῆς πίστεως, οἷον ὁ σταυρὸς, ὁ ποιμὴν, ὁ ἀμνὸς, ὁ κριός (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ἡ ναῦς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ἄγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ ἵγθις (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Γίδος Σωτῆρ). Τὰ σύμβολα ταῦτα ἦσαν τὸ πρῶτον ἐν χρήσει ἐν τῷ ἴδιωτικῷ βίῳ τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ σκευῶν, ἐνδυμάτων, τοίχων οἰκων, τάφων. Κατὰ μικρὸν δὲ εἰσήγοντο καὶ εἰς τοὺς τόπους τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν καὶ τὰς πρώτας εἰκόνας, παριστανούσας σκηνὰς ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἡ πρόσωπα,

ιδίως τὸν Κύριον καὶ τὴν ἀγίαν αὐτοῦ Μητέρα φέρουσαν
ἐν κόλποις τὸ θεῖον βρέφος.

Ἄπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφαίνονται ἐκτὸς τῆς κυριακῆς
καὶ τοῦ πάσχα καὶ αἱ ἑορταὶ τῆς πεντηκοστῆς εἰς
ἀνάμνησιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Παναγίου Πνεύματος
καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἀναλήψεως, τῶν
ἐπιφανίων εἰς ἀνάμνησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου,
καὶ αἱ μνῆμαι τῶν μαρτύρων. Ἐκτοτε δὲ ἐτιμῶντο
καὶ ἡ Τετάρτη καὶ ἡ Παρασκευὴ, ὥμεραι τῆς ἑδο-
μάδος, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Πρὸ τοῦ
πάσχα ἐγίνετο νηστεία ως προπαρασκευὴ εἰς τὴν με-
γάλην ἑορτὴν, ᾧτο δὲ ἀκόμη ἀόριστος καὶ ὁ χρόνος αὐ-
τῆς καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγίνετο· ἔκαστη ἐκκλησία ἡκο-
λούθει εἰς ἴδια ἔθιμα ως πρὸς τοῦτο· τεσσαρακοστὴ δ' ὡ-
νομάσθη διότι ἐθεωρεῖτο ως ἀπομίμησις τῆς ἐπὶ 40 ὥμε-
ρας νηστείας τοῦ Κυρίου. Αἱ τε λεπταὶ τῆς λατρείας ἀπὸ
τοῦ Β' αἰῶνος ἐγένοντο πομπωδέστεραι, καὶ ἥρχισαν νὰ
λαμβάνωσι μονίμους τύπους, σῖτινες δμως διέφερον ἐν
τισι κατὰ τὰς διαφόρους ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη-
σαν αἱ διάφοροι ἀρχαῖαι λειτουργίαι, τῆς Ἐκκλησίας
τῶν Ἱεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου), τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ
Μάρκου), τῆς Ρώμης (τοῦ Κλήμεντος). Ἐν τῇ λειτουρ-
γίᾳ τῇ κυρίως δηλ. λατρείᾳ, τῇ τελουμένῃ κατὰ τὰς κυ-
ριακὰς, κατὰ πρῶτον ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαί, εἴτα δὲ ὁ
ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐξήγει τὰ ἀναγνωσθέντα, καὶ
προέτρεπε τὸν λαὸν εἰς τὴν τῶν καλῶν τούτων παραδειγ-
μάτων μίμησιν. Ἡκολούθουν μετὰ ταῦτα εὐχαὶ καὶ ὅμνοι,
πρὸς ὃν σκοπὸν ἐχρησίμευον κυρίως τῆς Παλαιᾶς Διαθή-
κης οἱ φαλμοί, ἀλλὰ καὶ ἴδιοι χριστιανικοὶ ὅμνοι εἶχον
ἡδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος ποιηθῆ, καθὼς μαρτυ-
ρεῖ Πλίνιος ὁ νεώτερος, λέγων, ὅτι οἱ χριστιανοὶ συνερ-

χόμενοι ἡδον ὅμνους πρὸς τὸν Χριστόν. Ἐπειτα ἐτελεῖτο ἡ εὐχαριστία. Αἱ ἀγάπαι ἔπαυσαν κατὰ μικρὸν διὰ τὰς ἐν αὐταῖς γινομένας καταχρήσεις. Μετελάμβανον δὲ πάντες οἱ παρόντες, οἱ δὲ διάκονοι ἐκόμιζον ἐκ τῆς εὐχαριστίας καὶ εἰς τοὺς δι’ εὐλόγους αἰτίας ἀπουσιάζοντας, ἰδίως τοὺς ἀσθενεῖς. Μετὰ τοῦ βαπτίσματος ἦτο ἡνωμένον καὶ τὸ χρίσμα πρὸς ἐπισφράγισιν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ληφθείσης θείας χάριτος καὶ ἐνίσχυσιν ἐν αὐτῇ, τὸ δόποιον ἐν τῇ δύσει ἥρχισε νὰ παρέχηται παρὰ μόνου τοῦ ἐπισκόπου, ὡς τούτου προνόμιον θεωρηθέν, καὶ νὰ τεληθῆται κεχωρισμένως ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος. Οἱ ἀνάδοχοι ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς μάρτυρες τοῦ βαπτίσματος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνηλίκων καὶ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς μελλούσης χριστιανικῆς μορφώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν παρείχετο ἡ ἀφεσίς εἰς τοὺς τελοῦντας τὴν μετάνοιαν. Ὁ γάμος ηύλογεῖτο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων τέλος ηὔχοντο οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ἀλείφοντες αὐτοὺς ἐλαίῳ. Πάσας ταύτας τὰς τελετάς, αἴτινες ὡς ἀποκρυπτόμεναι ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν τοὺς χριστιανοὺς μισούντων καὶ διωκόντων ἐθνικῶν εἶχον προσλάβει μυστηριώδη τινὰ χαρακτῆρα (ὅθεν μυστήρια), καθὼς καὶ τὰ τῆς κηδείας τῶν ἀποθνησκόντων, ἐτέλουν οἱ κληρικοί, οἵτινες ἐλάμβανον τὴν ἱερωσύνην, τὴν ἔξουσίαν δῆλ. νὰ κηρύγγωσι, νὰ τελῶσι τὰ μυστήρια καὶ νὰ διευθύνωσι τὴν ἐκκλησίαν διὰ τῆς χειροτονίας.

§ 10.

Ὅποια ἦσαν τὰ ἡθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν;

Ἡ ἔξοχος ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείχθη κυρίως

ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ εὐεργετικωτάτῃ ἐπιρροῇ, ἣν ἔξήσκησεν ἐπὶ τῶν ἡθῶν τῆς ἀρχαίας, ἐν τῇ κακίᾳ γεγηρακυίας ἐθνικῆς καὶ ιουδαικῆς κοινωνίας, διὰ τῆς ἔξαπλωσεως καὶ γενικεύσεως ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἡθικῶν ἀρχῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνεμόρφωσεν ἡθικῶς τὸν κόσμον, ἐπέτυχε δηλ. ἐκεῖνο, ὅπερ οὕτε αἱ ἀρχαῖαι θρησκεῖαι οὔτε αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφίαι ἡδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ ἀρχαῖαι χριστιανοὶ διὰ τῆς ἀρετῆς των, διὰ τῆς καθαρότητος τῶν ἡθῶν αὐτῶν ἔξεπληγτον τοὺς ἐθνικούς. Ἐν τῶν κυριωτέρων μέσων, δἰῶν εἶλχυσεν ἡ νέα πίστις αὐτούς, ἥτο ἡ ἡθικὴ αὔτη τῶν δπαδῶν τῆς τελειότης. Διδασκαλία, ἥτις ἐν τῷ βίῳ ἀπέφερε τοιούτους καρπούς, δικαίως ἐθεωρεῖτο θεία. Πρῶτον πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν ἀγάπην τῶν ἀρχαίων τούτων χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους. Οἱ χριστιανοὶ ἐθεώρουν ἀλλήλους ὡς ἀδελφούς καὶ οὕτω προσηγόρευον ἀλλήλους. Ὁ ἐθνικὸς Λουκιανὸς σκώπτων τοὺς χριστιανοὺς διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην αὐτῶν, ἥς ἔνεκεν ἐγίνοντο θύματα εὐκόλως τῶν ἀπατεώνων ἀνθρώπων, μαρτυρεῖ, χωρὶς νὰ σκοπῇ τοῦτο, περὶ τῆς ἀρετῆς ταύτης τῶν χριστιανῶν. Περὶ αὐτῶν λέγει καὶ ἀλλοστις ἐθνικὸς ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Καικίλιος παρὰ Μινουκίῳ Φήλικι, λατίνῳ ἀπολογητῇ⁽¹⁾, ὅτι ἡγάπων ἀλλήλους πρὶν ἡ γνωρισθῶσιν, δὲ Τερτουλλιανὸς⁽²⁾ βεβαιοῖ, ὅτι εἱ ἐθνικοὶ πολλάκις ἔκραζον περὶ τῶν χριστιανῶν. Ἰδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἴναι ἔτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων! Ή πρὸς τοὺς πτωχούς καὶ τοὺς πάσχοντας φιλανθρωπία αὐτῶν ἐπίσης ἥτο ἀξιοθάμαστος. Οἱ ἐν Ἱε-

(1) Minuc. Fel. c. 9.

(2) Tertull. Apolog. 39.

ροσολύμοις πρῶτοι χριστιανοὶ μὴ θέλοντες νὰ ὑπάρχῃ παρ' αὐτοῖς ἐνδεής τις, ἔφερον τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν καὶ παρέδιδον τοῖς ἀποστόλοις, ἵνα ἀπὸ τοῦ κοινοῦ τούτου τα- μείου τρέφωνται πάντες. Οἱ ἐπίσκοποι εἶχον τὴν φροντίδα περὶ τῶν πτωχῶν τῆς ἐκκλησίας των, παρὰ τοῖς μητρο- πολιτικοῖς δὲ ναοῖς ἐκτίσθησαν τὰ πρῶτα πτωχοκομεῖα, νοσοκομεῖα καὶ λοιπὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Τὴν φιλανθρωπίαν δὲ ταύτην ἔξετεινον οἱ χριστιανοὶ εἰς πάν- τας καὶ εἰς τοὺς ἑθνικοὺς καὶ ιουδαίους καίτοι διώκτας των. Ἐπὶ μεγάλων τινῶν λιμῶν ἐν Καρχηδόνι καὶ Ἀλε- ἔξανδρείᾳ ἐνῷ οἱ ἑθνικοὶ ἀφινον τοὺς οἰκείους αὐτῶν νὰ ἀ- ποθυγήσκωσιν ἐν τοῖς ὁδοῖς, οἱ χριστιανοὶ μετὰ κινδύνου τῆς ζωῆς των περιέθαλπον τοὺς πάσχοντας. Ἡ χριστια- νικὴ φιλανθρωπία ἀνεκούφισε καὶ τὴν θέσιν τῶν δυ- στυχῶν δούλων, οἵτινες ἐκηρύχθησαν ἀδελφοὶ ἐν Χρι- στῷ⁽¹⁾. ἡ πρὸς τούτους τραχύτης ἔξελιπεν, ἕως οὗ κατὰ μικρὸν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανι- σμοῦ ἔξηφανίσθη ἐντελῶς ὁ τοσοῦτον τὴν ἀνθρωπότητα ἀτιμάσας οὗτος θεσμός. Τὴν παρὰ τοῖς ἑθνικοῖς ἐπικρα- τοῦσαν ἀλαζονείαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἀκρα ταπεινοφροσύνη. Ἐπίσης τὰ τῶν ἑθνικῶν εἰς ἀνήκου- στον βαθμὸν ἐκλελυμένα ἥθη διεδέχθη παρ' αὐτοῖς ἡ θῶν αὐστηρότης ἀξιοθάύμαστος. Ἔνεκα τῆς αὐστηρότητος ταύτης ὁ οἰκογενειακὸς βίος προσέλαβε τὸν πρέποντα ἥ- θικὸν χαρακτῆρα, οἱ δὲ δεσμοί του τὴν ἱερότητά των. Ἡ γυνὴ, παρὰ τῶν ἑθνικῶν περιφρονηθεῖσα, ἐτιμήθη καὶ ἀ- νυψώθη.⁽²⁾ Ἐνῷ οἱ ἑθνικοὶ ἦσαν ὅλως παραδεδομένοι εἰς

(1) Φιλήμων καὶ Ὁνᾶσιμος. Προβλ. Παύλου ἐπιστ. πρὸς Φιλήμονα.

(2) Π.βλ. τὰ γραφικὰ χωρία «Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ὑμῶν.» Κολ. γ', 12. καὶ «Οἱ ἄνδρες συνοικοῦντες ταῖς ιδίαις γυναιξὶ

τὰς ἥδονὰς τοῦ κόσμου, οἱ χριστιανοὶ ἐκ φυσικῆς ἀντιθέσεως ἐδείκνυον περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον, καὶ ἐπόθουν τὴν οὐράνιον ζωήν. Διὰ τοῦτο οἱ ἀποφεύγοντες τὰς ἀνηθίκους διατκεδάσεις τῶν ἔθνικῶν καὶ διότι δὲν ἐνεφανίζοντο ἐν τοῖς ἀμφιθέάτροις κατὰ τὰς μονομαχίας καὶ θηριομαχίας, ἐθεωροῦντο ὡς μισάνθρωποι, ἐνῷ διὰ τὴν πρὸς τὸν θάγατον περιφρόνησιν παρεβάλλοντο παρά τινων πρὸς τοὺς ἀρχαίους φίλοσόφους.

Ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἀντιθέσις ἐκ φυσικῆς ἀντιδράσεως ἔφθασε παρά τισι μέχρι τελείας ἀσκήσεως, μέχρι δηλ. τῆς στερήσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἀθωτάτων τέρψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἡ διερθολικὴ αὕτη ἀσκησις ἦτο τρόπον τινὰ διαμαρτήρησίς τις κατὰ τῆς ἀκολασίας τοῦ ἔθνικοῦ βίου. Οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες ἐλέγοντο ἀσκηταὶ, ὅντες δὲ ἀγαμοί, διέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῶν θείων. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες ἔζων οὗτως ἀλλὰ καὶ γυναικες, ἀδελφαὶ ἢ παρθένοι λεγόμεναι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον διέτριβον οἱ ἀσκηταὶ οὕτοι ἐντὸς τῶν πόλεων, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Γ'. αἰῶνος ἡρχισαν νὰ ἀναχωρῶσιν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὰς πλησίους τῆς πατρίδος των ἐρήμους. Οἱ περιφημότεροι ἀσκηταὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ὁ μέγας Ἀντώνιος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Παῦλος ὁ ἐκ Θηβαΐδος ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ. Ἀμφότεροι διέμενον δι' ὅλου τοῦ βίου των μακρὰν τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς αὐστηροτάτης δ' ἐγκρατείας των καὶ διὰ τῆς τελείας ἀφοσιώσεώς των εἰς τὸν Θεόν ἐξέπληξαν τοὺς συγχρόνους των. Σπανίως κατήρχοντο εἰς τὰς πόλεις οἱ ἀσκηταὶ, ὅσακις ἥθελον διὰ τῆς παρουσίας των (διότι πάντες ἐτίμων αὐτοὺς) νὰ ἐνισχύσω-

κατὰ γνῶσιν ὡς ἀσθενεστέρωφ σκεύει τῷ γνωμακείῳ ἐπονέμοντες τιμήν. = Α' Πέτρ. γ'. 7.

σι τὸ θάρρος τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς διωγμοὺς, ἢ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς αἱρετικοὺς τοὺς διαστρέφοντας τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἡ ἡθικὴ αὐστηρότης τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ αὐταπάρνησις, ἥτις ὑπερέβαινε καὶ αὐτὴν τῶν χυνικῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ πρότυπον, δὲ ἔπρεπε νὰ μιμῶνται πάντες.

"Οπως διατηρῶνται ἀγνὰ τὰ ἡθη τῶν χριστιανῶν, κατέβαλλε μεγάλην φροντίδα αὐτὴ ἡ ἐκκλησία, ἥτις τοὺς μὲν ἀμαρτάνοντας καὶ ὁμολογοῦντας τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν ἡ ἐγείροντας δι' αὐτῶν κοινὸν σκάνδαλον ὑπέβαλλεν εἰς δημοσίαν μετάνοιαν, τοὺς δὲ ἀδιορθώτους ἀπέκλειεν ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Οἱ μεταγοῦντες ἀπείργοντο ἐπὶ ίκανὸν χρόνον τῆς εὐχαριστίας, ὑπεχρεοῦντο δὲ νὰ μένωσι κατ' ἀρχὰς ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας, ζητοῦντες συγγνώμην (δι' ὃ καὶ προσκλαίοντες ἐλέγοντο), ἔπειτα ἐπετρέπετο αὐτοῖς νὰ συνεύχωνται, ἀλλὰ γόνυ κλίνοντες· τέλος ἐδικαιοῦντο νὰ μετέχωσι τῆς λατρείας συνιστάμενοι μετὰ τῶν λοιπῶν. Ἡ ἀπόλυσις ἡ ἀφεσίς ἐδίδετο αὐτοῖς δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν. Εἰς δοκιμασίαν ὑπεβάλλοντο καὶ οἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν προσερχόμενοι εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, οἵτινες κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐλέγοντο κατηχούμενοι, διότι ἐδιδάσκοντο τὰ τῆς πίστεως. Μετὰ τὸ βάπτισμα ἐκαλοῦντο φωτιζόμενοι.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἡθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ
(313—860). (¹)**§ 11.**

Πώς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντίνον καὶ πῶς κατεστράφη ἡ ἔθνικὴ θρησκεία;

Ο μέγας Κωνσταντῖνος ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 313 εἰς τὴν καταδιωκομένην ἐκκλησίαν τὴν ποθουμένην εἰρήνην. Ἐκτότε δὲ διὰ διαφόρων νόμων παρέσχεν αὐτῇ διάφορα προνόμια καὶ ἀνύψωσεν, ἀφ' ὅπου μάλιστα ἐγένετο μονοκράτωρ (323), εἰς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει. Οἱ τέως καταδιωκόμενοι χριστιανοὶ ἤρχισαν ἐπ' αὐτοῦ ν' ἀνέρχωνται εἰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις.

(¹) Πηγαὶ. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν χρόνων τούτων (παρὰ Migne), ἰδίως δὲ ὁ Εὐσέβιος (ἐν βίᾳ Κωνσταντίνου) καὶ οἱ ἔξακολουθήσαντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν του ιστορίαν Σωκράτης, Θεόδωρος, Φιλοστόργιος, Σωζόμενος, Θεόδωρος, Ἀναγνώστης, Εὐάγριος καὶ Νικηφόρος Κάλλιστος. Ἀπὸ τοῦ 500 ἔτους περίπου εἰναι χρήσιμοι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ιστορικοὶ. Πρᾶλι καὶ ἡμέτερον Δοκίμ. 100—184 καὶ ἡμετ. Ἐκκλησιαστικῆς Ιστορίας Τόμ. Α', σελ. 185—400.

αἱ ἐκκλησίαι ἐλάμβανον παρ' αὐτοῦ πλούσια δῶρα· οἱ κληρικοὶ ἀπηλλάσσοντο τῶν δημοσίων βαρῶν· ἡ χυριακὴ καὶ αἱ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἔορται προησπίζοντο ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους· ἐπροστατεύετο δὲ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ ἡ διάδοσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

"Ινα ἐξασφαλισθῇ δὲ ὁ θρίαμβος οὗτος τοῦ χριστιανισμοῦ, μετέθηκεν δὲ Κωνσταντῖνος τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ρώμης, ὅπου ἀκόμη ὑπῆρχον πολλοὶ ἔθνικοι, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολῆς, ὅπου εἶχον ἥδη ἐπικρατήσει οἱ χριστιανοί. Διὰ ταῦτα πάντα οἱ χριστιανοὶ εὐγνωμονοῦντες ὠνόμασαν αὐτὸν μέγαν, μετὰ δὲ ταῦτα, κατέταξεν αὐτὸν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μεταξὺ τῶν ἀγίων. Καί περ ὅμως προστατεύσας τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν δὲν ἥθιέλησεν δὲ οὐτε τὸν Κωνσταντῖνος νὰ καταταδιώξῃ τὴν ἔθνικήν. 'Η πεπαλαιωμένη καὶ σεσαθρωμένη αὕτη θρησκεία, ἔβλεπεν δὲ τι κατέρρεεν ἀφ' ἑαυτῆς, ἐγίνωσκε δὲ δὲ οἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρέπει νὰ ἔχουν σεβασταὶ, καὶ μόνον διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ πολεμῶνται. Καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου ἐπροστάτευσαν τὸν χριστιανισμὸν, ἀλλὰ μετὰ δλιγωτέρας συνέσεως, μεταχειρισθέντες πολλάκις καὶ αὐτὴν τὴν βίαν κατὰ τῶν ἔθνικῶν ἐναντίον τῶν συμβουλῶν τῶν σοφιώτερων πατέρων. Οὗτω προσηνέχθησαν δὲ Κωνστάντιος, Θεοδόσιος ὁ Α', Θεοδόσιος ὁ Β' καὶ Ἰουστινιανὸς ὁ Α', διστις, ἵνα ἀφαιρέσῃ καὶ τὸ τελευταῖον τῆς ἔθνικῆς θρησκείας στήριγμα, ἔκλεισε περὶ τὰ μέσα τοῦ ΣΤ' αἰωνὸς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς, καὶ ἀπεδίωξεν ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους, οἱ δοποὶ οἱ ἐπέμενον καταπολεμοῦντες τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐκ προλήψεως καὶ ἐκ μονομεροῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. 'Επὶ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων οἱ ἔθνικοι ἐπασχον

σχεδὸν ὅ, τι ἀλλοτε οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν τῷ χριστιανισμῷ ἐχθρῶν ἀρχαίων ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἡ ἐθνικὴ Χριστιανισμὸς περίφημος νεοπλατωνικὴ φιλόσοφος δίδουσα δημόσια μαθήματα φιλοσοφίας καὶ μαθηματικῶν, ἐθανατώθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄγκου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' ὡς ἀντιπράττουσα κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ χριστιανισμὸς ἐξῆλθε θριαμβεύων ἐκ τῶν διωγμῶν, ἡ ἐθνικὴ θρησκεία μὴ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ ζωὴν, ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῆς διωγμούς, ἔως οὗ ἐντελῶς ἐξέλιπεν. Ὁ μόνος ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἦθέλησε νὰ ἀνορθώσῃ πάλιν τὸ κράτος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ἦτο ὁ Ἰουλιανὸς (361), ὁ ἐπικληθεὶς ἀποστάτης καὶ παραβάτης, διότι ἐνῷ ἀνετράφη χριστιανικῶς, ἐπειτα γενόμενος αὐτοκράτωρ συμβοηθούς ἔχων τοὺς βῆτορας καὶ φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, παρ' ὅν εἶχε πεισθῆ, ὅτι δῆθεν ἡ πτῶσις τοῦ μεγαλείου τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους προῆλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπελάχτισε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐπολέμησεν αὐτὴν, ἀν καὶ ἀπέφυγε τὰ βίαια μέτρα. Ἐσπούδαζε δὲ νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, μιμούμενος μάλιστα πολλοὺς θεομούς τοῦ χριστιανισμοῦ, οἷον τὴν ἐπ' ἔκκλησίας διδασκαλίαν. Ἐνῷ παρηγκώνιζε τοὺς χριστιανούς, τοὺς ἐθνικούς ὕψωνε εἰς τὰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις. Ἀπηγόρευε δὲ τοῖς χριστιανοῖς νὰ διδάσκωσι τὴν βητορικὴν καὶ τοὺς "Ἐλληνας συγγραφεῖς, ἐλπίζων, ὅτι θὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἀμάθειαν παρ' αὐτοῖς. Καὶ ὅπως αὐξήσῃ τὴν παρ' αὐτοῖς σύγχυσιν ἀνεγνώρισε πάσας τὰς χριστιανικὰς αἰρέρεσεις. Θέλων δὲ νὰ διαψεύσῃ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ἐπέτρεψε καὶ ἐβοήθησε τοὺς Ἰουδαίους νὰ ἀνοικοδομήσωσι τὰ τείχη τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀλλὰ σεισμὸς ἐπισυμβάς ἐ-

ματαιώσε τὸ ἔργον τοῦτο. Αἱ προσπάθειαι του ἐν γένει
οὐδὲν ἐπέφεραν ἀποτέλεσμα, διότι ἡ ἑθνικὴ θρησκεία εἶχε
πλέον ἡττηθῆ ὑπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Πάν-
τες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἑθνικοὶ, ἤρχισαν νὰ σκώπτωσι τὸν ζῆλόν
του, μεθ’οῦ ἡθέλησε νὰ ἀναστήσῃ θρησκείαν ἥδη ἐκπνεύ-
σασαν, ἵς τὸ φεῦδος εἶχε πλέον ἐξελεγχθῆ. Μετὰ δύο ἐ-
τῶν κυβέρνησιν ἀπέθανεν ἐν τινι πρὸς τοὺς Πέρσας πολέ-
μῳ (363). λέγεται δ’ ὅτι θνήσκων καὶ συναισθανόμενος
ὅτι οὐδὲν κατώρθωσε κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπεφώνησε
«Νενίκηκας Γαλιλαῖε!» Περὶ τὰ τέλη τοῦ Η' αἰώνος μό-
λις ἀσθενέστατά τινα λείψανα ἑθνικῆς θρησκείας ἐσώζον-
το ἔτι ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει.

§ 12.

Εἰς τίνας νέους λαούς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμός;

Ἐνῷ ἡ ἑθνικὴ θρησκεία ἐξέλειπεν οὕτως, ὃ χριστιανι-
σμὸς διεδίδετο δσημέραι εἰς νέους λαούς. Οὕτως ἐξαπλοῦ-
ται τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὴν Περσίαν, τὴν Ἀρμενίαν,
τὴν Ἀραβίαν. Καὶ μέχρι δὲ αὐτῶν τῶν Ἰνδιῶν καὶ
τῆς Κίνας φθάνει τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἄλλ’ ἀν ἐν τῇ Ἀσίᾳ
καὶ τῇ Ἀφρικῇ ἀπέτυχεν ὃ χριστιανισμὸς, ἐπιτυχώς
οἵμως ἐξηπλώθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Εὐρώ-
πῃ παρὰ τοῖς Ἀγγλοσαξωνικοῖς ἢ Γερμανικοῖς λεγομέ-
νοις λαοῖς, οἵτινες ἐκ τῶν βορείων μερῶν δρμηθέντες,
κατὰ τὸν Ε΄ αἰώνα, κατέλαβον τὴν μέσην, μεσημβρινὴν
καὶ δυτικὴν Εὐρώπην, καὶ μετὰ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῶν
χωρῶν τούτων τῶν Ῥωμαίων, Κελτῶν, Βρεττανῶν καὶ

λοιπῶν ἀναμιγθέντες, ἀπετέλεσαν τοὺς νεωτέρους εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Οἱ πρότερον βάρβαροι οὗτοι λαοὶ ἔλαθον παρὰ τῶν ἡττηθέντων καὶ υποταγέντων Ρωμαίων πάντα τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὴν ἥδη ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει θριαμβεύουσαν χριστιανικὴν θρησκείαν. Πρῶτοι τῶν λαῶν τούτων ἡσπάσθησαν τὸν χριστιανισμὸν οἱ Γότθοι, οἱ εἰσβαλόντες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰώνος εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Θράκην, μετὰ δὲ ταῦτα ἐγκαταστάντες ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ, μετ' αὐτοὺς δὲ οἱ Λογγοθάρδοι, οἱ Βουργούνδιοι, οἱ Βάνδαλοι, οἱ Φράγκοι οἱ Ἀγγλοσάξωνες, οἱ Γερμανοί, οἱ Δανοί, οἱ Νορθηγοί, οἱ Σουηδοί. Τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλάβων μόνον αἱ πρῶται ἀρχαὶ πίπτουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κυρίως δὲ ἐπεστράφησαν οἱ λαοὶ οὗτοι (Ρῶσσοι, Βούλγαροι, Ἀβάροι) κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους, κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰώνα, περὶ οὓς ἐν οἰκείῳ τόπῳ ῥηθῆσονται τὰ δέοντα (Πρᾶλ. § 25).

§ 13.

Πᾶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἐδη ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν παρετηρήσαμεν (§ 6) ὅτι οἱ ἐκ τῶν χριστιανῶν σοφοί, οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας, ἤρεύνων τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐσπούδαζον νὰ ἀναπτύξωσιν αὐτὴν καὶ ἐπιστημονικῶς αὐτὴν διμορφώσωσιν. Αἱ ἔρευναι αὗται ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ συζητήσεις ἦτο ἐπόμενον ὅτι ἔμελλον νὰ ἐπιταθῶσιν ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀφ' ὅτου ἡ ἐκκλησία ἀπηλλάγη τῶν διω-

κτῶν της. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τείνει πάντοτε εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' αἱ συζητήσεις αὗται ἐπὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν γίνονται νῦν ἡσύχως καὶ ἀθορύβως, ὅπως ἥρμοζε, καὶ ὅπως κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους συνέβαινεν, ἀλλὰ συνταράσσουσι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, γεννῶσαι μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπαγόμεναι σφοδροὺς ἐσωτερικοὺς διωγμούς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο δὲ διότι τὸ μὲν ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας οἱ ἀμαθεῖς καὶ φανατικοὶ ὄχλοι μετὰ τῶν μοναχῶν, τὸ δὲ διότι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία παρεμβαίνουσα εἰς αὐτὰς ἐλάμβανε μέρος δὲ μὲν ὑπὲρ ταύτης δὲ δὲ ὑπὲρ ἐκείνης τῆς μερίδος, καὶ τὴν μὲν προήσπιζε, τὴν δὲ κατεδίωκε. Τὰ ζητήματα, περὶ ἀ περιεστρέφοντο αἱ συζητήσεις αὗται, ἦσαν ἐν μὲν τῇ ἀνατολῇ τὰ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν δὲ τῇ δύσει τὰ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναγεννήσεως αὐτοῦ. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι ἡρεύνων, τίς εἶναι ὁ Χριστὸς, τίς ἡ σχέσις τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, εἶναι ὁ Υἱὸς ἀληθῆς Θεός, εἶναι τὸ πνεῦμα ἀληθῆς Θεός, πῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ Τριάς τῶν προσώπων ἐν τῇ μιᾷ Θεότητι, πῶς ἡνῶθη ἡ θεία φύσις μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐν τῷ Χριστῷ. Οἱ δὲ δυτικοὶ πρακτικῶτεροι δοντες ἐκείνων, ἐξήταζον τὸ πῶς συμβαίνει ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου· ἀρκεῖ μόνον ὁ ἀνθρωπὸς νὰ θέλῃ τὴν ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν του, ἢ εἶναι ἀνάγκη τῆς θείας βοηθείας ἡ χάριτος, καὶ ἀνὴρ ἀνάγκη αὗτη εἶναι ἀπόλυτος ἡ σχετική. Ὡς κανὼν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας ἔχρησίμευον ἡ Γραφὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις. Πολλοὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι ταύταις ἀπεπλανήθησαν εἰς δοξασίας ἐσφαλμένας, ἀς ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦτο ὡς αἱρετικὰς κατεδίκασεν. Οὕτως ὁ Ἀρειος ἐδόξαζε

τὸν Υἱὸν κτίσμα, καὶ δὲν ἀπεδέχετο, ὅτι εἶναι ὁμοούσιος τῷ Πατρί. Ὁ Ἀρειος δὲν ἤδυνατο νὰ ἐννοήσῃ πῶς ἦτο δυνατὸν ὁ Υἱὸς νὰ ἦναι ἀληθὴς Θεός, καθὼς ὁ πατὴρ εἶναι ἀληθὴς Θεός, χωρὶς νὰ ἦναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν τότε δύο Θεοὺς, ἐνῷ θεμελιώδες τοῦ χριστιανισμοῦ δόγμα εἶναι, ὅτι ὁ Θεός εἶναι εἰς. Θέλων λοιπὸν νὰ ἔξηγήσῃ τὸ δόγμα τῆς ἀγίας Τριάδος καὶ καταστήσῃ αὐτὰ καταληπτὸν, περιέπεσεν εἰς τὴν ἄτοπον ιδέαν νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι κτίσμα, τὸ πρῶτον κτίσμα, δι' οὗ ἐγένοντο πάντα τὰ λοιπὰ, ἔνεκα δμως τῆς ἡθικῆς του τελειότητος ἐπιμήθη παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς θεότητος, καὶ ὡς Θεός πρέπει παρ' ἡμῶν νὰ τιμᾶται καὶ λατρεύηται. Ὁ Ἀρειανισμὸς εἶναι πτῶσις εἰς τὴν κτισματολατρείαν ἢ εἰδωλολατρείαν. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀθανάσιος καὶ μετ' αὐτὸν οἱ μέγιστοι τῆς ἐκκλησίας θεολόγοι ἐπολέμησαν αὐτὸν. Ὁ Μακεδόνιος ἡροεῖτο τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Πρότερον ἦτο καὶ αὐτὸς ἀρειανὸς, ἀφοῦ δὲ ἀφῆκε τὸν ἀρειανισμὸν, ἐξηκολούθησε νὰ φρονῇ περὶ τοῦ Πνεύματος ἀρειανικῶς. διότι οἱ ἀρειανοὶ καθὼς τὸν Υἱὸν ἔλεγον κτίσμα, οὕτως ἐθεώρουν καὶ τὸ Πνεῦμα ὡς κτίσμα. Ἡ ἐκκλησία τούναντίον καθὼς ἐκήρυξε τὸν Υἱὸν ἀληθῆ Θεόν, παρεδέχθη καὶ τοῦ Πνεύματος τὴν ἀληθῆ θεότητα. Ὁ Νεστόριος δὲν ἀπεδέχετο τὴν προσωπικὴν ἔνωσιν τῶν φύσεων ἐν Χριστῷ, δηλ. ὅτι δὲν αὐτὸς Χριστὸς, τὸ αὐτὸ πρόσωπον, εἶναι καὶ Θεός καὶ ἄνθρωπος, ἀλλὰ διέκρινε μεταξὺ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου Χριστοῦ, λέγων, ὅτι ἡ Μαρία ἐγέννησε τὸν ἄνθρωπον Χριστὸν, οὐχὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ Χριστοτόκον ἐκάλει τὴν ἀγίαν μητέρα τοῦ Κυρίου, οὐχὶ Θεοτόκον. Ὁ Εὐτυχὴς ὅλως τούναντίον συνέχεε τὰς ἐν Χριστῷ φύσεις, λέγων, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις αὐτοῦ ἀπερροφήθη ὑπὸ τῆς θείας, καὶ ὅτι

ἥτο ἄρα Θεός μόνον, καὶ μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον ἀγθρωπος. Ἡ ἐκκλησία ἐδέχθη, ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς Χριστὸς καὶ τέλειος Θεός καὶ τέλειος ἀνθρωπος. Τὸν Νεστóριον ἐπολέμησεν ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, τὸν δὲ Εὐτυχῆ ὁ Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανός καὶ ὁ Ρώμης Λέων. Ο δὲ Ηελάγιος δὲν ἔθεωρει ἀπολύτως ἀναγκαίαν τὴν θείαν χάριν ἐν τῇ ἀναγεννήσει, νομίζων, ὅτι ὁ ἀνθρωπος διὰ τῶν ιδίων φώτων καὶ τῶν ιδίων ἥθικῶν δυνάμεων ἀνευ τῆς ἐπανεργείας τοῦ χριστιανισμοῦ δύναται νὰ φθάσῃ εἰς ἥθικήν τελειότητα καὶ ἀποβῆ ἀρεστὸς τῷ Θεῷ. Ἡρνεῖτο λοιπὸν τὴν ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα καὶ σημασίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὐτὸν ἐπολέμησεν ὁ Αὐγουστῖνος. Χάριν τῶν ἐρευνῶν καὶ συζητήσεων τούτων συνήρχοντο οἱ ἐπίσκοποι καὶ θεολόγοι εἰς συνόδους, δσάκις δὲ αἱ τοπικαὶ δὲν ἥρκουν, συνεκαλοῦντο γενικαὶ σύνοδοι, αἱ οἰκουμενικαὶ κληθεῖσαι, αἱ ὅποιαι ἀντεπροσώπευον τὴν καθ' ἄπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Αἱ οἰκουμενικαὶ αὕται σύνοδοι, περὶ ὧν ὑπῆρχε κοινὴ πίστις, ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, διέλυον δριστικῶς τὰς διαφοράς. Οἱ δὲ κατακρινόμενοι ὡς αἱρετικοὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μετὰ τῶν διπαδῶν των, ἀπεδιώκοντο δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν καὶ ἐξωρίζοντο ἡ ἄλλως κατεδιώκοντο. Κατὰ τοῦ Ἀρείου συνεκροτήθη ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Νικαίᾳ τῷ 325, κατὰ δὲ τοῦ Μακεδονίου ἡ Β' ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 381. Αἱ δύο αὗται σύνοδοι συνέταξαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαιωτέρων ἐκκλησιαστικῶν συμβόλων (πρβλ. § 6) νέον σύμβολον, τὸ μέχρι τῆς σήμερον ισχύον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ κατὰ τὴν λειτουργίαν ἀναγίνωσκόμενον, ἀναπτύξασαι τὰς περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος διδασκαλίας καὶ κηρύξασαι τὸν μὲν Υἱὸν

δμούσιον τῷ Πατρὶ, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα ὡς ὁμότιμον, «σὺν Πατρὶ καὶ Γίῳ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον»⁽¹⁾. Οὕτως ἐμορφώθη ἡ περὶ Τριάδος ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία· ὁ Θεὸς εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τρία πρόσωπα ἢ ὑποστάσεις· ὁ Πατὴρ, ὁ Γίδες καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἡ διδασκαλία αὗτη ἐκηρύχθη ὡς μυστήριον, ὡς ὑπερβαίνουσα δηλ. τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν. Οἱ μετὰ ταῦτα πατέρες καὶ θεολόγοι ἐξηγήσαν νὰ ἐξηγήσωσί πως τὴν Τριάδα ἐκ τῆς ἀναλογίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Καθὼς δηλ. ἐν τούτῳ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν ψυχὴν αὐτὴν, τὸν νοῦν ἢ λόγον καὶ τὴν θέλησιν, οὕτω διακρίνομεν ἐν τῷ Θεῷ, ὅστις εἶναι καὶ αὐτὸς πνεῦμα, δηλ. νοῦς καὶ θέλησις, αὐτὸν τὸν Θεὸν πατέρα, τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τὴν θέλησιν αὐτοῦ, ήτοις ὡς ἀοράτως ἐνεργοῦσα, ὅπως ἐνεργεῖ ἀοράτως ὁ ἄνεμος, πνεῦμα ἐκλήθη. Καθὼς δὲ δυνάμεθα νὰ εἴ-

(1) Τὸ σύμβολον τοῦτο ἔχει οὕτω· «Πιστεύομεν εἰς Ἑνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς Ἑνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Γίδον τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, φῶς ἐκ φωτὸς, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, δμούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὸν δι' ήμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἀγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ήμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφὰς, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρτναις ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Γίῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν ἀγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Ὁμοιογῶ ἐν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἀμαρτιῶν. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰώνος.»

πωμεν, ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς γεννᾷ τὸν λόγον του, διότι αἱ σκέψεις του τί ἄλλο εἶναι ἢ γεννήματα τῆς ψυχῆς του, οὕτω καὶ ὁ θεῖος λόγος εἶναι γέννημα τοῦ Θεοῦ, οὗτος αὐτοῦ ὀμοίως καθὼς τὸ θέλημα ἡμῶν εἶναι προτὸν ἡμῶν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐν τῷ Θεῷ πηγάζει, ἐκπορεύεται ἀπ' αὐτοῦ. Σημειωτέον ὅμως καλῶς, ὅτι ἐνῷ ἐν τῷ ἀνθρωπίῳ πνεύματι ὁ λόγος καὶ ἡ θέλησις εἶναι ἀπλαῖ δυνάμεις, ἐν τῷ Θεῷ ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα ἐθεωρήθησαν ὡς πρόσωπα, καὶ πρόσωπα ἀληθῆ οὐχὶ ἀπλαῖ προσωποποιήσεις. Ἡ Γ' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ κατεδίκασε τὸν Νεστόριον καὶ τὸν Πελάγιον, ἡ δὲ Δ' ἐν Χαλκηδόνι τὸν Εὔτυχην. Ἡ Ε' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἰουστιανινοῦ τοῦ Α' κατέκρινε νεστοριανίζοντάς τινας ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς (553). Οἱ δόπαδοὶ τοῦ Νεστορίου καὶ Εύτυχοῦς Νεστοριανοὶ καὶ Μονοφυσῖται (Ιακωβῖται, Ἀρμένιοι, Κόπται, Ἀβυσσίνιοι), καθὼς καὶ οἱ κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα τὸν μονοφυσιτισμὸν ἀγανεώσαντες μονοθελῆται, οἵ μετὰ ταῦτα Μαρωνῖται δογμασθέντες, οὓς κατέκρινεν ἡ τοῦ οἰκουμενικὴ σύνοδος (680), ἀποκηρυχθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας αὐτῆς ἀποκλεισθέντες, ἀπετέλεσαν ίδιας ἐκκλησίας, αἰτινες σώζονται μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ τελευταία συζήτησις ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἡ συνταράξασα τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἔνα αἰῶνα σχεδὸν ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν Η' ἐκατονταετηρίδα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐγερθεῖσα περὶ τῶν εἰκόνων, ἃς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος διέταξε νὰ ἀποβάλωσιν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ περιπίπτωσι δῆθεν οἱ χριστιανοὶ εἰς εἰδωλολατρείαν. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη, ἣν ὑπεστήριξαν καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες μετ' αὐτὸν, Κωνσταντίνος ὁ Κοπρώνυμος, Λέων ὁ Χάζαρος, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου, ἐν δὲ τῇ Ζ'

οίκουμενικὴ συνόδω τῇ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης τῷ 787 γενο-
μένῃ ἀνεκηρύχθη πάλιν ἡ τιμὴ τῶν εἰκόνων. Ὡρίσθη δὲ
ἔνα μὴ δ λαὸς περιπίπτη εἰς εἰδωλολατρείαν, δτι ταῖς εἰ-
κόσιν δφείλεται μόνον τιμητικὴ προσκύνησις, ἡ δὲ λατρεία
ἀνήκει μόνω τῷ Θεῷ. Ἐφάνησαν μὲν μετὰ ταῦτα νέοι εἰ-
κονομάχοι αὐτοκράτορες (Λέων Ἀρμένιος. Θεόφιλος),
ἄλλ' ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα ἀνεστήλωσε πάλιν δρι-
στικῶς τὰς εἰκόνας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὥρισε δὲ εἰς ἀνά-
μνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἑορτὴν τὴν Κυριακὴν τῆς
Ὀρθοδοξίας. Ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ ἦσαν οἱ ὑποστηρίζοντες
πρὸ πάντων τὰς εἰκόνας, οἱ εἰκονομάχοι ἐκηρύχθησαν καὶ
κατ' αὐτῶν, καὶ κατέστρεψαν πολλὰ αὐτῶν μοναστήρια
καὶ βιβλιοθήκας μοναστηριακὰς, διέλυσαν δὲ καὶ τὰ σχο-
λεῖα αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ ὡς ἐνόμιζον
οἱ εἰκονομάχοι, ἔβλαψε τὸ χράτος, διότι κατέστρεψε τὰ
μόνα τότε ὑπάρχοντα σχολεῖα. "Ωστε ἐνῷ οἱ εἰκονομάχοι
ἐνόμιζον, δτι ἐπεδίωκον τὴν πρόοδον, ἐπήνεγκον τὴν δπι-
σθοδρόμησιν τοῦ λαοῦ. Ὅπερ τῶν εἰκόνων εἰργάσθησαν
καὶ ἔγραψαν τότε δύο μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι
ὅ Ἰωάννης Δαμασκηνός καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, οἵτι-
νες ἐνόμιζον, δτι ἡ κατάχρησις δὲν πρέπει νὰ κωλύῃ τὴν
χρῆσιν· αἱ εἰκόνες κοσμοῦσι τὰς ἐκκλησίας· διατηροῦσι
ζωηρὰν τὴν μνήμην τῶν Ἱερῶν προσώπων· καὶ διδάσκουσι
τὸν λαόν.

§ 14.

Τίνες πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι διέπρεψαν κατὰ τοὺς
χρόνους τούτους;

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διέπρεψαν ὡς ἐκκλησια-
στικοὶ συγγραφεῖς πολλοί, οἵτινες ἤδυναντο νὰ ἀμιλλῶν-

ται κατὰ τὴν σοφίαν πρὸς τοὺς σοφωτέρους ἐκ τῶν συγχρόνων ἔθνικῶν. Ἐμορφώθησαν δὲ οὗτοι φιλολογικῶς μὲν ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς ἔθνικαῖς σχολαῖς, ιδίως ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις ἥκμαζε τότε καὶ ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀρχαίων κλασικῶν συγγραφέων, ἐκκλησιαστικῶς δὲ ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς, ὅποιαι ἥκμαζον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Ὡριγένους) καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἥ διὰ τῆς μελέτης τῶν Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων καὶ μάλιστα τοῦ Ὡριγένους. Διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν οἱ σοφοὶ οὗτοι πατέρες ἐξήγησαν τὰς Γραφὰς, ἐξέθηκαν τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας, κατεπολέμησαν τοὺς ἔθνικους, ὑπερασπιζόμενοι τὸν χριστιανισμὸν, ἀνήρεσαν τοὺς αἱρετικοὺς καὶ ἀνέπτυξαν τὰ δόγματα καὶ τὴν ἡθικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἐπισημότεροι εἴς αὐτῶν εἰναι ἐκ μὲν τῶν ἀνατολικῶν Ἑλλήνων οἱ ἀκόλουθοι. Ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος δ συγγράψας πρῶτος σχεδὸν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ὁ Εὐσέβιος ἔχων φίλον τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντίνον, τῇ ἀδείᾳ τούτου ἡδυνήθη νὰ ἔξετάσῃ τὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους, καὶ νὰ συλλέξῃ πᾶσαν τὴν ἀναγκαίαν ὅλην διὰ τὸ ἔργον του. Ὁ Εὐσέβιος ἤτο ἀνὴρ πολυμαθέστατος, συνέγραψε δὲ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας του καὶ πολλὰ ἄλλα ἔργα. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, ὁ δοποῖος κατεπολέμησε τὴν αἱρεσιν τοῦ Ἀρείου, ὑπέστη φοβεροὺς διωγμοὺς ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῶν ὑποστηριζάντων τὸν Ἀρειανισμὸν, μάλιστα τοῦ Κωνσταντίου, δεκάκις ἔξορισθεὶς καὶ περὶ τὰ 20 ἔτη διατρίψας ἐν τῇ ἔξοριᾳ. Τὰ συγγράμματα τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου, τὰ πλεῖστα πολεμικὰ κατὰ τῶν ἀρειανῶν, εἶναι πλήρη βαθειῶν ἐννοιῶν. Ὁ μέγας Βασίλειος, μητροπολίτης Καισαρείας

ἐν Καππαδοκίᾳ, ὅστις ἐπίσης ἐδοξάσθη διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ὁρθοδόξου πίστεως ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος, ἐφημίσθη δὲ ἐν γένει διὰ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἥτις εἶχεν αὐτῷ ἐμπιστευθῆ.

Οὐαὶ τοῖς ἀρεταῖς πάντας σχεδὸν τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀσίας. Οὐαὶ δεστοῖς, διαβούλοις τοῦ αὐτοκράτορος, διαταλεῖς ἵνα ἐκφοβίσῃ αὐτὸν καὶ ἀναγκάσῃ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, εὑρών ἀπρασδόκητον ἀντίστασιν παρὰ τῷ Βασίλειῳ, ἥναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἀπρακτος, διμολογῶν; Οὐαὶ οὐδέποτε εἶδεν ἐπίσκοπον τολμηρότερον ὑπερασπιστὴν τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας. Οὐαὶ τοῖς οὕτοις ἰδρυσε καὶ τὸ περιφημότερον πτωχοκομεῖον τῆς ἐποχῆς του, ὑπὲρ οὓς ἀφιέρωσε πάντα τὰ εἰσοδήματα τῆς πλουσίας μητροπόλεως του, αὐτὸς πενιχρώτατα ὡς ἀπλοῦς μοναχὸς ἀποζῶν. Εἴ τι περιφημότερον πτωχῶν. Οὐαὶ τοῦ ὀλόκληρος ἦτο πλήρης αὐταπαρνήσεως καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὸν Θεόν. Συνέγραψε πολλὰ δογματικὰ, ἥθικὰ καὶ ἔξηγητικὰ συγγράμματα καὶ κανόνας περὶ μοναχικοῦ βίου. Οὐαὶ τοῦ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος, ὅστις ὅτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπεκράτουν οἱ φίλοι τοῦ Ἀρείου καὶ ὅμοφρονες, μόνος ἐπάλαισεν ἐν τῷ τότε κέντρῳ τούτῳ τῶν ἐχθρῶν τῆς ὁρθῆς πίστεως ὑπὲρ ταύτης, κατέστη δὲ περιβόλιος διὰ τὴν εὐγλωττίαν, μεθ' ἧς ὑπερήσπισε τὴν θεότητα τοῦ Λόγου, διὸ καὶ θεολόγος ἐκλήθη. Οὐαὶ τοῦ Ιερώνυμος ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπίτηδες ἵνα ἀκούσῃ τὰ κηρύγματα αὐτοῦ. Οὐδεὶς κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ ἤδυνατο νὰ παραβληθῇ πρὸς αὐτὸν κατὰ τὴν εὐγλωττίαν. Αναδειχθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Α', ἐγένετο καὶ πρόεδρος τῆς Β' οἰκουμενι-

κῆς συνόδου. Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος οὗτος εἶχον ὅμοιον σπουδάσει τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις, ὅπου συγέδεσαν πρὸς ἀλλήλους ἀδιάρρηκτον καὶ ισόβιον φιλίαν. Τὴν θεολογικὴν δὲ μόρφωσίν του ὥφειλε καὶ αὐτὸς καθὼς καὶ ὁ Βασίλειος πρὸ πάντων εἰς τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ σοφοῦ Ὁριγένους. Συνέγραψεν ἔκτος πολλῶν θεολογικῶν λόγων καὶ θρησκευτικὰ ποιήματα καὶ ἐπιστολάς. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου Βασιλείου, βαθυνούστατος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεύς. Ὁ Γρηγόριος οὗτος τόσον ἔξετίμα τὸν Ὁριγένη, ὡστε ἀπεδέχετο καὶ αὐτὰς αὐτοῦ τὰς ἑτεροδοξίας. Καὶ αὐτὸς ὑπερησπίσθη τὴν ὄρθοδοξίαν κατὰ τῶν Ἀρειανῶν. Ἄνευ τῶν μεγάλων τούτων πατέρων ἡ ἐκκλησία ἐκινδύνευε νὰ ἔξαρει ανισθῆ. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ μετὰ ταῦτα ἐπικληθεὶς Χρυσόστομος, ὅστις ἀνέπτυξε τοιαύτην εὐγλωττίαν, ὡστε ἔξεπληξε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἔθνικοὺς ἥτορας, ὡνομάσθη δὲ παρὰ πολλῶν Δημοσθένης τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Χρυσόστομος ἀνενετράφη χριστιανικῶς ὑπὸ τῆς εὐσεβοῦς μητρός του Ἀνθούσης⁽¹⁾ ἐδιδάχθη δὲ τὴν ἥτορικὴν ὑπὸ τὸν περίφημον Λιβάνιον, ὅστις ἐθαύμασεν, ἐν ᾧ ἔτι ὁ Χρυσόστομος ἐσπούδαζε παρ' αὐτῷ, τὴν ἥτορικὴν δεινότητα αὐτοῦ. Οὐδεὶς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης συνέγραψε πλειότερα συγγράμματα αὐτοῦ, ἐξ ὃν διακρίνονται αἱ λαμπραὶ αὐτοῦ ὅμιλίαι εἰς ἀπασαν σχεδὸν τὴν ἀγίαν Γραφήν. Ὁ Χρυσόστομος ὡς κῆρυξ τοῦ Θείου λόγου καὶ τῆς ἀληθείας ἦτο τοσοῦτον ἀτρόμητος, ὡστε δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐλέγγῃ καὶ αὐτῆς τῆς αὐτοκρατείας Εὐδοξίας τὰς παρεκτροπὰς, δι' ὃ καταδιωχθεὶς ὑπ' αὐτῆς, ἐξωρίσθη, καὶ

(1) Καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἡ μήτηρ Ἐμρέλεια καὶ τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρηγορίου ἡ Νόννα ἐφημίσθησαν ἐπὶ ἀγιότητι.

ἀπέθανεν ἐν τῇ ἔξορίᾳ ταύτῃ (407). Ὁ Χρυσόστομος ἐφρόντιζεν ὡς πατὴρ περὶ τῶν πτωχῶν, ἰδρύσας πολλὰ πτωχοκομεῖα, προύνόησε περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, εἰργάσθη δὲ καὶ πρὸς ἑξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Γότθοις καὶ Πέρσαις. Ὁ Τεροσολύμων Κύριλλος συνέγραψε κατηχήσεις χάριν τῶν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπιστρεφόντων, ὁ Ἐπιφάνιος κατεπολέμησε τὰς αἵρεσεις μετὰ ὑπερμέτρου ζήλου, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ἐπολέμησε τὸν Νεστόριον, πραστὰς τῆς Γ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ Μοψουεστίας Θεόδωρος καὶ ὁ Κύρος Θεοδώρητος ἦσαν φίλοι τοῦ Νεστορίου, ἀνδρες πεπαιδευμένοι ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας μορφωθέντες, ἔγραψαν δὲ σοφὰς εἰς τὴν ἄγιαν Γραφὴν ἐρμηνείας, ὁ συγγραφεὺς τῶν φερόντων τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγραμμάτων ἥχμασε πιθανῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ τοῦ Ε' αἰώνος, ἥθελησε δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ ἀθηναίου μαθητοῦ τοῦ Παύλου νὰ διαδώσῃ τὰς νεοπλατωνικούσας χριστιανικὰς δοξασίας του, Μάξιμος ὁ ὅμολογητὴς ἥγωνίσθη κατὰ τῶν μονοθελητῶν, ὁ δὲ Δαμασκηνὸς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ὑπερησπίσθησαν τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων.

Ἐκ δὲ τῶν δυτικῶν λατίνων διέπρεψαν ὁ Ἀμβρόσιος, ὅστις αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος Μεδιολάνων ὡν, ἐτιμᾶτο διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ εὔσέβειαν αὐτοῦ τοσοῦτον, ὥστε καί περ λαϊκὸς ἐξελέγθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου ἀρχιεπίσκοπος Μεδιολάνων, ἥτο δὲ τοσοῦτον σεβαστὸς, ὥστε ἐπεβάλλετο καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς αὐτοκράτορας. Οὕτως ὑπεχρέωσε τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον τὸν Α' νὰ τελέσῃ δῆμοσίᾳ μετάνοιαν, διότι εἶχε καταδιώξει τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἐνεκα ἀσημάντου αἰτίας. Ὁ Ἰλάριος, ὁ πολεμήσας ὡς ἄλλος Ἀθανάσιος τοὺς Ἀρειανοὺς ἐν τῇ δύσει.

Ο Ιερώνυμος, πολυγραφώτατος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ἵδιως δὲ εἰδημονέστατος τῶν Γραφῶν ἔρμηνευτής. Ο Ιερώνυμος διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Παλαιστίνῃ ὅπως μελετήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ τῶν ἑβραίων τὴν ἑβραϊκὴν ἀρχαιολογίαν. Μετέφρασε δὲ τὴν ἀγίαν Γραφὴν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ή μετάφρασις αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη Βουλγάτα. Ο Αύγουστεῖνος ὑπερηκόντισε πάντας τοὺς δυτικοὺς πατέρας κατὰ τὴν σοφίαν, ἔγραψε μέγαν ἀριθμὸν συγγραμμάτων, καὶ δι' αὐτῶν ὡς οὐδεὶς ἄλλος μεγίστην ἐξήσκησεν ἐπιφρόνην ἐπὶ τῆς θεολογίας τῆς δύσεως. Ο πάπας Γρηγόριος δὲ ἐπικληθεὶς Διάλογος συνετέλεσε διὰ τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως καὶ ἐλάμπρυνε τὴν λατρείαν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἀναμορφώσας τὴν μουσικὴν αὐτῆς τῇ βοηθείᾳ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς. Συνέτεινε δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ.

§ 15.

Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις; Πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι;

Αφ' ὅτου οἱ ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἐγένοντο χριστιανοὶ, ἤρχισαν νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ νὰ ἔχωσιν εἰς χειράς των σχεδὸν τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν αὐτῶν. Ο Κωνσταντίνος ἐφρόνει, ὅτι καθὼς οἱ ἐπίσκοποι ὠρίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἐπὶ τῶν ἔσω, οὗτως ὁ Θεὸς ὠρισεν αὐτὸν ἐπίσκοπον ἐπὶ τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας, ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς καταστά-

σεως. Οἱ αὐτοκράτορες συνεκάλουν τὰς συνόδους πρὸς λύσιν τῶν σπουδαιοτέρων ζητημάτων, ἐπεκύρουν δὲ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν καὶ ἔξεδιδον ὡς νόμους τοῦ κράτους. Πολλάκις δὲ ἡ ἀνάμιξις αὗτη προέβαινεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε διὰ νόμου νὰ ὁρίζωσι, τί οἱ ὑπήκοοί των ἔπρεπε νὰ πιστεύωσι. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη αἰτία, δι’ ḥν τὸ βιζαντινὸν κράτος κατεσπαράσσετο ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ὑπὸ θρησκευτικῶν ἐρίδων καὶ πολέμων. Οἱ ἐπίσκοποι ἐγίνοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅργανα τῶν θελήσεων τῶν αὐτοκρατόρων, ἀλλὰ καὶ οὗτοι πολλάκις ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἐχρησίμευον ὡς ὅργανα τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν δογματικῶν μερίδων.

Οἱ κληρος ἀπέκτησε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μέγαν πλοῦτον, διότι αἱ ἐκκλησίαι ἔλαθον μέρος τῆς δημοτικῆς περιουσίας, ἐκληρονόμησαν δὲ πολλαχοῦ τοὺς ἔθνικοὺς ναοὺς καὶ τὰς περιουσίας των, καὶ ἐλάμβανον πλουσίας δωρεάς παρ’ εὐσεβῶν. Εἶχε δὲ μέγα κράτος ὁ κληρος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τοὺς λαϊκοὺς μείναντος μόνου τοῦ δικαιώματος τῆς συμμετοχῆς ἐν τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο κατέπεσε κατὰ μικρὸν εἰς ἀπλῆν σκιάν. Εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου κατετάσσοντο τότε πολλοὶ ἐπίσημοι πολιτικοὶ καὶ νομομαθεῖς ἢ πεπαιδευμένοι ἄνδρες, διότι ὁ κληρος εἶχε μεγάλα προνόμια. Ήτο ἀπηλλαγμένος τῶν δημοσίων βαρῶν εἶχεν ἴδια κληρικὰ δικαστήρια· οἱ δὲ ἐπίσκοποι ἐδικάζοντο μόνον παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον καὶ οἱ πατριάρχαι. Καθὼς δηλαδὴ εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω (πρᾶλ. § 8), οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν τὰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς ἐκκλησίας, ὡν

προίστατο δὲ πίσκοπος τῆς μητροπόλεως τῆς ἐπαρχίας, δὲ μητροπολίτης, ὅστις ἦτο καὶ δὲ πρόεδρος τῶν ἐπισκοπέων συνόδων τῶν ἐπαρχιακῶν τούτων ἐκκλησιῶν, οὕτω μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους πολιτικὰς διοικήσεις, ὡν ἔκάστη περιέλαβε πολλὰς ἐπαρχίας, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων τούτων συνηγόρησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὰς κατὰ διοικήσεις ἐκκλησίας μετὰ τῶν διοικητικῶν συνόδων, ὡν πρόεδρος ἀνεδείχθη δὲ πίσκοπος τῆς πρωτευούσης τῆς διοικήσεως. Τοιουτορόπως οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἐφέσου, Καισαρείας καὶ Θεσσαλονίκης, αἵτινες ἦσαν πρωτεύουσαι διοικήσεων, ὑψώθησαν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ ἀνέλαβον ἀνωτέραν ἔξουσίαν ἐπ' αὐτῶν. Οσάκις οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων συνήρχοντο εἰς συνόδους (διοικητικὰς συνόδους), αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρεδροί αὐτῶν. Ωνομάσθησαν δὲ τὸ πρῶτον οἱ ἐπίσκοποι οὕτοι ἔξαρχοι ή ἀρχιεπίσκοποι, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ Ε' αἰῶνος πατριάρχαι. Βραδύτερον ὑπήχθησαν δὲ Ἐφέσου καὶ δὲ Καισαρείας ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, δὲ δὲ Θεσσαλονίκης ἐπὶ τινὰ μὲν χρόνον ἦτο συνδεδεμένος μετὰ τοῦ Ῥώμης, μετὰ δὲ ταῦτα ὑπήχθη ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, ὡστε τέσσαρες ἀνεδείχθησαν κυρίως ἀνώτατοι τῆς ἐκκλησίας ἐπίσκοποι δὲ Ῥώμης, δὲ Κωνσταντινουπόλεως, δὲ Ἀλεξανδρείας καὶ δὲ Ἀντιοχείας. Εἰς τοὺς τέσσαρας τούτους πατριάρχας προσέθηκε Θεοδόσιος δὲ Β' καὶ τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων, θέλων νὰ τιμήσῃ τὴν πόλιν, ἐν ᾧ ἐσχηματίσθη δι' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφ' ἣς ἐξηπλώθη ἔπειτα δὲ χριστιανισμὸς εἰς ἄπαντα τὸν κόσμον. Οὕτως ἀ-

νεφάνησαν οἱ πέντε τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας πατριάρχαι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ὡφ' οὓς ὑπήχθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἀνεγγωρίσθη ἐν τῇ Γ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ αὐτοκέφαλος.

§ 16.

Πῶς ηὕησεν ἡ ἔξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης;

Ο ἐπισημότερος ἐκ τῶν πέντε πατριαρχῶν ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα σχεδὸν ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅστις περιελήφθη εἰς τὸ ἀπέραντον ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ διότι ἡ πατριαρχικὴ αὐτοῦ περιφέρεια ἦτο πολὺ μεγαλητέρα ἢ ἡ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, περιλαμβάνουσα μέγα μέρος τῆς δύσεως· ἦσαν ὅμως καὶ ἐν τῇ δύσει ἐπὶ ἴκανὸν ἔτι χρόνον πολλαὶ ἐκκλησίαι ἀνεξάρτητοι, οἷον τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Βρεττανίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Εἶχε λοιπὸν ὁ Ῥώμης τὰ πρεσβεῖα μόνον τῆς τιμῆς μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, μεθ' ὃν ἤρχετο ὁ Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ὁ Ῥώμης, εἴδομεν, ὅτι καὶ ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ (§ 8) δὲν ἤρκειτο εἰς τὴν τιμὴν ταύτην, ἐσπούδαζε δὲ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἔξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ πάπαι (οἵτως ὠνομάσθησαν ἀπὸ τοῦ σ' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης) ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς διαδόχους τοῦ Πέτρου, καὶ καθὸ τοιοῦτοι εἰς ἑαυτοὺς ἀναφέροντες τὸ

παρὰ Ματθαίω (ιε', 18) χωρίον «Σὺ εἰ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτη τῇ πέτρᾳ οἰχοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν», ἥξουν νὰ δεσπόζωσι πάντων, ώς εἰ ὁ Πέτρος εἶχε λάβει τοιαύτην τινὰ ἔξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ώς εἰ ὁ ἀπόστολος οὗτος ὑπῆρξεν δίδρυτὴς τῆς ἐν Τρώμῃ ἐκκλησίας καὶ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος. Αἱ δύο αὕται προϋποθέσεις ἦσαν ἐντελῶς ἐσφαλμέναι. Ὁ Πέτρος ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ παρίσταται μὲν ως κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει μόνον, ὅτι ἔνεκα προσωπικῶν προτερημάτων ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι παρουσιάζετο ως πρῶτος καὶ τῶν λοιπῶν ἐξέχων μετὰ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου. Οὐδαμοῦ δμως ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀπαντῶμεν αὐτὸν διατάσσοντα τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, τούναντίον πάντες συμπράττουσιν ως ἴσοι. Ὅτε δὲ ὁ Παῦλος ἐν Ἀντιοχείᾳ παρετήρησεν ἀσθένειάν τινα τοῦ Ηέτρου ἐν τῇ συμπεριφορᾷ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ιουδαΐζοντας χριστιανούς, ὅτι δηλ. χάριν αὐτῶν ἀπέφευγε νὰ συναναστρέψηται μετὰ τῶν ἐξ ἐθνῶν χριστιανῶν, ἥλεγχεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Τὸ δὲ, «Σὺ εἰ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτη τῇ πέτρᾳ οἰχοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν», λεχθὲν παρὰ τοῦ Κυρίου τῷ Πέτρῳ, ὅτε ἐξ ὀνόματος πάντων τῶν ἀποστόλων ἐρωτήθεντων, τίνα ἔλεγον αὐτὸν, ἀπήντησε διὰ τῆς ὄμολογίας· «Σὺ εἰ ὁ Χριστὸς, ὁ Γίδες τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος», σημαίνει ἀπλῶς· Ἐπὶ τῆς σταθερᾶς ταύτης πίστεως, ἦν ὡμολόγησας καὶ δι' ἓν σε καλῶ Πέτρον, θέλω οἰχοδομήσει τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ πέτρα, ἐφ' ᾧς ὡχοδομήθη ἡ ἐκκλησία, εἶναι ἡ σταθερὰ πίστις εἰς Χριστόν. Οὕτως ἐννόησαν τὸ χωρίον τοῦτο οἱ πλειστοὶ ἀρχαῖοι πατέρες, οἵον ὁ Ἰλάριος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, καὶ ὁ Χρυσόστομος. Ὁ δὲ Αὔγουστῖνος ἐννοεῖ αὐτὸν τὸν Χρι-

στὸν⁽¹⁾. Ὡς πρὸς δὲ τὴν δευτέραν προύπόθεσιν παρατηροῦμεν, ὅτι εἶναι ιστορικῶς ἀποδεδειγμένον, ὅτι ἡ ἐν Ῥώμῃ ἔκκλησίᾳ δὲν ἴδρυθη ὑπὸ τοῦ Πέτρου, ὅτι πρὶν ἀχθῆ ὁ Πέτρος εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἵνα μαρτυρήσῃ,⁽²⁾ (οἱ νεώτεροι ἔκκλησιαστικοὶ ιστορικοὶ ἀμφισβητοῦσι καὶ αὐτὸ τὸ γεγονός τῆς εἰς Ῥώμην ἐλεύσεως τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἐκεῖ μαρτυρίου του), εἶχεν ἐνεργήσει ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος ὁ Παῦλος, ὅστις μᾶλλον ἤδυνατο νὰ θεωρηθῇ ἴδρυτης αὐτῆς, καὶ ὅτι ἄγνωστοι χριστιανοὶ ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐκεῖσε πιθανῶς χάριν ἐμπορίου ἐλθόντες, ἐκήρυξαν τὸ πρῶτον παρὰ τοῖς ῥωμαίοις τὸ εὐαγγέλιον. "Ωστε δὲν ἴδρυσεν ὁ Πέτρος τὴν ἐν Ῥώμῃ ἔκκλησίαν, οὐδὲ πρῶτος ἐπίσκοπος αὐτῆς ἐγένετο, καθ' ὃσον μάλιστα οἱ ἀπόστολοι δὲν ἦσαν ὡρισμένων πόλεων ἐπίσκοποι, ἀλλὰ πάσης τῆς ἔκκλησίας, οὐδ' ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἄρα εἶναι διάδοχος τοῦ Πέτρου. Ἐν δὴ δύσει δῆμως ἤδυνθησαν οἱ πάπαι νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις των, ἐπιτυχόντες κατὰ διαφόρους εύνοικὰς περιστάσεις νὰ διατάξωσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν τὰς ἀλλοτε αὐτοκεφάλους ἔκκλησίας τῆς Ἀφρικῆς, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Ἰλλυρίας καὶ λοιπάς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς τιύτης, ἦτοι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὑπήκουε σχεδὸν ἥδη ἄπατα ἡ δύσις εἰς τὰ νεύματα αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ ἔλληνι ἀνατολῇ αἱ ἀξιώσεις τῶν παπῶν ἀπεκρούσθησαν. Ωἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι μόνον τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς παρέχοντες αὐτοῖς, ἰθεώρουν τὰς ἔκκλησίας των

(¹) Καὶ εἰς ὁν Πέτρον δὲ προσωπικῶς νὰ ἀναφέρωνται οἱ λόγοι οὗτοι, οὐδόλως ἀφελεῖ τοῦτο τοὺς πάπας, διύτι οὗτοι δὲν εἶναι διάδοχοι τοῦ Πέτρου.

(²) Ἡ παράδοσις αὕτη εὑρηται παρ' Εὐσέβ. ἐκκλ. ιστ. 6', 25 καὶ παρ' Εἰρηναίῳ κτὰ αἰρ. γ', 10.

ἀνεξαρτήτους καὶ αὐτοκεφάλους. Μόνον δ' ἐπὶ σπουδαίων ὑποθέσεων ἔζητουν τὴν σύμπραξίν των ὡς ἴσχυρῶν πατριαρχῶν, καθὼς ἔζητεῖτο ὡς ἀναγκαία καὶ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς ἡ σύμπραξις. Ἀλλας δὲ ἡ ἀνατολὴ τότε ὑπερεῖχε καθ' ὅλα τῆς δύσεως· ἐκεῖ ἥχμαζον αἱ θεολογικαὶ σχολαί· ἐκεῖ διέπρεπον οἱ μεγάλοι θεολόγοι καὶ φωστῆρες τῆς ἐκκλησίας· ἐν γένει δὲ ἡ δύσις ἥχολούθει τὴν θεολογικὴν κίνησιν τῆς ἀνατολῆς. Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἔγιναν πᾶσαι ἐν τῇ ἀνατολῇ· οἱ δὲ πάπαι οὔτε συνεκάλουν αὐτὰς (τοῦτο ἔπραττον οἱ αὐτοκράτορες Κωνσταντινουπόλεως), οὔτε πρόεδροι αὐτῶν ἀποκλειστικῶς ἐγίνοντο διὰ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτῶν. Τὴν προεδρείαν αὐτῶν εἶχον συνήθως οἱ πατριάρχαι ἢ ἄλλοι ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς. Ἐπίσης αἱ πράξεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπεχρέουν καὶ τοὺς πάπας. Σύνοδοι οἰκουμενικαὶ ἐκήρυξαν πάπας αἱρετικούς, καθὼς ἡ σ' τὸν μονοθελήτην πάπαν Ὄνώριον (680). Τοιαύτη ἦτο ἡ θέσις τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων ἀπέναντι τῶν ἐπισκόπων τῆς Ρώμης. Τὴν θέσιν ταύτην ἥθελησαν οἱ πάπαι νὰ μεταβάλωσι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ἀλλ' ὁ Φώτιος ἀπέιρουσεν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς καὶ τότε τὸν δεσποτισμὸν αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐγεννήθη τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, περὶ οὗ κατωτέρω ῥηθήσονται πλειόνα (§ 21).

§ 17.

Τις ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἔξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο;

Τὴν ἀνωτάτην ἔξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἔξησκουν αἱ

οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ὃν αἱ ἀποφάσεις ἐθεωροῦντο ὡς ἔκφρασις ἀλάνθαστος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὑπαγόρευσις αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐκκλησίαν ὁδηγοῦντος ἀγίου Πνεύματος, ἥσαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνέκκλητοι. Αἱ σύνοδοι αὗται συνεκαλοῦντο παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, δσάκις συνεκίνουν τὴν ἐκκλησίαν μεγάλα ζητήματα πρὸς λύσιν τῶν δποίων δὲν ἐπήρκουν αἱ ἐπαρχιακαὶ καὶ λοιπαὶ μερικαὶ σύνοδοι. Ὡνομάζοντο δὲ οἰκουμενικαὶ, διότι ἀντεπροσώπευσον σχεδὸν τὴν καθ' ἀπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Πρόεδροι αὐτῶν ἦσαν ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, παρίσταντο δὲ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ αὐτοκρατορίκοι ἐπίτροποι. Ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ὥφειλον πάντες νὰ συμφωνήσωσιν· οἱ διαφωνοῦντες ἀπεκηρύττοντο ὡς αἵρετικοι. Ἐπὶ τῶν ἀλλων δὲ ζητημάτων ἔκρινεν ἡ πλειονοψηφία. Πρώτην τοικύτην σύνοδον συνεκάλεσεν ὁ μέγας Κωνσαντίνος τῷ 325 ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας, ὅτε ὁ Ἀρειος διὰ τῆς διδασκαλίας του τῆς ἀρνουμένης τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Χιοῦ καὶ τοῦτον κτίσμα κηρυττούσης, κατεθορύβησεν ἀπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνῆλθον περὶ τοὺς 300 πατέρας. Αἱ λοιπαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶναι αἱ ἔξης· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' τῷ 381 κατὰ τῷ Ἀρειανῶν καὶ Πνευματομάχων· ἡ ἐν Ἐφέσῳ Γ' τῷ 431 κατὰ Νεστορίου· ἡ ἐν Χαλκηδόνι Δ' τῷ 451 κατὰ Εύτυχοῦς· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ε' τῷ 553 κατὰ τῶν Νεστοριανιζόντων· ἡ ἐν Κωνσαντινουπόλει Ζ' τῷ 680 κατὰ τῶν μονοθελητῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀνενέωσαν τὸν Εύτυχιανισμὸν ὑπὸ νέαν μορφήν· μετὰ τῆς συιόδου ταύτης συνδέεται καὶ ὡς συνέχεια αὐτῆς ἐθεωρήθη ἡ λεγομένη Πενθέκτη σύνοδος ἡ ἐν Τρούλλῳ ἐι Κωνσταντινουπόλει τῷ 692· καὶ ἡ ἐν Νι-

καί φέτα τῷ 787 κατὰ τῶν εἰκονομάχων. Αἱ σύνοδοι αὗται ἔκτὸς τῶν δογματικῶν αὐτῶν δρῶν ἐξέδωκαν καὶ κανόνας ἀφορῶντας εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν, τὰ ἥθη καὶ τὴν λατρείαν. Ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν συνδῶν τούτων στηρίζεται μέχρι τῆς σήμερον δλόκληρον τὸ δογματικὸν καὶ διοικητικὸν οἰκοδόμημα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

§ 18.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἡ λατρεία τῆς ἐκκλησίας, ἀφ' ὅτου οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, χριστιανοὶ γενόμενοι, ἐμερίμνων περὶ αὐτῆς, ἐθνικοὶ δὲ πλούσιοι προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρόσφερον μεγάλας δωρεᾶς αὐτῇ, ἀνέλαβε μεγάλην λαμπρότητα καὶ ἀπέβη πομπωδεστάτη. Κατὰ τὸν Δ' αἰώνα αἱ ἐκκλησίαι διέπρεπον ἥδη ὡς μεγαλοπρεπῆ κτίρια, πολλὰς δὲ τοιαύτας ἰδρυσεν αὐτὸς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, οἷον τὴν ἐν ἀγίῳ Τάφῳ τῆς ἀναστάσεως, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἡ εὐσεβής Ἐλένη. Ὡς τύπος ἐλήφθησαν αἱ ἀρχαῖαι στοαι, αἱ βασιλικαὶ λεγόμεναι, εἰς ᾧς συνήρχετο ὁ ῥωμαϊκὸς λαὸς χάριν τῶν ὑποθέσεών του. Ἔσωτερικῶς δῆμως διεσκευάσθη ἡ ἐκκλησία καὶ τὰ ἐν αὐτῇ διετάχθησαν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ. Τὸ ἐσώτατον μέρος ἦτο πρωρισμένον διὰ τὸν κληρον., περιεῖχε δὲ τὴν ἀγίαν τράπεζαν καὶ τὰς ἔδρας τῶν κληρικῶν καὶ ἐλέγετο βῆμα, ἀγίασμα. Τὸ πρὸ τούτου μέρος ἦτο ὁ κυρίως ναὸς, ὃπου ὑπῆρχεν ὁ ἄμβων, ἦτο δὲ καὶ ὁ ὠρισμένος τόπος τῶν ψαλτῶν καὶ ἵσταντο οἱ πιστοί. Ο

ζεμπροσθεν πάντων χῶρος ἐκαλεῖτο νάρθηξ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος ἐχρησίμευε χάριν τῶν μενανοούντων καὶ τῶν κατηχουμένων, καὶ διὰ τοῦτο ὅτε οὗτοι ἐξέλιπον ἡ κατέστησαν σπάνιοι καὶ ὀλίγοι, κατηργήθη. Τὸ βῆμα ἐχωρίζετο τὸ πρῶτον διὰ κιγκλίδων βραδύτερον δὲ ἀντικατέστη τοῦτο διὰ τοῦ εἰκονοστασίου. Εἰς τὰς βασιλικὰς ἐδόθη κατὰ μικρὸν ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ, ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἐτέθη ὁ θόλος, καὶ οὕτως ἐμορφώθη ὁ βυζαντινὸς λεγόμενος ρύθμος, οὗ ἄριστον πρότυπον ὑπῆρξεν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς Θείας Σοφίας, ὁ ἐπὶ Ιουστινιανοῦ ἀνοικοδομηθείς. Ἐσωτερικῶς ἐπληρώθησαν νῦν αἱ ἐκκλησίαι εἰκόνων, παύσαντος μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας τοῦ πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῇ λατρείᾳ δέους, ὅπερ ἔτρεφον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 9). Τῶν ἀναγλύφων μόνον ἐν κοσμήμασιν ἐγίνετο χρῆσις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων ἑορτῶν ἀναφαίνονται νέαι ἡ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, αἱ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀγίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῶν Εἰσοδίων εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ὅτι ἡ Μαρία κατὰ τὴν παράδοσιν διετής εἰσήχθη καὶ ἀφιερώθη εἰς τὸν ναὸν, τῆς Υπαπαντῆς, πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ ὅτι ὁ γέρων Συμεὼν ὑπήντησεν ἐν τῷ ναῷ τὸ θεῖον βρέφος καὶ ἔλαβεν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, τῶν ἀγίων Πάντων, τοῦ ἀγίου Στεφάνου, τοῦ Προδρόμου, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τῆς ὑψώσεως τοῦ σταυροῦ, καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἄλλων ἀγίων. Τὸν τίμιον σταυρὸν εἶχεν εὑρεῖ ἡ ἀγία Ἐλένη ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀρπαγέντα δὲ παρὰ τῶν Περσῶν, ἡλευθέρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος καὶ ὑψώσεν εἰς προσκύνησιν τοῦ λαοῦ. Τὸ κέντρον τῆς λειτουργίας ἡ κυρίως λα-

τρείας ἀπετέλει καὶ νῦν ἡ τέλεσις τῆς εὐχαριστίας, ἵνα προηγεῖτο ὡς προπαρασκευὴ εἰς αὐτὴν ἡ ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν, τὸ ἐπ' αὐτῶν κήρυγμα καὶ διάφοροι προσευχαί. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι καὶ μάλιστα ἐν Τρώμη καὶ Κωνσταντινουπόλει ἡ λειτουργία ἐγίνετο μετὰ πλείστης λαμπρότητος, ἥτις ἐξέπληττε τοὺς ἔθνικούς καὶ τοὺς μήπω χριστιανισθέντας βαρβάρους λαούς. Ως ἐκκλησιαστικοὶ ὑμνογράφοι διέπρεψαν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸν Ή' αἰῶνα ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμᾶς, οὓς ἐμιμήθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα. Τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας τὴν λατρείαν ἐλάμπουναν δι' ὅμνων καὶ διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς μουσικῆς πρὸ πάντων ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας ἡ διάλογος. Οἱ λόγοι, μάλιστα ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὅπου ἦκμαζεν ἡ ῥητορικὴ, ἥσαν πολλάκις ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας, καθὼς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῶν πλείστων δόμιλιῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρηγορίου καὶ μάλιστα τοῦ Χρυσοστόμου. Πολλάκις δόμως οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ρήτορες, λησμονοῦντες ὅτι ἥσαν κήρυκες τοῦ θείου λόγου, καὶ ὅτι κύριος σκοπὸς αὐτῶν ἐπρεπε νὰ ἥναι ἡ σίκοδομὴ τῶν πιστῶν, ἡ ἡθικὴ δηλ., καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις αὐτῶν, ἐπεζήτουν νὰ ἐπιδείξωσι μόνον τὴν ῥητορικὴν ἔαυτῶν δεινότητα, πολλοὶ δὲ τῶν ἀκροατῶν μετέβαινον πρὸς αὐτοὺς μᾶλλον ἵνα θαυμάσωσιν αὐτοὺς καὶ διὰ χειροκροτήσεων δείξωσι τὴν ἐπιδοκιμασίαν των, ἡ ἕνα ωφεληθῶσιν ἐξ αὐτῶν. Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα εἶχεν ἐπικρατήσει ἐν τῇ ἀνατολῇ ἡ λειτουργία, ὅπως εἶχεν αὐτὴν διασκευάσει διὰ τὴν ἐκκλησίαν του ὁ μέγας Βασίλειος, βραδύτερον δόμως ἐγενικεύθη ἀντ' αὐτῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως διαδοθεῖσα ἡ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου ἐπιτομευθεῖσα καὶ ἐπεξεργασθεῖσα λειτουργία, ἡ μέχρι τῆς σή-

μερον μετά τινων ἐπουσιωδῶν μεταβολῶν καὶ προσθηκῶν ἐν χρήσει παρὰ τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ οὕσα. Καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων αἱ τελεταὶ ἡτοι τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος, τῆς μετανοίας, τοῦ εὐχελαίου καὶ τῆς ἵερωσύνης ἀπέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους λαμπρότεραι καὶ πομπωδέστεραι συμφώνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ λαοῦ πρὸς τὰς πομπὰς καὶ τὰς μεγαλοπρεπεῖς ἔορτάς.

§ 19.

*Οποτα τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν τῇ; ἐποχῆς ταύτης;

Τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν δὲν διεκρίνοντο πλέον ἐπὶ τῇ καθαρότητι ἐκείνῃ, ἡτις κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν εἶχεν ἐκπλήξει τοὺς ἑθνικούς. Ἀφ' ὅτου ὁ χριστιανισμὸς ἐγένετο ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει, καὶ οἱ μὲν χριστιανοὶ ἀπόλλαυον πολλῶν προνομίων, οἱ δὲ ὀπαδοὶ τῆς ἑθνικῆς θρησκείας τούναντίον κατεδιώκοντο, πολλοὶ προσήρχοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οὐχὶ ἐκ ζήλου καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ' ἐνεκα συμφέροντος. Οἱ τοιοῦτοι ἀπὸ ἑθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι, μετέβαλλον μόνον τὸ ὄνομα. Οὕτως ἡ τῶν ἀρχαίων χριστιαγῶν σωφροσύνη καὶ περὶ τὰ ἥθη αὐστηρότης κατὰ μικρὸν ἐξέλιπεν. Εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἥθων συνέτεινον καὶ αἱ δογματικαὶ συζητήσεις, αἱ ὄποιαι ἥγειρον μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐγένεγων πολλάκις ἡ τὴν ὑποχρισίαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν

ἀδιαφορίαν. Ὁ λαὸς καὶ οἱ μοναχοὶ ἀναμιγνύόμενοι εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας, δις δλίγον ἐννόουν, ἐφανατίζοντο "Ἐνεκα δὲ τοῦ φανατισμοῦ τούτου ἐξέλιπε νῦν ἡ ἀρχαία τῶν χριστιανῶν ἀνοχή." Ἐνῷ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ καταδιωκόμενοι ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀνοχὴν τῶν ἔθνικῶν αὐτοκρατόρων ἐν δνόματι τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς θρησκείας, κατεδίωκον νῦν ἀπηνῶς οἱ χριστιανοὶ καὶ ἔθνικοὺς καὶ ἐτεροδόξους ἢ αἵρετικούς. Οἱ αἵρετικοὶ ἐξωρίζοντο συνήθως ἢ ἐκλείοντο εἰς μοναστήρια, ἀπαντῶσι δὲ ἥδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ δύσει τὰ πρῶτα παραδείγματα θανατικῆς ποινῆς ἐπιβαλλομένης εἰς τοὺς αἵρετικούς ἐνεκα τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων. Πρῶτος ἐτιμωρήθη οὗτος ὁ αἵρετικὸς Πρισκιλλιανὸς ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰώνος. Καὶ ἀπεδοκιμάσθη μὲν τότε ὁ θάνατος τοῦ Πρισκιλλιανοῦ παρὰ πολλῶν ἐπισκόπων, ἀλλ' ἥδη ὁ Αύγουστεῖνος ἐπεδοκίμαζε τὰς σωματικὰς τιμωρίας τῶν αἵρετικῶν καὶ ὁ πάπας Λέων ὁ Α' (450) ἐθέωρει ἐπιτετραμμένον καὶ τὸν θάνατον αὐτῶν! Ἡ ἐκκλησία ἐσπούδαζε δι' ὅλων τῶν αὐτῆς δεδομένων μέσων νὰ ἀνορθώσῃ τὰ ἥθη. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ κατέστησαν αὔστηρότεροι οἱ περὶ μετανοίας κανόνες· ὠρίσθησαν πνευματικοὶ πρὸς ἐξομολόγησιν τῶν μελλόντων νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν εὐχαριστίαν· οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κήρυκες ἐδίδασκον τὰ πλήθη ἀπὸ τοῦ ἀμβωνος· αἱ τελεταὶ καθίσταντο ἐπαγωγότεραι. Ἀλλὰ τὰ μέτρα ταῦτα δὲν ἐπετύγχανον πάντοτε, διότι εἰς μὲν τοὺς μετανοοῦντας ἐδίδοντο συχνάκις ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφέσεις· οἱ δὲ ἐκκλησιαστικοὶ ρήτορες ἐκ ματαιότητος συνήθως ἀπέβλεπον εἰς ἐπίδειξιν μόνον τῆς εὐγλωττίας των· αἱ πομπαὶ δὲ καὶ αἱ λαμπραὶ τελεταὶ ἔτεινον μόνον εἰς τὸ

νὰ δποθάλπωσι τὴν εἰς τὰ θεάματα σπουδὴν τοῦ λαοῦ, χωρὶς νὰ θερμαίνωσι καὶ ἐξαγγνίζωσι τὰς καρδίας. Τὰς ἐλλείψεις ταύτας ἀπαντῶμεν παρά τε τῷ κλήρῳ καὶ τῷ λαῷ. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς περιγράφει ἡμῖν τὰ ἥθη τῶν κληρικῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης διὰ λίαν μελανῶν χρωμάτων. Οἱ κληρικοὶ ἦσαν ἐν τῇ δύσει ἥδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος πάντες ἀνεξαιρέτως ἄγαμοι, ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπετρέπετο ὁ πρῶτος γάμος εἰς τὸν κληρον, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα οἱ ἐπίσκοποι ἐξ ἔθους ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν μοναχῶν, κατὰ δὲ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀπηγορεύθη ῥητῶς αὐτοῖς ὁ γάμος. Ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης διαφθορᾶς ὑπῆρχον καὶ παραδείγματα ἐναρέτων ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν ἐν γένει. Πολλοὶ Πατέρες, οἷον ὁ Βασίλειος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Χρυσόστομος ἀπέδειξαν θαυμασίαν ἀρετῆν. "Αν δὲ καὶ ἐν γένει, καθὼς παρατηρεῖ ὁ θεῖος Χρυσόστομος,¹⁾ ἡ ἐποχὴ αὗτη παραβαλλομένη κατὰ τὰ ἥθη πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν διωγμῶν ἐποχὴν, εὑρίσκεται λίαν ὑπολειπομένη αὐτῆς, συγχριτικῶς ὅμως πρὸς τοὺς ἑθνικοὺς καὶ οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χριστιανοὶ ἵσταντο ἥθικῶς πολὺ ἀνώτερον αὐτῶν· διότι ὁ πως δήποτε ὁ χριστιανισμὸς ἐπέδρασε καὶ τότε ἐπὶ τῶν ἥθων, ἀτινα πάντοτε ἦσαν καὶ καθαρώτερα καὶ φιλανθρωπότερα τῶν ἑθνικῶν· καθ' ὅσον ἡ ἥθικὴ ἀκολασία περιεστάλη· ἡ ἀρχαία ἀπανθρωπία ἐμετριάσθη· αἱ θηριομαχίαι καὶ μονομαχίαι ἐξέλιπον· ἡ τραχύτης πρὸς τοὺς δούλους ἐπαυσεν· οἱ δὲ ἐνδεεῖς καὶ πάσχοντες εὔρισκον περίθαλψιν ἐν τοῖς φιλανθρωπικοῖς καθιδρούμασιν, ἀτινα ἀπ' οὐδεμιᾶς χριστιανικῆς πόλεως ἔλειπον.

¹⁾ Ὁμιλ. 28 εἰς ἐπιστ. πρὸς Κορινθ.

§ 20.

Πᾶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα;

Ἡ ἀρχαία περὶ τὰ ἥθη ὑπερβολικὴ αὐστηρότης διεσώζετο νῦν μόγον παρὰ τοῖς ἀσκηταῖς, οἵτινες εἶχον ἥδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἀναφανῆ (§ 10). Οἱ ἀσκηταί, οἵτινες μένοντες ἄγαμοι, ἥσαν ἀφιερωμένοι εἰς προσευχὰς καὶ νηστείας, ἐπιμῶντο μεγάλως καὶ ἔχρησίμευον ὡς τὰ πρότυπα τῆς χριστιανικῆς τελειότητος. Ἐνῷ δὲ τὸ πρῶτον ἔζων ἐν ταῖς ἐρήμοις μεμονωμένοι, ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος συνενούμενοι ἀποτελοῦσι μοναχικὰς κοινότητας καὶ ζῶσιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην κατὰ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Ὁ ἴδρυτὴς τοῦ νέου τούτου εἴδους τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, τοῦ λεγομένου κυρίως μοναχικοῦ ἢ μοναστηριακοῦ, είναι ὁ Παχώμιος, μαθητὴς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὰ πρῶτα μοναστήρια ἀνεφάνησαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἐκεῖθεν δὲ ἐξηπλώθη ὁ μοναχικὸς βίος εἰς ἀπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ μέγας Βασίλειος, θαυμαστὴς θερμόματος τοῦ νέου τούτου βίου, συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν ἐν τῇ ἀνατολῇ διάδοσίν του, ὑπετύπωσε δὲ πρῶτος τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ὥφειλον νὰ ζῶσιν οἱ ὄπαδοι αὐτοῦ. Ἐν τῇ δύσει ἐγνωστοποίησε τὸν βίον τοῦτον πρῶτος ὁ μέγας Ἀθανάσιος, διε ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων ἥλθεν εἰς τὴν Ρώμην ἐξόριστος. Ὅπεστήριξαν δὲ αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Αὔγουστῖνος. Αἱ χριστιανικαὶ χῶραι ἐπληρώθησαν ταχέως μοναχῶν καὶ μονα-

στηρίων. Ὁ Παχώμιος ἦδη εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν 7,000 μοναχῶν. Αἱ τρεῖς θεμελιώδεις ἀρεταὶ αἱ ἀποτελοῦσαι τὸν μοναχικὸν βίον εἰναι ἡ παρθενία, ἡ πτωχεία καὶ ἡ ὄπακοή. Οἱ μοναχοὶ ἥσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν νηστείαν, εἰργάζοντο δὲ εἰς ἐλαφρὰς ἐργασίας μόνον διποζῶσιν ἐξ αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ δύσει ἐπεβλήθη ἡ γεωργία καὶ ἐν γένει ἡ ἐργασία ὡς κύριον ἔργον ὑπὸ τοῦ Βενεδίκτου, δστις ἐμετρίασε καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν μοναχικῶν διατάξεων τῆς ἀνατολῆς ὡς ἀπάδουσαν εἰς τὸ τραχὺ κλίμα τῆς δύσεως. Ἐνιαχοῦ ἐχρησίμευον τὰ μοναστήρια καὶ ὡς σχολεῖα τοῦ κλήρου, ἀλλ’ οἱ αὐστηροὶ μοναχοὶ, οἵτινες ἥθελον τὴν ἡσυχίαν τοῦ μοναστηρίου καὶ ἐτίμων μόνον τὴν ἀσκησιν, δὲν ἥσαν σύμφωνοι ὡς πρὸς τοῦτο. Ἀλλὰ διὰ τοῦ Ἰσιδώρου καὶ τοῦ Νείλου ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐν δὲ τῇ δύσει διὰ τοῦ πεπαιδευμένου Κασσιοδώρου ἐνεπνεύσθη ἡ πρὸς τὰς μελέτας ἀγάπη τοῖς μοναχοῖς, ἔκτοτε δὲ οἱ μοναχοὶ ἀνέλαβον εἰς τὰς χεῖράς των πᾶσαν τὴν ἐκπαίδευσιν. Διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαίων χειρογράφων, διέσωσαν οἱ μοναχοὶ τότε τὰ κειμήλια τῆς κλασικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Ἐν γένει ἐν τῇ ἡμιβαρβάρῳ ἐκείνῃ ἐποχῇ οἱ μοναχοὶ ἥσαν κατὰ πολλὰ ωφέλιμοι· διότι οὐ μόνον ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ᾗτο εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἀλλή διδασκαλία. Τὰ μόνα τότε σχολεῖα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἑθνικῶν ῥητορικῶν σχολῶν ἥσαν τὰ τῶν μοναχῶν. Ἐν δὲ τῇ δύσει οἱ μοναχοὶ ἐδίδαξαν τοὺς βαρβάρους λαοὺς οὐ μόνον τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γεωργίαν καὶ τὰς τέχνας. Κατ' ἀρχὰς τὰ μοναστήρια ἥσαν ἐκτισμένα μακρὰν τῶν πόλεων, οἱ δὲ μοναχοὶ οὐδέποτε σχεδόν ἐφαίνοντο ἐν αὐταῖς, ἔπειτα δύμας ἥρχισαν νὰ ἴδρυωνται τὰ μοναστήρια μάλιστα ἐν

τὴ δύσει πλησίον τῶν πόλεων ἡ ἐν ταῖς πόλεσιν αὐταῖς, οἱ δὲ μοναχοὶ τοσοῦτον συχνάκις ἐθεῶντο ἐν ταῖς πόλεσιν ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινωνικῆς τύρβης, ὥστε ἐδέησε νὰ ἐκδοθῶσι νόμοι καὶ νὰ θεσπισθῶσι κανόνες, οἵτινες νὰ περιορίζωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς μοναστηρίοις των. Εἰς τὰς δογματικὰς ἔριδας ἀνεμιγνύοντο ἔκτοτε, ἀλλ' ἐνίστε ἐπὶ βλάβῃ τῶν συζητήσεων, διότι ἐπειδὴ δὲν ἦσαν πάντες πεπαιδευμένοι, ἐγίνοντο ἐνίστε τυφλὰ τῶν δογματικῶν μερίδων ὅργανα. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐπιρροὴ αὐτῶν δὲν ἦτο πάντοτε εἰς τὸν λαὸν ωφέλιμος, διότι δὲν διέσωζον πάντες καὶ μετὰ ταῦτα τὴν ἀρχαίαν, γνησίαν μοναχικὴν αὐστηρότητα τῶν ἡθῶν. Καὶ ἀφοῦ δὲ συνέστησαν τὰ μοναστήρια, πολλοὶ ἀσκηταὶ ἐξηκολούθουν τὸν ἀρχαῖον ἀπομεμονωμένον, ἐρημικὸν βίον (ἐρημιταῖ). ἄλλοι πάλιν ἐπενόουν νέα εἰδη ἀσκήσεων, δι' ὃν ἐξέπληξτον τοὺς ὄχλους. Μεγάλως ἐθαυμάζοντο οἱ Στυλίται οἱ ἐπὶ στύλων τὸν βίον διάγοντες, οἱς τὸ πρῶτον παράδειγμα ἔδωκα Συμεὼν ὁ ἐπονομασθεὶς Στυλίτης. Ἐνῷ δὲ οἱ μοναχοὶ οὗτοι ἐσπούδαζον νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν μεγίστην ἡθικὴν τελεότητα, ἡ κοινωνία εἰς ἑαυτὴν σύστα ἐγκαταλειμμένη, ἔθαιρεν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν εἰς ἔτι μεγαλητέραν ἡθικὴν κατάπτωσιν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (860—1453).

A'.

'Arato.λικὴ ἐκκλησία. ¹)

§ 21.

Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας;

Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἰδομεν, ὅτι οἱ πάπαι καταλαβόντες ἀπ' ἀρχῆς ἐπίσημον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θέσιν ἔνεκα τῆς ἐπισημότητος τῆς πόλεως, ἦσαν ἡσαν ἐπίσκοποι, ἔδειξαν πρωτίμως τὴν πρόθεσιν νὰ γίνωσιν ἀπόλυτοι δεσπόται αὐτῆς (§ 8). Ἐν τῇ δύσει δὲν ἀπήντησαν μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν τούτων. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα κατὰ μικρὸν εἶχον σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς, αἱ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀνεξάρτητοι καὶ αὐτοκέφαλοι, διαχθῆ διπά αὐτούς. Μόνον αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι πισταὶ ἐμμένουσαι εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, δὲν ἥθελον γὰρ κύψωσι τὸν αὐχένα ὑπ' αὐτούς (§ 16). Διὰ τοῦτο οἱ πάπαι ἐδυσανασχέτουν,

^{¹)} Πηγαί. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς ταύτης (παρὰ Migne) καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ιστορικοὶ ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου Σχυλίτην μέχρι τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ (811—1477). Πρβλ. καὶ ἡμέτερον Δοκίμιον σελ. 185 καὶ ἡμ. Ἐκκλησία. Ιστορίαν Τόμ. Β' σελ. 1—149.

περιέμενον δὲ εὐκαιρίαν κατάλληλον, ἵνα, ἐπεμβαίνοντες εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολῆς, ἐπεκτείνωσι καὶ ἐπὶ ταύτης τὸ κράτος τῶν. Τοιαύτη εὐκαιρία, ἐνόμισαν ὅτι ἐδόθη αὐτοῖς κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 857 ἔτει. Ἡθέλησαν τότε νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ νὰ ὑποτάξωσι τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς ὁ Φώτιος, τὰς παραδόσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀρχαιοτάτην ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς ὑπερασπιζόμενος, ἀντέστη εἰς αὐτούς· τοῦτο ἥγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀποτέλεσμα δὲ ὑπῆρξε τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, τὸ δόπιον διαρκεῖ μέχρι τῆς σήμερον. Ὡστε αἱτία τοῦ σχίσματος ὑπῆρξεν ἡ ἀλαζονεία τῶν παπῶν, ἡ ἐπιθυμία τῶν νὰ δεσπόσωσι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Τὰ πράγματα συγένησαν ώς ἔξι. Ήτο δὲ τοῦ Φωτίου πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἡτο ὁ Ἰγνάτιος, ἀνὴρ ἐνάρετος μὲν, ἀλλὰ τραχὺς τοὺς τρόπους. Ήτος τοῦτον περιηλθεν ἡ αὐλὴ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἰς ῥῆξιν, διότι ἥλεγχε τὰς παρεκτροπάς της, καὶ μάλιστα τοῦ θείου τοῦ βασιλέως Βάρδα. Ὁ αὐτοκράτωρ μὴ ἀνεχόμενος αὐτὸν, ἔρριψεν ἀπὸ τῆς πατριαρχείας. Δὲν ἦτο τοῦτο τὸ πρῶτον παράδειγμα τοιαύτης παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀποβολῆς πατριάρχου. Ὁ θρόνος ἔμενε κενός. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ ἵνα δικαιολογηθῇ ἀπέναντι τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ διὰ τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου, ἐσκέφθη νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἄνδρα παρὰ πᾶσι σεβαστὸν, δοτις, ἥλπιζεν, ὅτι διὰ τοῦτο παρὰ πάντων ἔμελλε νὰ ἀναγνωρισθῇ ως πατριάρχης. Διὰ τοῦτο βιάζει τὸν Φώτιον, ὁ δόπιος καὶ διὰ τὴν ἔξοχον ἀρετὴν του καὶ διὰ τὴν ἔκτακτον παιδείαν του καὶ διὰ τὸ ἐκ τοῦ ἐπιφανοῦς οἶκου αὐτοῦ κλέος ἦτο τὸ σεβαστότερον

πρόσωπον ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ δεχθῇ τὸ πατριαρχὶκὸν ἀξίωμα. Ὁ Φώτιος ἀνθίσταται· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐπιμένει· καὶ ὁ κλῆρος δὲ καὶ ὁ λαὸς ὄμοφώνως ἐζήτουν αὐτὸν ὡς πατριάρχην. Ἐπὶ τέλους ἐνδίδει εἰς τὴν βίαν ταύτην, καὶ ἐντὸς δλίγων ἡμερῶν διελθὼν πάντα τὰ κατώτερα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, διότι ἦτο λαϊκὸς, προχειρίζεται πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἀλλοι πρὸ τοῦ Φωτίου ἐπίσημοι ἄνδρες ἐγένοντο ἐπίσκοποι καὶ πατριάρχαι ἀπὸ λαϊκῶν, οἷον ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Ταράσιος. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον, ἐνῷ τὸ πρῶτον ἐφάνησαν, ὅτι ἀποδέχονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἥρχισαν ἔπειτα νὰ ἀντιπράττωσι κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναγνωρίζωσιν αὐτὸν ὡς κανονικὸν πατριάρχην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας ταραχαὶ δὲν εἶχον ἀκόμη ἐντελῶς κατασιγάσει, ἐσκέφθησαν καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ Μιχαὴλ νὰ συγκαλέσωσι σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως προνοήσῃ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰς συνόδους προσεκαλεῖτο πάντοτε καὶ ὁ πάπας, ὃς εἰς τῶν πέντε πατριαρχῶν, καὶ μάλιστα ὁ ἐπίσημότερος, καθὼς προσεκαλοῦντο καὶ οἱ ἀλλοι πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς. Προσεκλήθη λοιπὸν καὶ ὁ τότε πάπας Ῥώμης Νικόλαος, νὰ συμμετάσχῃ τῆς συνόδου καὶ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν. Ὁ Νικόλαος, ἀνὴρ ἀλαζονικώτατος, ἐνόμισε τότε τοῦτο κατάλληλον εὔκαιριαν ἵνα ἐπεμβῇ εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζων νὰ δεσπόσῃ αὐτῆς. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ δεχθῇ ἀπλῶς τὴν πρόσκλησιν καὶ νὰ πέμψῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συσκεφθῶσι μετὰ τῶν ἀλλων πατριαρχῶν περὶ τῶν πρακτέων, παρουσιάζόμενος αὐτοδικαίως δῆθεν ὡς δικαστὴς, δι' ἀλα-

ζενικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Φώτιον καὶ τὸν Μιχαὴλ, ἀποδοκιμάζει τὴν καθαιρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, διότι ἔγινε δῆθεν ἐν ἀγνοίᾳ του (ώς εἰ ᾖτο ἀνάγκη νὰ ληφθῇ ἡ ἄδεια αὐτοῦ!), καὶ κατακρίνει τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην, χωρὶς νὰ λάβῃ ὅπ' ὅψιν ὅτι ἐν τῇ ἀνατολῇ οὐδεὶς κανὼν ἀπηγόρευσέ ποτε τοῦτο. Ἀλλ' ἀφοῦ ἦλθον οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν τῇ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν γενομένη συνόδῳ τῷ 861 ἐπιχυροῦται ἡ ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου, διότι ἦτο πασίγνωστον, ὅτι οὔτε εἰς τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου ἐνείχετο, καὶ βιαζόμενος καὶ ὑπείκων τῇ ὁμοφώνῳ αἰτήσει πάντων ἐγένετο πατριάρχης. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Νικόλαον, διότι ἀντέβαινεν εἰς τοὺς σκοπούς του, διὰ τοῦτο συγκροτήσας ἄλλην σύνοδον ἐν Ρώμῃ ἐκ τῶν περὶ ἔαυτὸν ἐπισκόπων, ἀφορίζει τὸν Φώτιον! Ἰδοὺ τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ σχίσμα γενόμενον ἐν Ρώμῃ.

Τὰ πράγματα ἔδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον ὅτε λατῖνοι ἵερεῖς ἐλθόντες εἰς τὴν πρὸ μικροῦ τότε δι' ἀποστόλων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπιστραφεῖσαν Βουλγαρίαν, ἥθελησαν νὰ ἀνατρέψωσι τὰς διατάξεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐνώσωσι τοὺς Βουλγάρους μετὰ τῆς Ῥώμης· οἱ λατῖνοι οὔτοι ἐκήρυττον πρὸς τοῖς ἄλλοις παράνομον τὸν γάμον τῶν ἀνατολικῶν πρεσβυτέρων, διότι οἱ δυτικοὶ κληρικοὶ πάντων τῶν βαθμῶν ἦσαν ἄγαμοι, καὶ ἀκυρων τὸ χρίσμα αὐτῶν, καὶ παρενέβαλλον εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τὴν προσθήκην «Καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ», ἐκπορεύεται δηλ. τὸ Πνεῦμα, προσθήκην ἀναφανεῖσαν κατὰ τὸν σ' αἰῶνα ἐν τῇ δύσει, ἣν οὐδέποτε ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀπεδέχθη. Διό ἐκδίδει ὁ Φώτιος τῷ 867 τὴν περίφημον ἐγκύρωλιον αὐτοῦ, δι' ἣς προσβάλλων τὰς και-

νοτομίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ καταγγέλλων τὴν δεσποτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πάπα Νικολάου, συγκαλεῖ σύναδον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵτις συνελθοῦσα δικαίως ἀνταφώρισε τὸν πάπαν, καὶ ἀπέκοψεν αὐτὸν ὡς σεσηπός μέλος ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Τὸ σχίσμα ἦτο πλέον γεγονός τετελεσμένον. Ἐπέτυχε μὲν ὁ τοῦ Νικολάου διάδοχος Ἀδριανὸς ὁ Β' ἐπὶ Βαλείου τοῦ Μακεδόνος, τοῦ φονεύσαντος μὲν Μιχαὴλ τὸν Γ', ἀποβαλόντος δὲ τὸν Φώτιον τῆς πατριαρχείας, καὶ ἀναβιβάσαντος τὸ δεύτερον τὸν Ἰγνάτιον νὰ ἐπιβληθῇ πρὸς καιρὸν ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς, διότι ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου γενομένης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 869, ἣν cί λατīνοι 8ην οίκουμενην ἀριθμοῦσιν, ἀνεκρηγόθη ὁ πάπας ἀνώτατος καὶ ἀπεριόριστος ἔξουσιαστῆς τῆς ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν οίκουμενικῶν συνόδων ὑπερκείμενος!, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ ταπείνωσις αὕτη τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς, εὐμενέστερον πρὸς τὸν Φώτιον διατεθεὶς, ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου, ἀνεβίβασε πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, σύν νοδος δὲ μεγάλη συγκροτηθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 879, ἡ παρά τινων δγδόη οίκουμενικὴ ἀριθμουμένη, ἀπεκήρυξε μὲν τὴν παπόφιλον ἐκείνην ψευδοσύνοδον τοῦ 869, ἐδικαίωσε δὲ ὄριστικῶς τὸν Φώτιον.

Οὕτω συνέβη τὸ σχίσμα. Δημιουργοὶ αὐτοῦ εἶναι προφανῶς οἱ πάπαι. Ὁ Φώτιος ἐσωσε τὴν πατροπαράδατον ὅνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἥτις ἀνευ τῆς ἀντιστάσεως αὐτοῦ θὰ ὑπέκυπτε τότε εἰς τὸν παπισμὸν, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἀποβάλλουσα τὰς ἔαυτῆς παραδόσεις καὶ τὸν ἔδιον χαρακτῆρα, θὰ

διεστρέφετο καὶ θὰ ἐξελατινίζετο. Παραλείπομεν, ὅτι τὸ σχίσμα ὑπῆρξε καὶ εἰς τὸν ἑλληνισμὸν σωτήριον, διότι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὑποβαλλόμενος ὑπὸ τὸν λατινικὸν παπικὸν ζυγόν, θὰ ἀπέβαλλε τὴν ἔθνικήν του συνείδησιν, καὶ θὰ ἐξελατινίζετο. Ἀπὸ τοῦ σχίσματος καὶ ἐντεῦθεν οἱ πάπαι ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἡ δὲ δυτικὴ ἑβάδισεν ἔκτοτε ἴδιαν ὁδόν. Τὴν ἱστορίαν αὐτῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην θέλομεν ἐκθέσει συντόμως ἐν τέλει τοῦ παρόντος μέρους (§§ 26, 27 καὶ ἐπ.)

§ 22.

Ἐγένοντο ἡπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου διεκόπη ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως, μόνον δὲ δοσάκις οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες χάριν τῶν ἀτομικῶν ἢ πολιτικῶν σκοπῶν των ἐνόμιζον ὅτι ηδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς πάπας ὡς ὅργανα, ἐζήτουν νὰ συνδέσωσιν ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις μετ' αὐτῶν. Οἱ πάπαι ἐδράττοντο προθύμως τῶν εὐκαιριῶν τούτων, ἐλπίζοντες πάντοτε διὰ τῶν αὐτοκρατόρων νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν. Οὕτως ἐζήτησε νὰ συνάψῃ τοιαύτας σχέσεις πρὸς τὴν Ρώμην καὶ Κωνσταντίνος ὁ μονομάχος, ινα ἔχῃ τὸν πάπαν βοηθὸν ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Νορμανδούς πολέμῳ αὐτοῦ, ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, προβλέπων τοὺς ἐκ τῆς τοιαύτης ἀναμίξεως τῆς Ρώμης κινδύνους ὡς πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀ-

νατολικῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ δι' ἐπιστολῆς τινος σφοδρῶς ἐστηλίτευσε τὴν παπικὴν ἐκκλησίαν, κατεδίωξε πανταχοῦ τοὺς λατίνους καὶ ἡνάγκασε τοὺς παπικοὺς ἀπεσταλμένους νὰ φύγωσιν ἀπὸ Κιονισταντινουπόλεως κακῶς τῷ 1054 ἔτει. Διὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου θεωρεῖται συμπληρωθὲν τὸ ἀπὸ Φωτίου ἀρξάμενον ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι, πολλάκις πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας ἐχθρῶν καὶ ἐλπίζοντες, ὅτι ἐὰν εἶχον τὸν πάπαν ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἥδυναντο νὰ ἔχωσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν τούτων τὴν βοήθειαν τῶν δυτικῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων, ἐπειράθησαν νὰ συμφιλιώσωσι τὰς ἐκκλησίας, θυσιάζοντες τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τὰς παραδόσεις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὅμως ὅτε κλῆρος καὶ ὁ λαὸς τῆς ἀνατολῆς ἀπέκρουσαν τὴν οὕτως ἐπιζητουμένην ἔνωσιν. Ἡ τελευταία τοισάντη σπουδαία ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν προύκλήθη ὑπὸ Ἰωάννου Ζ' τοῦ Παλαιολόγου κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, πιεζομένου ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες κυριεύσαντες τὸ μεγαλήτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἥπειλουν καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Βησσαρίωνος καὶ ἄλλων θεολόγων ἥλθον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἔνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς Φλωρεντίαν (1439), ἐκεῖ δὲ ἐνῷ ἥλπιζον οἱ ὑμέτεροι, ὅτι ἔμελλον ἐλευθέρως νὰ συζητηθῶσιν αἱ διαφοραὶ μεταξὺ δύο ἐκκλησιῶν, βιασθέντες διὰ στερήσεως μισθῶν καὶ ἄλλων κακώσεων, ἡναγκάσθησαν νὰ ὑπογράψωσιν ἔνωσιν, ἥτις ἀνεγνώριζε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πάπα καὶ τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας του. Μόνος δὲ Ἐφέσου μητροπολίτης Μάρκος ἀντέστη μέχρι

τέλους. Ἀλλ' ἡ βεβιασμένη καὶ διὰ τοῦτο ψευδής αὕτη
ἔνωσις ἀπεκρούσθη ἐν τῇ ἀνατολῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ
χλήρου καὶ ὑπὸ τῶν ἀλλων πατριαρχῶν συνελθόντων ἐν
συνόδοις ἐν Ἱεροσολύμοις (1443) καὶ ἐν Κωνσταντινου-
πόλει (1451). Ὁ ἔλληνικὸς λαὸς οὐδὲν ἥθελε νὰ ἀκούσῃ
περὶ ἐνώσεως, διότι ἐφοβεῖτο τοὺς δεσποτικοὺς σκοποὺς
τοῦ πάπα, καὶ διότι ἐμίσει τοὺς λατίνους, ἀφ' ὅτου μάλι-
στα οὗτοι ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν πολέμων κατὰ
τῶν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ ἐχθρῶν εἶχον προσβάλει τὸ βυζαν-
τινὸν κράτος, καὶ καταλύσαντες αὐτό, εἶχον ίδρυσει ἐπὶ¹¹
60 περίου ἔτη (1204—1261) λατινικὴν αὐτοκρατορίαν
ἐν Κωνσταντινουπόλει, καταδιώξαντες τοὺς ἡμετέρους
ἀπανθρωπότατα, καὶ καταλάθει πλεῖστα μέρη τῶν ἔλλη-
νικῶν χωρῶν.

§ 23.

Οποτα τις ἦτο τῇ βυζαντινῇ θεολογίᾳ καὶ παιδείᾳ;

Ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἦτο ἐποχὴ πτώσεως ἐν
πᾶσιν. Ἡ πτώσις αὕτη καταφαίνεται καὶ ἐν τῇ θεολογίᾳ
αὐτῆς. Οἱ θεολόγοι τῶν χρόνων τούτων ἔχουσι πάν-
τοτε ὡς πρότυπα καὶ μιμοῦνται καὶ ἀντιγράφουσι τοὺς
ἀρχαιοτέρους πατέρας τῆς χλασικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπο-
χῆς (τοῦ Γ' ίδιας καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος) χωρὶς σχεδὸν νὰ δύ-
νωνται νὰ προσαγάγωσι καὶ τι ίδιον. Καὶ ὅταν ἐξήταζον
τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ὅταν ἡρμήνευον τὰς Γρα-
φὰς, ἤρκοῦντο νὰ ἀνατρέχωσιν εἰς τὰς γνώμας τῶν ἀρ-
χαιοτέρων, τυφλῶς ἀποδεχόμενοι ταύτας. Δὲν ἔχομεν
λοιπὸν ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης οὔτε Κλήμεντας, οὔτε Ω-

ριγένεις, οὔτε Ἀθανασίους, οὔτε Γρηγορίους, οὔτε Χρυσοστόμους, οὔτε ἐν γένει γονίμους καὶ πρωτοτύπους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς. Ἐντελῶς ὅμως ἔλλειψις πεπάιδευμένων καὶ πολλάκις πολύμαθῶν ἀνδρῶν δὲν ὑπῆρχεν. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Φώτιος, ὁ πολυμαθέστερος πάντων, ὃστις ἐν τῇ μυριοβίβλῳ του ἐδειξεν ὅτι εἶχε ποιήσει εὑρυτάτας μελέτας ἐν τοῖς ἀρχαίοις κλασικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν, ὁ Ψελλὸς, ὃστις ἐφημίζετο ὅτι ἦτο εἰδήμων πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὃστις περὶ πασῶν ἔγραψεν, ὁ Οἰκουμένιος, ὁ Ζυγαδηνὸς, ὁ Θεοφύλακτος, οἵτινες ἐπέταμον τὰς εἰς τὴν Γραφὴν ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων πατέρων, ἴδιως τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ Νικόλαος Μεθώνης καὶ ὁ Νικήτας Ἀκομινάτος, οἵτινες μετὰ τοῦ Ζυγαδηνοῦ συνέλεξαν τὰς δογματικὰς γνώμας τῶν ἀρχαίων, ὁ περὶ τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογίαν καὶ μάλιστα τὴν ποίησιν ἐμπειρότατος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, οἱ τὴν μετὰ τῆς Ρώμης ἔνωσιν καταπολεμήσαντες Καβάσιλαι, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, Μάρκος ὁ Ἐφέσου καὶ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος καὶ ὁ περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς λειτουργίας ἀσχοληθεὶς Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης. Ποιὸν ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς βυζαντινῆς θεολογίας καταφαίνεται ἐκ τῶν ζητημάτων, περὶ ἢ ἐστρέφετο. Οἱ θεολόγοι συνεζήτουν πδὴ. ἀν τὸ ἐπὶ τοῦ Θεοβώρ φανέν φῶς ἦτο κτιζόν ἢ ἄκτιστον· ἀν τὸ εὐαγγελικὸν χωρίον «Ο πατέρο μου μείζων μού ἐσιν» ἀναφέρεται εἰς μόνην τὴν ἀνθρωπίνην ἢ καὶ εἰς τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν καὶ ἀλλα ὅμοια. Ἐνῷ δὲ οἱ θεολόγοι ἡ σχολοῦντο περὶ τοιαύτας ἀγόνους συζητήσεις, παρημελεῖτο ὁ πρακτικὸς χριστιανισμὸς, ἢ μόρφωσίς τῆς καρδίας καὶ τῶν ἥθῶν τῶν χριστιανῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ εὐαγγελίου. Ἐ-

νῷ δὲ οὕτως οἱ πλεῖστοι ἐθεολόγουν, ἄλλοι πεπαιδευμένοι ἀνδρες περὶ τὰ τέλη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μικρὸν πρὸ τῆς ἀλώσεως ἢ μετ' αὐτὴν ἀκμάσαντες, ἥρχισαν νὰ ἐπιδίδωνται μετὰ μονομεροῦς καὶ ἀποκλειστικῆς ἀγάπης εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων ἐθνικῶν κλασικῶν συγγραφέων καὶ μάλιστα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ νὰ περιφρονῶσι τὸν χριστιανισμὸν ἢ ἀδιαφορῶσι περὶ αὐτοῦ. Καὶ οὗτοι δῆμοις δπως οἱ θεολόγοι δλίγον ἐφρόντιζον περὶ τοῦ λαοῦ, οὗ τὴν γλώσσαν περιεφρόνουν, αὐτοὶ ἀττικίζοντες, καὶ διὰ τοῦτο διὰ τῶν φιλολογικῶν αὐτῶν ἔργασιῶν δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἐγείρωσι τούλαχιστον τὸν πατριωτισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀλλῶς δῆμοις οἱ λόγιοι οὗτοι, μεταξὺ τῶν δποίων διεκρίνοντο δ Πλήθων, ὁ Βησσαρίων, δ Γαζῆς, δημητησαν τὸν πολιτισμὸν, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν καταφυγόντες διέδωκαν ἐκεῖ τὴν γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας καὶ συνετέλεσαν οὕτως εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν ἐν τῇ δύσει, ἥτις συνεβοήθησε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόσοδον τοῦ νεωτέρου κόσμου.

§ 24.

‘Οποια ἦτο δὲ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ὅποια τὰ ἥθη καὶ ὅποια διατρέπει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

‘Η ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις (πρβλ. §§ 15, 16 καὶ ἐπ.) ἐξηκολούθει γινομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων συνόδων καὶ πατέρων, οὓς ἥρχισαν νὰ συλλέγωσι πολλοὶ, ἐν οἷς καὶ δ Φωτιος. Οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες

ἐπενέβαινον καὶ νῦν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐσώτατα πολλάκις τῆς ἐκκλησίας, ἀναμιγνύόμενοι εἰς τὰς δογματικὰς συζητήσεις, καὶ ταύτην μὲν τῶν μερίδων ὑπερασπιζόμενοι, ἐκείνην δὲ μέχρις ἔξοντώσεως καταδιώκοντες. Ἐκαυχῶντο δὲ διὰ τὰς θεολογικάς των γνώσεις, καὶ ἐπειδὴ αὐτοκράτορες γινόμενοι ἔχριοντο κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν βασιλέων τοῦ Ἰσραήλ, ἀπέδιδον ἑαυτοῖς ἱερόν τινα χαρακτῆρα. Τῇ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ταύτῃ δυνάμει χρώμενοι, ἐσπούδαζον διὰ λόγους πολιτικούς νὰ ἐνώσωσι τὰς ἐκκλησίας, ἀλλ' ὁ λαὸς καὶ ὁ κλῆρος ἀνθίσταντο αὐτοῖς. Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἀνεβιβάζοντο καὶ κατεβιβάζοντο συνήθως παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος· μεθ' ὅλην ὅμως τὴν ἔξαρτησιν ταύτην ὄσάκις ἀπήλαυον τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας ἦσαν πανίσχυροι. Ἡ πατριαρχικὴ αὐτῶν περιφέρεια ὀσημέραι ηὔρυνετο, καὶ μάλιστα ἀφ' ὅτου προσῆλθον εἰς τὸν χριστιανισμὸν οἱ σλαβικοὶ λαοὶ ιδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ρώσσοι. Οἱ δὲ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς, ἀφ' ὅτου ἡ Αἰγυπτος, ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη περιηλθον ὑπὸ τὴν ἔξουσίαν τῶν Ἀράβων (ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος), κατέπεσον εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν. Τὰ Πατριαρχεῖα Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας ἔπαθον μεγάλως καὶ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν σταυροφόρων, οἵτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ὄρθοδόξους πατριάρχας, ἐγκαθίδρυσαν λατίνους. Τὰ αὐτὰ ἔπραξαν οἱ σταυροφόροι καὶ ὅπουδήποτε ἀλλαχοῦ τῆς ἀνατολῆς ἐπέβαλλον τὴν κυριαρχίαν των, οἷον ἐν Κύπρῳ, Κρήτῃ, Ἐπτανήσῳ, Χίῳ. Οἱ ὄρθοδοξοὶ ἦσαν μόλις ἀνεκτοί.

Ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μεγάλην κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔξήσκουν ἐπιρροὴν οἱ μοναχοί, καὶ μάλιστα οἱ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστηρίων, ὅντες πολλάκις ἐπίφοβοι καὶ ἐπιβαλλόμενοι καὶ εἰς αὐτοὺς

τοὺς πατριάρχας. Εἰς τὰς τάξεις τῶν μοναχῶν κατετάσσοντο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐνίστε αὐτοκράτορες, αὐτοκρατορικοὶ πρίγκηπες καὶ ἄλλοι πλούσιοι καὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρες. Ἐντεῦθεν ὁ τότε πλούτος καὶ ἡ δύναμις τῶν μοναστηρίων. Ἡτο δὲ μέγα τὸ πλῆθος τῶν μοναχῶν· τὸ παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν Στούδιον περιελάμβανε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα περὶ τοὺς χιλίους μοναχούς! Μόνον σὶ μοναχοὶ ἐτόλμων ἐνίστε εἰς τὰς αὐθαίρεσίας τῶν τότε παντοδυνάμων αὐτοκρατόρων ν' ἀνθίστανται. Καθὼς ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων αὐτοὶ κυρίως ἐπολέμησαν τὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα κατὰ τῶν εἰκόνων, οὕτω καὶ δὲ σὶ Κομνηνοὶ καὶ σὶ Παλαιολόγοι ἥθελησαν νὰ ἐπιβάλωσι τὴν μετὰ τῆς Ρώμης ἑνωσιν διὰ τῆς βίας, αὐτοὶ ἀντέταξαν τὴν μεγαλητέραν ἀντίστασιν εἰς τοῦτο. Ἐν γένει καὶ κατὰ τὴν περίσσον ταύτην σὶ μοναχοὶ ἦσαν ωφέλιμοι τῷ λαῷ καὶ διὰ τοῦ κηρύγματος αὐτῶν καὶ διὰ τῶν σχολείων των. Οἱ λαὸς θαυμάζων τὸν ζῆλον αὐτῶν καὶ τὴν περὶ τὸν βίον αὐτηρότητα, ἥκολούθει προθύμως αὐτούς. Αλλως δῆμως παρατηρητέον ὅτι δὲν ἦσαν πάντες σὶ μοναχοὶ καὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης πεπαιδευμένοι καὶ φίλοι τῆς πατέρεας (αἱ βιβλιοθήκαι ἔμενον πολλαχοῦ ἥμελημέναι καὶ ἐφθείροντο), εὐρίσκοντο δὲ μεταξὺ αὐτῶν καὶ φανατικοὶ καὶ φίλοι τῆς ἀργίας. Οὕτω τούλαχιστον περιγράφει πολλοὺς αὐτῶν ὁ ἄλλως φίλος τοῦ μοναχικοῦ βίου ὃν πεπαιδευμένος Εὔσταθιος ὁ Θεσσαλονίκης (ἐκ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος). Οἱ Στυλίται, καθὼς πάντα ἐν γένει τὰ εἶδη τῶν ἀρχαιοτέρων μοναχῶν, ἀπαντῶστε καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· νέα δὲ εἶδη μοναχῶν ἀναφαίνονται νῦν σὶ δεινότεραι, ἐπὶ δένδρων ὑψηλῶν διάγοντες, σὶ δηρούμενοι, σὶ ῥυπῶντες καὶ σὶ γῶντες. Κέντρον τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅποιον ἄλλοτε ἦτο

ἡ Αἴγυπτος, ἀποβαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἀθως,
ὁ ἐπικληθεὶς ἄγιον ὅρος, ἔνθα ἀνιδρύθη τὸ πρῶτον μονα-
στήριον μετὰ τὰ μέσα του Θ' αἰῶνος ἐπὶ Βασιλείου
τοῦ Μακεδόνος. Τὸ μοναστήριον τοῦτο κατεστράφη
μετὰ ταῦτα ὑπὸ πειρατῶν. Κατὰ δὲ τὸν Ι' αἰῶνα ἐπὶ
τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ ἐκτίσθη
ἡ Λαύρα παρὰ τοῦ Ἀθανασίου, μεθ' ἣν ἴδρυθησαν καὶ ἀλ-
λα πολλὰ μοναστήρια, τῶν Ἰβήρων, τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ
Χαλιανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου. Τὰ μοναστήρια ταῦτα
ῆσαν διηρημένα εἰς κοινότια, ἐν οἷς πάντες ἔζων κατὰ
κοινοὺς κανόνας, καὶ εἰς ἴδιορρυθμα, ἐν οἷς ἕκαστος μο-
ναχὸς ἔζη κατὰ βούλησιν. Τὴν ἀρετὴν τῶν μοναχῶν ἔζη-
τει νὰ μιμηθῇ ὁ λαός· ἀλλὰ καὶ τούτου τὰ ἥθη δὲν πε-
ριγράφονται ὑπὸ τῶν συγχρόνων ὡς λίαν καλῶς ἔχοντα.
Ἐὰν μάλιστα λάβωμεν ὑπὸ δψιν τὰ ἐν τῇ βυζαντινῇ
αὐλῇ γινόμενα, τὰ κακουργήματα, ἐξ ὧν βρίθει ἡ ἰσο-
ρία τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, οἳ τινες ἀνήρχοντο
συνήθως εἰς τὸν θρόνον φονεύοντες τοὺς προκατόχους των
καὶ τυφλοῦντες ἡ ἀναγκάζοντες τοὺς συγγενεῖς των νὰ
ἀσπασθῶσι τὸν μοναχικὸν βίον, πειθόμεθα δτι μεθ' ὅλην
τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὔσέβειαν, μεθ' ὅλην τὴν ὑπερα-
κριβῆ τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς λατρείας τύπων, ἡ
ἀληθής χριστιανικὴ ἡμικότης συνήθως ἔλλειπεν.

Ἡ λατρεία ἔμεινεν ὡς πρὸς τὰς βάσεις αὐτῆς κατὰ
τοὺς χρόνους τούτους ἡ αὐτὴ, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἐπὶ
τῆς προηγουμένης ἐποχῆς (§ 18), μόνον ἐπεξετάθησαν
αἱ ἀκολουθίαι αὐτῆς ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς προσθήκης
νέων ἀναγνωσμάτων καὶ τῆς πολλαπλασιάσεως τῶν ὕ-
μνων εἰς τὴν ἀγίαν μητέρα τοῦ Κυρίου καὶ τοὺς λοιποὺς
ἄγίους, τῶν κανόνων λεγομένων. Όμοίως ἐπολλαπλα-
σιάσθησαν καὶ αἱ ἔορται διὰ τῆς προσθήκης ἕօρτῶν

νέων ἀγίων. Τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου ἔνεκα τῆς ἀμαθείας τοῦ αλήρου ἀπέβη σπανιώτερον.

§ 25.

Πότε ἐπεστράφησαν οἱ Σλάβοι, καὶ τότε; οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ἀρσενοί εἰς τὸν χριστιανισμόν; ⁽¹⁾

Τὰ πρῶτα βήματα πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν Σλάβων εἰς τὸν χριστιανισμόν εἶχον γίνει ἥδη κατὰ τὴν προηγουμένην ἐποχὴν (§ 12), ἀλλ' ἡ δριστικὴ αὐτῶν χριστιάνισις ἐτελέσθη κατὰ τοὺς προκειμένους χρόνους.

Τοὺς Βουλγάρους ἐπέστρεψαν εἰς Χριστὸν δύο ἐκ Θεσσαλονίκης μοναχοὶ ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ Κύριλλος (Κωνσταντῖνος) ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Βογόριδος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, δστις συνήργησε μεγάλως εἰς τοῦτο (864). Ὁ Μεθόδιος ἵνα κινήσῃ τὸν βάρβαρον Βόγοριν εἰς τὸ νὰ δεχθῇ τὸν χριστιανισμόν, παρουσίασεν αὐτῷ εἰκόνα τινὰ, παριστάνσεις διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων τὴν μέλλουσαν κρίσιν, τὴν μακαριότητα τῶν ἐναρέτων καὶ τὰς βασάνους τῶν κακῶν. Ὁ βασιλεὺς ἐφοβήθη τοσοῦτον εἰς τὴν ὄψιν τῶν βασάνων, ὥστε ἐξήτησε νὰ βαπτισθῇ (864), τὸ παράδειγμα δ' αὐτοῦ ἡκολούθησε καὶ ὁ βουλγαρικὸς λαός. Τὸν Βόγοριν ἀνεδέχθη ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος καὶ τοι ἀπών ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ. Ἀλλ' ἐγὼ οὕτω διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀνατολικῶν εἰσή-

⁽¹⁾ Πηγαὶ τῆς Ιστορίας τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἀράστων ἐκτὸς τῶν Βαζαντινῶν Ιστορικῶν εἰναι καὶ τοῦ Νέστορος Χρονικὰ ῥωτσικά. Μεταφρ. γερμανιστὲς ὑπὸ Σχλιτζέρου 1802.

χθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν Βουλγαρίαν, αἴφνης ὁ πάπας εἶτε προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Βογόριδος διὰ λόγους πολιτικοὺς, εἶτε ὅλως αὐθαιρέτως, ἀποστέλλει λατίνους ἵερεῖς εἰς τὴν χώραν τούτην, καὶ ζητεῖ, ἀποσπῶν τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, νὰ εἰσαγάγῃ παρ' αὐτοῖς τὴν τάξιν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 21) πῶς τοῦτο ἐδείνωσε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ μεταξὺ αὐτῶν σχίσμα. Ἀλλ’ οἱ Βούλγαροι ταχέως μεταμεληθέντες, ἐπανῆλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (869). Διὰ τοῦ Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τοὺς Μοραβοὺς, Ἀβάρους καὶ τοὺς Βοεμούς. Οἱ Σέρβοι, οἱ Κροάται, οἱ Δαλμάται καὶ ἄλλοι σλάβοι εἶχον ἥδη δλίγον πρότερον χριστιανισθῆ. Οἱ δύο ἀδελφοὶ μοναχοὶ ὠνομάσθησαν δικαίως ἀπό στολοὺς τῶν σλάβων, εἰς αὐτοὺς δ’ ὀφείλουσι μεγίστην εὐγνωμοσύνην οἱ σλαβικοὶ λαοὶ, διότι οὐ μόνον ἐφώτισαν αὐτοὺς διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ εὐαγγελίου, ἀλλ’ ἐπινοήσαντες πρῶτοι αὐτοὶ καὶ τὸ σλαβικὸν ἀλφάβητον, καὶ εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν μεταφράσαντες τὰς Γραφάς, ἔθηκαν παρ' αὐτοῖς τὰς πρώτας βάσεις τῆς σλαβικῆς παιδείας καὶ ἐν γένει πάσης αὐτῶν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως.

Οἱ Ἄρσσοι προσῆλθον ἔνα αἰῶνα μετὰ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπὶ τῆς αὐτοχρατείρας αὐτῶν Ὁλγας, ἡτις ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 955, καὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Βλαδιμήρου. Οἱ αὐτοχράτωρ οὗτος λέγεται δτὶ ἐπεμψε πρεσβείαν ῥώσσων εὐγενῶν εἰς διαφόρους χώρας, ἵνα ἐξετάσωσι τὰ διάφορα θρησκεύματα, οὕτω δὲ ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐθαύμασαν τοσοῦτον τὴν λαπρότητα τῆς ἑλλη-

νικής λατρείας, ὡστε ἐπιστρέψαντες παρέστησαν τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ὡς τὴν ἀρίστην, ἣν ἀπεδέχθη τότε καὶ αὐτός. Ὁ Βλαδιμῆρος ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 988, ἐπειθανάγκασε δὲ καὶ τοὺς ὑπηκόους του νὰ πράξωσι τὸ αὐτὸ, βαπτιζόμενοι ἐν τῷ Δνειπέρῳ ποταμῷ. Τὸν χριστιανισμὸν ἐν Ρωσίᾳ ὑπεστήριξε προθύμως καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Βλαδιμήρου Ἰαροσλάβος. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς ῥώσσοις, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀλλοις σλάβοις, ὑπῆρξε συγχρόνως τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὸν πολιτισμόν. Τὰ μοναστήρια, ὡν κυριώτερα ἦσαν τὸ τοῦ Σπηλαίου ἐν Κιέβῳ καὶ τῆς Λαύρας ἐν Μόσχᾳ, ἔχροσίμευον ὡς κέντρα οὐ μόνον τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν ῥώσσων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι μητροπολῖται τῆς Ρωσίας ἐδρεύοντες ἐν ἀρχῇ ἐν Κιέβῳ, εἶτα δὲ μεταθέσαντες τὴν ἐδραν αὐτῶν ἐν Μόσχᾳ, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔλληνες ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονούμενοι καὶ ἐκεῖθεν ἀποστελλόμενοι. Οὕτω τόν τε χριστιανισμὸν καὶ τὰ πρῶτα φῶτα ἔλαθον οἱ ῥώσσοι μετὰ τῶν λοιπῶν σλάβων ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐν Ρωσίᾳ ἐπεσχέθησαν καὶ ἐκινδύνευσαν ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα γενομένης ἐπιδρομῆς τῶν Μογγόλων εἰς τὴν χώραν ταύτην. Τοὺς Μογγόλους ἀπεδίωξεν ἀπὸ Ρωσίας καὶ ἔσωσε καὶ τὸν ῥώσικὸν ἐθνισμὸν καὶ τὴν ἐκκλησίαν Ἱεὰν δ. Γ' (κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα).

Σημ. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὑφίστανται ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος ὡς κεχωρισμέναι ἐκκλησίαι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων δογματικῶν συζητήσεων τὸν αἰώνων ἐκείνων προελθοῦσαι (§ 13) αἱ τῶν Νεστοριανῶν, τῶν Μονοφοσιτῶν (Ἄρμενιων, Ἱακωνίτων, Κοπτῶν, Άριοσινιων) καὶ Μαρωνιτῶν. Άλλεκκλησιαι αὖται συγχροτούμεναι ἐκ λαῶν βαρβάρων ἢ ἐν μικρῷ πνευματικῇ ἀναπτύξει διατελούντων, δὲν ἔδυση θησάν ποτε νὰ ὑψωθῶσιν

εἰς ἀληθή ἀκμήν. Ἡ θεολογικὴ παιδεία αὐτῶν ὁσάκις ἀναφαίνωνται ἡ-
χνη αὐτῆς παρ' αὐτοῖς, ἢτο ἀπομιμησίς τῆς ἑλληνικῆς θεολογικῆς παι-
δείας. Τὰς ἐκκλησίας ταύτας ἔξητουν νὰ ἐνώσωσι μεθ' ἑαυτῶν οἱ τε ὄρ-
θόδοξοι καὶ οἱ λατίνοι, ἀλλ' ἀνευ ἐπιτυχίας. Μόνον οἱ Ναρωνῖται ἐπὶ
τοῦ Λιβάνου ἤνωθεν ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν πο-
λέμων μετὰ τῆς Ῥώμης. Περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων συνέγραψεν ὁ
Ἀσεμᾶν (Bibliotheca orientalis Rom. 1728) καὶ ὁ Λὲ Κιένος (Oriens
Christianus).

B.

Δυτικὴ ἐκκλησία.¹⁾

§ 26.

Οπολαν δύναμιν ἀπέκτησαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ
δύσει;

Οἱ πάπαι ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν
τῇ δύσει μεγίστην δύναμιν, εἰς τὸ δόποιον συνέτειναν
πολλὰ περιστάσεις. Ἡδη ἐν προηγουμένοις χρόνοις εἴ-
δομεν ὅτι εἶχον δυνηθῆ νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν
των πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς δύσεως (§ 16), ἐπειδὴ δὲ
ἡθέλησαν νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ ἀπόλυτον κράτος των καὶ ἐπὶ
τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, προύκάλεσαν τὸ σχίσμα τοῦ
Θ' αἰῶνος (§ 21). Ἡ τάσις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς προ-
κειμένους μέσους αἰῶνας ἥτο νὰ καταστῶσι παντοδύνα-
μοι ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ νὰ ὑποβάλωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς πᾶσαν
οἰαγδήποτε ἐξουσίαν ἐν αὐτῷ ὑφισταμένην. Μέχρι τοῦ Ή'

¹⁾) Περὶ τῆς ιστορίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας
ἔγραψαν πρὸς πολλοὺς ἄλλοις καὶ οἱ Capesigüe, L'église au moyen âge.
Paris 1852 καὶ ὁ Hagenbach (Geschichte der Kirche). Πρᾶλ. καὶ ἡμ.
Δοκιμ. 238—268 καὶ ἡμ. Ἐκκλησ. Ιστορίαν Τόμ. Β' 151—228.

αἰῶνος μέγα πρόσκομμα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο τὸ
ὅτι ἐτέλουν μετά τινων διακοπῶν ὅντες ὑπήκοοι τῶν βυ-
ζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Διὰ τοῦτο ὁ παπισμὸς ἥρχισε νὰ
ἀναπτύσσῃ πᾶσαν τὴν δύναμίν του καὶ νὰ αὐξάνῃ τὰς
ἀξιώσεις του, ἀφ' ὅτου οἱ πάπαι κατὰ τὸν Ή' αἰῶνα
ἐγένοντο ἀνεξάρτητοι κοσμικοὶ ἡγεμόνες
Ῥώμης. Συνέβη δὲ τοῦτο, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγ-
κων Πιπῖνος ἐλευθερώσας τὴν Ρώμην ὑπὸ τῶν Λογ-
γοβάρδων ἀπειλουμένην, ἐγκαταλειμμένην δὲ οὖσαν
ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων βυζαντινῶν, ὡφ' οὓς τέως ὑπήγετο,
ἐδώρησεν αὐτὴν τῷ ἐπισκόπῳ Ρώμης (τῷ 754). Ἐκ-
τοτε οἱ πάπαι παρίστανται ἀπέναντι τῶν ἡγεμόνων ὡς
ἡγεμόνες καὶ μάλιστα πανίσχυροι, διότι συνήνουν ἐν ἑαυ-
τοῖς καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν ἔξουσίαν. Οἱ βάρβαροι
ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ οἱ κατακλύσαντες ἀπὸ τοῦ Ε'
αἰῶνος τὴν Εὐρώπην, ὡς ἀπὸ Ρώμης τὸν χριστιανισμὸν
καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ λαβόντες, ἐσέ-
βοντο μεγάλως τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ ἐφο-
βοῦντο ἐκ δεισιδαιμονίας ὡς τοὺς κατόχους δῆθεν καθὸ
διαδόχους τοῦ Πέτρου τῶν κλειδῶν τοῦ παραδείσου καὶ
μόνους δυναμένους νὰ σώσωσιν ἀπὸ τῆς κολάσεως· διότι
τοιαύτας παχυλὰς εἶχον περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ίδεας.
Κατὰ μικρὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς δύσεως ἀπώλεσαν
πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῶν· οἱ μητροπολῖται ἔμει-
ναν κενὸν ὄνομα· αἱ δὲ σύνοδοι τῶν κατὰ τόπους ἐκκλη-
σιῶν οὐδὲν ἥδυναντο νὰ φηφίζωσιν ἀνευ τῆς γνώσεως τοῦ
πάπα· τὰ πάντα διηγθύνοντο ἀπὸ Ρώμης διὰ τῶν παπικῶν
βικαρίων ἢ ἀπεσταλμένων· οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι ἐξελέ-
γοντο ἢ ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ πάπα· ἐν γένει οἱ λατīνοι
κληρικοὶ πανταχοῦ ἐπρεπε νὰ ἔναιε ἔτοιμοι νὰ ἐκτελῶσι
προθύμως τὰς ἀπὸ Ρώμης ὡς ἀπὸ Πολīτιας πεμπομένας

διαταγὰς, καὶ ὅπως μὴ ἦναι δεδεσμευμένοι ὑπὸ ἄλλων κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων, ἡνάγκαζοντο νὰ ἦναι πάντες ἄγαμοι ἐπὶ βλάβῃ μεγάλῃ τῆς ἡθικῆς καὶ ἑαυτῶν καὶ τῆς κοινωνίας. Τῶν παπῶν ὡς τυφλὰ ὅργανα ἐχρησίμευον καὶ οἱ μοναχοὶ, οἵτινες ἐν τῇ δύσει ἦσαν ὀργανισμένοι εἰς διάφορα τάγματα ὀρισμένους πρακτικοὺς σκοπούς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιδιώκοντας, καθὼς ἦσαν οἱ Δομινικανοὶ καὶ οἱ Φραγκισκανοὶ, ἐξ ὧν οἱ μὲν πρῶτοι εἶχον ἀναλάβει ὡς κύριον ἔργον τὴν καταπολέμησιν τῶν αἱρετικῶν, οἱ δὲ δεύτεροι τὴν θρησκευτικὴν παιδαγώγησιν τοῦ λαοῦ. Μὴ ἀρκούμενοι δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν ταύτην παντοκρατορίαν, ἥρχισαν νὰ ζητῶσιν οἱ πάπαι καὶ ἐπέτυχον πρὸς καιρὸν νὰ ἀποκτήσωσι καὶ τὴν κοσμικὴν, πολιτικὴν παντοδυναμίαν, ἀξιοῦντες αὐτοὶ νὰ διευθύνωσι καὶ αὐτὰς τῶν λαῶν τὰς πολιτικὰς τύχας, νὰ διορίζωσι τοὺς βασιλεῖς, νὰ ἀναβιβάζωσι καὶ καταβιβάζωσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου οὓς ἥθελον, καὶ ἐν γένει νὰ ἀκούωνται ἐν πᾶσιν.

Οἱ ἐπισημότεροι ἐκ τῶν παπῶν τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως, εἴναι Γρηγόριος ὁ Ζ', Ἰγνοκέντιος ὁ Γ' καὶ Βονιφάτιος ὁ Η'. Ο Γρηγόριος ὁ Ζ' (1085) ἐφράγνει, ὅτι καθὼς ἡ σελήνη λαμβάνει τὸ φῶς αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἥλιου, οὕτω οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες λαμβάνουσι τὴν ἐξουσίαν των ἀπὸ τοῦ πάπα, ὅστις εἴναι ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, συγκεντρῶν ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν δήποτε ἐξουσίαν. Ο Γρηγόριος περιελθὼν ἔνεκα ἐκκλησιαστικῆς τινος ὑποθέσεως εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Ἐρρίκον τὸν Δ', λύσας τοὺς ὑπηκόους του τοῦ πρὸς αὐτὸν ὅρκου των καὶ ἀφορίσας αὐτὸν, ἡνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, νὰ ταπεινωθῇ ἐνώπιόν του

καὶ νὰ λάβῃ συγχώρησιν παρ' αὐτοῦ, ἵνα οὕτως ἐπανακτήσῃ πάλιν τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον του! Ἐπὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' (1216) ἴστατο ὁ παπισμὸς ἐν τῷ κολοφῶνι τῆς ἰσχύος καὶ δόξης του. Πάντες οἱ ἡγεμόνες τῆς δύσεως ἔσπευδον νὰ ἔχωσι τὴν εὐμένειαν αὐτοῦ καὶ νὰ λαμβάνωσι διαταγὰς ἀπ' αὐτοῦ. Οὗτος κατεβίβασεν ἀπὸ τοῦ θρόνου τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Ὀθωνα, ἵνα ἀναβιβάσῃ ἀντ' αὐτοῦ Φρειδερίκον τὸν Β', ἥναγκασε δὲ τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἰωάννην τὸν Ἀκτήμονα, διότι δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὰς διαταγὰς του, νὰ ἔλθῃ εἰς Ἰταλίαν καὶ ταπεινούμενος ἐνώπιον αὐτοῦ νὰ ζητήσῃ συγχώρησιν. Μετὰ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐκυβέρνησε καὶ Βονιφάτιος ὁ Η', δστις ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Φίλιππον τὸν Ὦραῖον ἐκήρυξεν, δτι εἶναι αἱρετικὸς ὁ φρονῶν δτι αἱ δύο ἔξουσίαι ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εἶναι ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητοι, καὶ δτι ἡ πρώτη δὲν ἔξαρταται ἀπὸ τῆς δευτέρας! Ὁ Φίλιππος δμως δὲν ἐδίστασε ν' ἀπαντήσῃ πρὸς αὐτὸν, δτι ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ ἡ αὐτοῦ μωρία δτι ἡ πολιτικὴ ἔξουσία δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ δτι ὁ ἀλλως φρονῶν εἶναι ἀνόητος.

Θεολόγοι τινὲς καὶ ἐπίσκοποι ἐπειράθησαν μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος εἰς συνόδους (ἐν Πίζη, Κωνσταντίᾳ, Βασιλείᾳ) συνερχόμενοι νὰ περιορίσωσι τὴν παντοδυναμίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀλλὰ οὐδὲν ἡδυνήθησαν, διότι οἱ πάπαι ἐγίνωσκον νὰ ματαιώσι τὰς προσπαθείας των. Ἡ παντοδυναμία αὐτῶν ἔμελλε νὰ καταπέσῃ ἀφ' ἕαυτῆς διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἥτις κυρίως ἤρξατο ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων. Καίριον τραῦμα κατὰ τοῦ παπισμοῦ κατήγαγε καὶ ὁ προτεσταντισμὸς ὁ κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα ἀπὸ τῶν παπῶν ἀποσπάσας τὸ ἦμισυ

σχεδὸν τῆς δυτικῆς Εύρωπης. Περὶ τούτου ἐν τῇ ἑπομένῃ Δ' περιόδῳ γενήσεται λόγος (§ 41 καὶ ἐπ.).

§ 27.

Τι ὄνομάζομεν σταυροφορίας καὶ τίνα ἡσαν τὰ ἱπποτικὰ τάγματα;

Τὴν μεγάλην δύναμιν τῶν παπῶν κατὰ τοὺς χρόνους πούτους μαρτυροῦσι καὶ αἱ σταυροφορίαι, οἱ θρησκευτικοὶ δηλαδὴ ἐκεῖνοι πόλεμοι, οὓς ἔξεγειρόμενοι ὑπ' αὐτῶν ἐκίνησαν οἱ λαοὶ τῆς δυτικῆς Εύρωπης πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Παλαιστίνης ἢ Ἀγίας Γῆς ἀπὸ τῶν κατακτητῶν καὶ ὅλινες διήρκεσαν περὶ τὰς δύο ἐκανοταετηρίδας, ἀρξάμενοι ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ παύσαντες κατὰ τὸν ΙΓ' (1096=1270). Ὄνομάσθησαν οἱ πόλεμοι οὗτοι σταυροφορικοὶ, διότι οἱ ἐκστρατεύσαντες ἔφερον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ αὐτῶν βραχίονος τὸν σταυρόν. Τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς τὰς σταυροφορίας ἔδωκεν ὁ ἐξ Ἀμιανοῦ ἐρημίτης Πέτρος. Ἀριθμοῦσιν ἔξι μεγάλας σταυροφορικὰς ἐκστρατείας. Τὴν πρώτην ὥδηγησεν ἐπὶ κεφαλῆς 600000 ἀνδρῶν Γοδοφρεῖδος ὁ ἐκ Βουελλιῶνος, δστις ἐγένετο κύριος τῶν Ἱεροσολύμων (1099). τὴν δευτέραν διηγύθυνεν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ὁ Ζ' καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Κονράδος (1144). τρίτη σταυροφορία εἶναι ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Βαρβαρόσσα, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδου τοῦ Λεοντοκάρδου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Αὐγούστου (1187). τὴν τετάρτην διηγύθυνεν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος ὁ Β' (1228). τὴν δὲ πέμπτην (1248) καὶ ἔκτην (1270) ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ὁ ἄγιος. Οἱ σταυροφορικοὶ

στρατοὶ μεθ' ὅλην τὴν ἀτομικὴν ἀνδρείαν πολλῶν σταυροφόρων, ἐπειδὴ καὶ τὴν τέχνην τοῦ συστηματικῶς πολεμεῖν ἡγνόουν καὶ πειθαρχίας ἐστεροῦντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατεστρέφοντο ἡ διελύση ἐν τῇ ἀνατολῇ. Μόνον ἐπ' ὅλιγον δυνηθέντες νὰ γίνωσι κύριοι τῆς Ιερουσαλήμ καὶ νὰ ἴδρυσωσι χριστιανικὴν ἡγεμονίαν, ἐξεδιώχθησαν ἐκεῖθεν εὐκόλως ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν, οἵτινες ἔμειναν πάλιν κύριοι τῆς πόλεως. Διὰ τὴν ἀνατολὴν ὑπῆρξαν οἱ πόλεμοι οὕτοι φοβερὰ μάστιξ· διότι οἱ σταυροφόροι ἐκ φανατισμοῦ καὶ φυσικῆς βαρβαρότητος, διερχόμενοι διὰ τῶν βυζαντινῶν χωρῶν, ἐδήσουν καὶ κατέστρεψον αὐτὰς, τοὺς κατοίκους αὐτῶν ἀποστρεφόμενοι ὡς δῆθεν σχισματικούς. Ἐξήτησαν μάλιστα νὰ καταλύσωσι καὶ τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἐκυρίευσαν πράγματι τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἴδρυσαν ἐκεῖ λατινικὴν αὐτοκρατορίαν (1204) ὑπὸ τὸν Βαλδουίνον· ἔκτοτε δὲ κατέλαβον οἱ Βενετοὶ καὶ οἱ Φράγκοι πολλὰ μέρη τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἐλλάδος· ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος ἐξεδιώξεν αὐτοὺς ἀπὸ Κωνσταντινούπολεως τῷ 1261. Μόνον διὰ τοὺς δυτικοὺς λαοὺς ὑπῆρξαν αἱ σταυροφορίαι ὀφέλιμοι, διότι ἐν τῇ ἀνατολῇ εἶδον οἱ σταυροφόροι πεποιητισμένας χώρας καὶ ἔμαθον πολλὰ πράγματα. Ἐνεκα τῶν σταυροφοριῶν ἀνεπτύχθησαν τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ τέχναι, ηὐκολύνθη δὲ καὶ ἡ συγκοινωνία. Κατὰ τοὺς πολέμους τούτους συνέστησαν καὶ τὰ ἱπποτικὰ τάγματα ἐκ πλουσίων καὶ εὐγενῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἱ τινες ζῶντες ὡς μοναχοὶ, ὑπερησπίζοντο ὡς στρατιῶται τοὺς ἀποδημοῦτας εἰς τὴν ἀγίαν Γῆν. Τὰ ἐπισημότερα αὐτῶν ήσαν τὸ τῶν Ἰωαννιτῶν, οὗτως ὄνομασθέντων, διότι κέντρον αὐτῶν ἦτο τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις μοναστήριον τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, καὶ τὸ τῶν

Ναϊτῶν, οἵτινες ἐκλήθησαν οὕτω, διότι τὸ μοναστήριον αὐτῶν ἔκειτο, ὅπου ἀλλοτε ἦτο ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος.

§ 28.

Τίνες ήσαν οἱ λεγόμενοι σχολαστικοὶ θεολόγοι;

Σχολαστικοὶ ὠνομάσθησαν οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ δύσει ὡς διδάσκαλοι τῆς σχολῆς. Οἱ σχολαστικοὶ οὗτοι ὑπερέβησαν τοὺς βυζαντινοὺς κατὰ τὰς μωρὰς καὶ ἀκάρπους θεολογικὰς συζητήσεις, περὶ ἃς περιεστρέφοντο αἱ ἔρευναι αὐτῶν. Τὰ πάντα τυφλῶς παραδεχόμενοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς καλῶς ἔχοντα καὶ καλῶς παραδεδομένα καὶ μηδόλως ἀνερευνῶντες τὴν ἴστορικὴν γένεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, διοικήσεως καὶ λατρείας, ἐζήτουν νὰ δικαιολογῶσι τὰ πάντα καὶ αὐτὰς τὰς φανερωτάτας καταχρήσεις, ὡς ἀρχαίας ἀποστολικὰς παραδόσεις καὶ ἐν γένει ὡς ὀρθῶς ἔχουσας. Ἐν τισι σχολαῖς αὐτῶν ἡ μικρολογία καὶ μωρία ἔφθανεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὥστε συνεζητοῦντο ζητήματα, οἷα τὰ ἑξῆς· ἀν ὁ Θεὸς ἤδυνατο νὰ γίνη κάνθαρος, καθὼς ἔγινεν ἐν Χριστῷ ἀνθρωπος· ἀν ὁ πάπας ἤδυνατο νὰ καταργήσῃ διτοι οἱ ἀπόστολοι ὠρισαν· ἀν δύναται νὰ προσθέσῃ νέα ἀρθρα πίστεως· ἢ νὰ θεσπίσῃ νέα δόγματα· ἀν εἶναι μεγαλήτερος τοῦ Πέτρου· ἀν εἶναι ἀπλοῦς ἀνθρωπος ἢ οἰονεὶ Θεός· ἀν δύναται νὰ πλανηθῇ! Εἰς τοιαύτας μωρίας ἀπεπλαγῶντο πολλοὶ τῶν θεολόγων τούτων διότι ἐγκαταλιπόντες τὸ πρακτικώτατον εὐαγγέλιον, τὴν διδασκαλίαν πρὸ πάντων αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, παρεδίδοντο εἰς ἀγόνους θεωρίας καὶ συνεζήτουν ζητήμα-

τα, μηδεμίαν ἔχοντα πρός τὸν χριστιανικὸν βίον σχέσιν. Οἱ σοφώτεροι αὐτῶν (καὶ τοιοῦτοι δὲν ἔλειψαν) ἐζήτουν διὰ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας νὰ συστηματοποιήσωσι τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν· ἀλλὰ πόσον ἐγνώριζον τὸν Ἀριστοτέλη τότε ἐν τῇ δύσει, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸ διτεῖχον αὐτὸν μόνον εἰς ἀραβικὰς καὶ λατινικὰς μεταφράσεις. Οἱ διασημότεροι ἐκ τῶν σχολαστικῶν, ὡν τὰ συγγράμματα δὲν εἶναι ἀνευ πάσης ἀξίας, εἶναι δὲ ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας Ἀνσελμος, δὲ Ἀβελάρδος, δὲ Ἀλβέρτος Μάγνος, δὲ Λομβάρδος, δὲ Θωμᾶς Ἀκινάτης, δὲ Δούνης Σκῶτος καὶ δὲ Βοναβεντούρας.

§ 29.

Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλὰς μεταβολὰς καὶ φθοράς. Εἰς τὰς τελετὰς αὐτῆς ἀπέδιδεν ὁ λαός καὶ οἱ θεολόγοι μαγικὴν τινὰ δύναμιν, διότι ἐπίστευον διτεῖχον ἀφ' ἑαυτῶν χωρὶς νὰ ἔναι αναγκαῖα πραδιάθεσίς τις ψυχικὴ τοῦ μετέχοντος αὐτῶν. Τὸ βάπτισμα, παυσάσης τῆς ἀρχαιοτάτης τριττῆς καταδύσεως, ἐν τῇ δύσει ἐτελεῖτο νῦν διὰ ῥαντισμοῦ. Ἡ εὐχαριστία τελουμένη μετ' ἀζύμου ἀρτου, οὐχὶ μετ' ἐνζύμου ὅπως ἐν τῇ ἀρχαιότητι, παρείχετο νῦν τοῖς λαϊκοῖς ἐκ φόβου δῆθεν, μὴ χυθῆ ὁ ἵερος οἶνος, ὅπό μόνον τὸ εἶδος τοῦ ἀρτου, τὸ δὲ ἱερὸν ποτήριον ἐκράτουν δι' ἑαυτοὺς οἱ ἵερεῖς, ὅπως φανῇ καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς λαϊκούς. Καὶ τὰ λοιπὰ

μυστήρια ὑπέστησαν δόμοις μεταβολάς. Τὸ κόρυγμα ἥρχισε νὰ γίνηται σπανιώτερον ἢ ἐγίνετο κακῶς, διότι οἱ κήρυκες, συνήθως μοναχοὶ ὅντες, ἢ ἡσχολοῦντο εἰς ἀγόνους σχολαστικὰς συζητήσεις ἢ περιέγραφον τὰ θαύματα τῶν ἀγίων τῶν πατρώνων τῶν ταγμάτων αὐτῶν. Εἰς τοὺς ναοὺς εἰσήχθησαν γῦναι καὶ τὰ ἀγάλματα, ἐνῷ ἡ ἀρχαία ἐκκλησία μόνον τὰς ἔζωγραφημένας εἰκόνας ἐγνώριζεν, αἵτινες εἶναι πνευματικώτερα παράστασις τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως. Όμοίως τὸ πρῶτον τότε εἰσήχθη καὶ ἡ δργανικὴ μουσικὴ ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ. Αἱ ἑορταὶ καθὼς καὶ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐν τῇ δύσει.

§ 30.

‘Οποτα ἦσαν τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς;

Οὐδέποτε ἡ διαφθορὰ τῶν ἥθῶν τῶν χριστιανῶν κατέπεσεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὃσον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ δύσει μεθ' ὅλην τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὔσεβειαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὴν περιδεῖ τήρησιν τῶν ἔξωτερικῶν θρησκευτικῶν τύπων. Οἱ πάπαι ἔδιδον πρῶτοι τὸ παράδειγμα τῆς παραβάσεως τῶν ἥθεων νόμων καὶ τοῦ σκανδαλώδους βίου. Ἰδίως διαχρίνονται δύο ἐποχαὶ ἐσχάτης τῶν παπῶν διαφθορᾶς, δ' I' αἰών, καθ' ὃν ἦγον καὶ ἔφερον τοὺς πάπας ἐν Πώμῃ δύο ἀσωτοὶ γυναῖκες Μαροκία καὶ Θεοδώρα, καὶ δ' iς' αἰών, καθ' ὃν ἥκμασεν δ' πάπας Ἀλέξανδρος δ' ε', δοτις περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζεν εἰμὴ πῶς νὰ προαγάγῃ τὰ παρανόμως γεννηθέντα

αύτῷ τέχνα. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοὶ, πάντες ὑποβεβλημένοι ὑποχρεωτικῶς ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ἀγαμίας, ἡκολούθουν τὸ παράδειγμα τῶν παπῶν. Οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν πολλαχοῦ πολιτικοὶ ἀρχοντες, ἥγεμόνες πόλεων ἢ χωρῶν, εἰς κοσμικὰς ὑποθέσεις ἀσχολούμενοι, μετέχοντες τῶν πολέμων ἢ πολιτικῶν διενέξεων, καθὼς καὶ οἱ πάπαι, ἢ διέτριβον περὶ τὴν θήραν καὶ δροῖας διασκεδάσεις καὶ δλίγον περὶ τῶν πνευματικῶν αὐτῶν καθηκόντων ἐφρόντιζον. Παρὰ τοῖς μοναχοῖς ἀπηντάτῳ σχετικῶς πλειοτέρα ἀρετὴ, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀμαθείας καὶ τοῦ φανατισμοῦ αὐτῶν ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἐπιβλαβεῖς τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ λαὸς περιώριζε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν εὐσέθειαν εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους μηχανικῶς ἐκτελουμένους, δι' ὃν ἐζήτει τὴν σωτηρίαν του. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην θρησκείαν, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ἢ ὁ ἀρχαῖος φαρισαϊσμὸς, ὃν τοσοῦτον σφοδρῶς κατεπολέμησεν ὁ Κύριος, ὡδήγηει τὸν λαὸν ὁ κληρος. Ὁ ἀμαρτάνων ἤδυνατο νὰ λάβῃ τὴν ἀφεσιν ἐξομολογούμενος καὶ ἐκτελῶν τὸν χανόνα, ἢ τὴν ποινὴν τὴν ὑπὸ τοῦ ιερέως ἐπιβαλλομένην πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ἀμαρτήματος. Ἡ ἐξομολόγησις αὗτη, δι' ἣς ὁ κληρος ἐγίνετο κάτοχος τῶν μυστηρίων πάντων, ἥτο εἰς χειράς του ισχυρότατον δπλον. Ἡδύνατό τις δμως καὶ νὰ ἐξαγοράσῃ τὰ ἀμαρτήματά του, λαμβάνων ἀφέσεις, ἀς διεσκόρπιζον οἱ πάπαι πανταχοῦ ἐπὶ χρήμασι. Τοιαύτας ἀφέσεις ἀγοράζων, ἤδυνατό τις νὰ ἐξάγῃ καὶ τοὺς ἀποθανόντας οἰκείους καὶ φίλους του ἀπὸ τῶν κολάσεων τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς, ὅπου καθὼς ἐφρόνει ὁ λαὸς ἐβασανίζοντο πρὸς καιρὸν, ὅσοι δὲν ἦσαν ώρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Πλήρη ἀφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν ἤδυνατο νὰ λάβῃ τις καὶ ἀποδημῶν εἰς Πόμην κατὰ τὰ Ιουθιλαῖα (ἔτη ἀφέσεως), τὰ δποῖα ἐωρτάζοντο τὸ πρῶτον ἀνὰ ἔκα-

στὸν 160ὸν ἔτος, εἶτα ἀνὰ ἑκαστὸν 50ὸν καὶ τελευταῖον ἀνὰ ἑκαστὸν 25ὸν ἔτος. Κατὰ παντὸς τοῦ ἀνθισταμένου εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἐξεσφενδονίζετο ὁ ἀφορισμὸς, καθ' ὅλοκλήρων δὲ πόλεων καὶ χωρῶν ἐκηρύττετο ἡ ἀπαγόρευσις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐν ταῖς πόλεσιν ἡ χωραὶς ταύταις ἔπαινε πᾶσα ἱεροτελεστία, ὁ δὲ λαὸς ἐστερεῖτο τῶν ἀγαθῶν τῆς θρησκείας.

§ 31.

Τίνες ὑπῆρχεν οἱ διωγμοὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν αἱρετικῶν;

Πολλοὶ καὶ ἀπλοὶ, ἀλλ' εὐσεβεῖς ἄνθρωποι, καὶ θεολόγοι, συναισθανόμενοι τὴν μεγάλην ταύτην διαφθορὰν, ἐν ᾧ ἐτέλει ἡ ἐκκλησία, ἥγερθσαν κατὰ τῶν παπῶν καὶ τοῦ κλήρου, καὶ ἡ ἀπορρίπτοντες τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἐκκλησίας λατρείαν ἡ ἐν γένει τὴν διδασκαλίαν της καὶ παραδιδόμενοι εἰς ἐσωτερικόν τινα μυστικισμὸν, ἀπεσχίζοντο τῆς ὀλομελείας τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀπετέλουν ιδίας θρησκευτικὰς κοινωνίας, ὡς ὡς τὰς μόνας καθαρὰς ἐθεώρουν (Καθαροὶ, Ἀλβίγιοι), ἡ μένοντες ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐζήτουν διὰ τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν Γραφὴν νὰ μεταρρυθμίσωσι τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, ἀποκόπτοντες πάσας τὰς μεταγενεστέρας παραδόσεις καὶ πᾶσαν ἀποπλάνησιν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας (Βάλδος, Οὐίκλεφος, Ούσος, Ἰερώνυμος ἐκ Πράγης). Πάντας τούτους ὡς αἱρετικοὺς ἀποκηρύττουσα ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατεδίωκεν ἀπηνέστατα. Οἱ καταδιωκόμενοι καὶ συλλαμβανόμενοι ἐβασανίζοντο ἀπανθρώπως, ἵνα δμολογήσωσι τὰς ἀληθεῖς δοξασίας των. Συνήθης δὲ κατ' αὐτῶν ποινὴ ἦτο, ἐὰν μὲν ἐπέμενον εἰς τὰς

δοξασίας αὐτῶν, ὁ ἐπὶ τῆς πυρᾶς θάνατος, ἐὰν δ' ἀγεκάλουν αὐτὰς, διὰ βίου δεσμὰ ἐν σκοτεινοτάταις φυλακαῖς. Οἱ αἱρετικοὶ ἀνεζητοῦντο μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ συνήθη ἐπισκοπικὰ δικαστήρια δὲν ἐπήρκουν εἰς τὴν καταδίωξιν αὐτῶν, ἰδρύθησαν ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Θ' κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα τὰ δικαστήρια τῆς Ἱερᾶς Ἔξετάσεως, τὰ ὅποια ἀπετέλουν συνήθως Δομινικανοὶ μοναχοί. Εἶναι παροιμιώδης ἡ ἀπανθρωπία, μεθ' ἣς τὰ δικαστήρια ταῦτα προσηνέχθησαν κατὰ τῶν ὑπὸ αὐτῶν καταδιωχθέντων. Μόνη ἡ Ἱερὰ Ἔξετασις ἐν Ἰσπανίᾳ, ἣν ἰδρυσεν διὰ τὴν ὠμότητα αὐτοῦ διαβόητος Τορκουεμάδας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς καταργήσεως αὐτῆς διὰ τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος (1808) ἔκαυσε, καθεῖρξε, καὶ παντοιοτρόπως ἴθασάνισε μόνον ἔνεκα τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων ὑπὲρ τὰς 100,000 ἀνθρώπων!

§ 32.

Τῇ παρατηροῦμεν περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης τῆς διοικήσεως ἐκκλησίας;

‘Ο χριστιανισμὸς δὲν ἦδύνατο νὰ ὑποστῆ μεγαλητέραν διαστροφὴν καὶ νὰ διαφθαρῇ πλειότερον ἢ δσον διεφθάρη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ δύσει. Ἡ κατ' ἔξοχὴν θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης μετεβλήθη εἰς θρησκείαν τύπων καὶ τρόμου. Δὲν εἶναι ὅμως παράδοξον καὶ ἀνεξήγητον τὸ φαινόμενον τοῦτο. Εἰς τὴν δύσιν ἀπὸ τῆς καταλύσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους (ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος) εἶχον, ως εἴδομεν ἀλλαχοῦ

(§ 12), εἰσθάλει καὶ ἐγκαταστῇ οἱ γερμανικοὶ ἡ ἀγγλισταξωνικοὶ λαοὶ, οἵτινες τότε εὑρίσκοντο ἐν νηπιώδει βαρβάρω καταστάσει. Ὁ λατινικὸς πολιτισμὸς, δὲν ἀπεδέχθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχαῖας Ρώμης, δὲν ἡδυνήθη εὐθὺς νὰ μεταβάλῃ αὐτούς. Καὶ τὸν χριστιανισμὸν μὴ δυνάμενοι νὰ ἔννοήσωσιν ἐν τῇ πνευματικότητι καὶ καθαρότητοι αὐτοῦ, διέστρεψαν συμφώνως πρὸς τὰς βαρβάρους προλήψεις των, μεθαρμόσαντες τὰς ὑψηλὰς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τοὺς θεσμούς του πρὸς τὴν ταπεινὴν πνευματικὴν ἔαυτῶν ἀνάπτυξιν. Ἐπειθεῖαι ἀθηναϊκὴ καὶ τότε ἡ ἀλήθεια, δτὶ ἡ θρησκεία τοῦ Εὐαγγελίου προϋποθέτει παρὰ τοῖς λαοῖς ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα πολιτισμοῦ καὶ ἀναπτύξεως. Διὰ τοῦτο μετὰ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἀφ' ὅτου διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, εἰς ὁ συγετέλεσαν τὰ μέγιστα καὶ οἱ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν προσφυγόντες καὶ ἐκεῖ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν διαδώσαντες λόγιοι Ἐλληνες, ἤρξατο νὰ ἀναπτύσσηται ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία καὶ ἐγκαινίσθη ἡ νεωτέρα ἐποχὴ, ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ἐκκλησίας κατέστη βαθυτέρα καὶ γενικωτέρα. Ἡ παρὰ πάντων τῶν καλλιτέρων πνευμάτων ποθουμένη αὕτη μεταρρύθμισις ἐτελέσθη κατὰ τὸν ις' αἰῶνα διὰ τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου, περὶ οὖ ἐν οἰκείῳ τόπῳ ῥηθήσονται τὰ δέοντα (§§ 41, 42 καὶ ἐπ.). Ἐκεῖ θέλομεν ἰδεῖ, δτὶ μόνον ἐν μέρος τῆς δύσεως ἡσπάσθη τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην, τὸ δὲ λοιπὸν ἐνέμεινεν εἰς τὸν ἀρχαῖον καθολικισμὸν, δστὶς ὅμως ἔνεκα τῆς προόδου τῶν χρέων ἀπέβαλε νῦν πολλὰς τῶν μεσαιωνικῶν ἀσχημιῶν του, ἀν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα ἔμεινεν ὁ αὐτός.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ (1453—1880).

Α'.

Ιστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

) Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ Τουρκιῷ κράτει.¹⁾

§ 33.

Πᾶς προσηγέρθη ἡ ὁθωμανικὴ ἔξουσία πρὸς τὴν ὄρθδοξον ἐκκλησίαν; Μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία εύρεθη ὑπὸ ξένους, ἀλλοδόξους ἀρχοντας, δπως καὶ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ. Ο πορθητὴς Μωάμεθ ὁ Β' ἵνα ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς κατεπτοημένους χριστιανοὺς τοὺς καταλιπόντας τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιεποιήθη τὴν ἐκκλησίαν, διατάξας νὰ γίνη νέα ἐκλογὴ πατριάρχου, διότι ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἐχήρευε, καὶ μεγάλως ἐτίμησε τὸν ἐκλεχθέντα ὡς τοιοῦτον Γεννάδιον τὸν Σχολά-

¹⁾ Περὶ τῆς ιστορίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπραγματεύθησαν ὁ Μελέτιος (ἐν τῇ ιστορίᾳ του), ὁ Δοσιλθεος (ἐν τῇ ιστορίᾳ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων), ὁ Αθανάσιος Ὑψηλάντης (τὰ μετὰ τὴν ἀλωσιν), ὁ Σάθας (Ιδίως περὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ Νεοελληνικῇ φελολογίᾳ), καὶ ἐκ τῶν ἔνων ὁ Crusius (Turco-Grecia), ὁ Εἰνέκιος, ὁ Λὲ Κιένος Oriens Christianus), ὁ Γάσσας καὶ ἄλλοι. Πρβλ. καὶ ἡμέτ. Δοκίμιον σελ. 270—362 καὶ ἡμ. Ἐκκλησ. Ιστορίας τόμ. Β', σελ. 232—536.

ριον. Ό πατριάρχης ἐκηρύχθη ἐθνάρχης τῶν ὁρθοδόξων, ἀνεγνωρίσθη δὲ αὐτῷ τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις δικαστικὴ ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσία.

Ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐθελτιώθη μᾶλλον ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, δτε οἱ Τοῦρκοι ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Εύρωπαίους διπλωματικαῖς σχέσεσιν αὐτῶν ἥρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους γὰρ μεταχειρίζωνται ὡς διερμηνεῖς ἔλληνας μάλιστα ἐκ τῶν πλουσίων οἰκιών τοῦ Φαναρίου καθὼς καὶ ὡς ἡγεμόνας ἐν ταῖς παραδουναβίοις ἡγεμονίαις τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Κατὰ δὲ τὸν παρόντα αἰῶνα ἔτι μᾶλλον ἐθελτιώθη ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν. Τὸ Χάττ-ι-Χουμαγιοῦν, τὸ δποῖον ἐξεδόθη μετὰ τὸν κριμαϊκὸν πόλεμον (1856), δστις ἐγένετο παρὰ τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Σαρδηνίας ὡς συμμάχων τῆς Τουρκίας κατὰ τῆς Ρωσίας ἔνεκα ἀσημάντων τινῶν ἐρίδων περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ προσκυνημάτων, ἔθηκε τὰς βάσεις πολιτικῆς τινος ἐξισώσεως τῶν χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης.

§ 34.

Πῶ; εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ;

Οἱ Σουλτάνοι οὐ μόνον ἀνεγνώρισαν τοῖς πατριάρχαις καὶ τοῖς ἐπισκόποις πάσας τὰς πρότερας αὐτῶν ἐξουσίας, ἀλλὰ παρεχώρησαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσίαν· ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ κλήρου ηὔξησε μᾶλλον ἡ ἡλαττώθη. Πρὸ πάντων ὑψώθη ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, δστις ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐθνάρχης τῶν ὁρθοδόξων καὶ ὡς ὁ ἀντιπροσωπεύων παρὰ τῇ Πύλῃ τὴν ἀνα-

τολικήν ἐκκλησίαν. Πρὸς τὰ λοιπὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, ἀτινα καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐτέλουν ἐν μεγάλῃ ἀσημότητι καὶ ἀδυναμίᾳ, ἥρχετο ἀνέκαθεν ἡ Πύλη εἰς σχέσεις πάντοτε διὰ τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν, εἰς αὐτοὺς δὲ ἀγέθετε τὴν διευθέτησιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὅσάκις ἐν αὐτοῖς συνέβαινον ταραχαί. Ἀλλως δῦμως τὰ πατριαρχεῖα ταῦτα ἐν τῇ ἐσωτερικῇ διοικήσει των ἡσαν ἀνεξάρτητα. Οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι εἶχον κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοὺς σύνοδόν τινα ἐκ κληρικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ μεγάλου Οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου Σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου Σαχελλαρίου, τοῦ ἐκκλησιάρχου καὶ ἄλλων τινων καὶ τινων λαϊκῶν μετὰ τοῦ Λογοθέτου, τοῦ διερμηνέως μεταξὺ πατριαρχείων καὶ Πύλης. Μετὰ τῆς συνόδου δὲ ταύτης συνειργάζοντο περὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν ὑποθέσεων. Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰώνος, ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ τοῦ Α' (1768) ἀντὶ τοῦ σώματος τούτου, εἰς δὲ ἀφέθησαν μόνον τὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιεπισκοπῆς, τὴν περὶ τὸν πατριάρχην σύνοδον, ἥτις μετ' αὐτοῦ εἶχε τὴν φροντίδα τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπετέλεσαν δώδεκα μητροπολῖτας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, οἱ λεγόμενοι γέροντες. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας (ἀπὸ τοῦ 1860) ἡ σύνοδος αὗτη διετήρησε μόνον τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις, συνέστη δὲ μικτόν τι συμβούλιον ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἵνα φροντίζῃ περὶ τῶν μὴ καθαρῶς πνευματικῶν ὑποθέσεων, τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν καὶ τῶν τοιούτων. Ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ὑπήχθησαν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰώνα αἱ ἐκκλησίαι τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, ζητησάντων

τὴν ὑπαγωγὴν ταύτην αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν. Καὶ οἱ Σέρβοι (1830) καὶ οἱ Βούλγαροι (1860) ἐζήτησαν ἐσχάτως τὴν ἐκκλησιαστικὴν των ἀνεξαρτησίαν. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀπήτησαν νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἀνεξάρτητος ἐκκλησιαστικὴ ἔξαρχία των καὶ ἐπὶ ἐπαρχιῶν, αἴτινες ἀνέκαθεν ἀνῆκον τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ, διὰ τὸν λόγον δῆθεν ὅτι ἐν αὐταῖς κατοικοῦσι πολλοὶ Βούλγαροι. Διὰ τοῦτο ὅμως καὶ ὀπεκηρύχθησαν ώς σχισματικοὶ ὑπὸ συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1872. Ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσαντινουπόλεως ἀπεσπάσθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας καὶ αἱ ἄλλοτε μετ' αὐτοῦ ἡγαμέναι ἐκκλησίαι τῆς Πωστίας (ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου 1722), τῆς Ἐλλάδος (1821), τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας (1873) καὶ τῶν ἐν Αὐστρίᾳ ὁρθοδόξων. Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀνεξάρτητοι ἦσαν αἱ ὁρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς Κύπρου καὶ τῆς Γεωργίας ἢ Ἰβηρίας. Παρὰ τοῖς ἐπισκόποις ὑπῆρχε συμβούλιόν τι ἐκ κληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς των, ἡ θέλησις ὅμως τοῦ ἐπισκόπου ἦτο τὸ πᾶν. Μόνον τῶν προκρίτων λαϊκῶν ἡ τῶν καλουμένων δημογερόντων ἦσαν ἡγαγκασμένοι οἱ ἐπίσκοποι νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων τὴν γνώμην.

§ 35.

Πολα τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας μετὰ τὴν ἀλωσιν;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἀλωσιν κατέπεσεν, ως ἦτο ἐπόμενον, ἀμάθεια δὲ παχυλὴ ἤρχισε δυστυχῶς νὰ καταλαμβάνῃ τὸν κλῆρον. Κατὰ τὸν ΙΓ'

καὶ ΙΖ' αἰῶνα σπάνιοι ἦσαν οἱ κληρικοὶ οἱ γνωρίζοντες γράμματα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' ὅτου ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἐβελτιώθη (§ 33), ἥρχισαν νὰ ἴδρυωνται πολλαχοῦ τῆς ἀνατολῆς σχολεῖα, ἀπινα συνετέλεσαν καὶ εἰς τῆς παιδείας τοῦ κλήρου τὴν ἀνύψωσιν. Τῶν σχολείων τούτων, ὃν κυριώτερα ἦσαν τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνῃ, Κυδωνίᾳς, Βουκουρεσίῳ, Ἰασίῳ, Ἀθωνι, τὴν διεύθυνσιν εἶχον συνήθως κληρικοί. Οὗτως δὲ κληρος ὑπῆρξεν δὲ διασώσας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ δι' αὐτῶν δὲ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐπὶ παιδείᾳ ὅμως μεγάλη διέπρεψαν μόνον δοσοὶ ἐσπούδαζον ἐν τοῖς τότε ἀκμάζουσι πανεπιστημίοις τῆς Ἰταλίας (ἐν Παταβίῳ, Πίζῃ, Βενετίᾳ) ἢ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ Τοιούτους πεπαιδευμένους θεολόγους ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔχομεν ἀρκετούς, οἷον Μελέτιον τὸν Ηηγᾶν, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ἀκμάσαντα, Κύριλλον τὸν Λούκαριν, πρῶτον μὲν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, εἶτα δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενον, δοσις ἐπολέμησε γενναίως τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ προσηλυτισμὸν ἐνεργοῦντας Ἰησουίτας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, τὸν Δοσίθεον, πατριάρχην Ἱεροσολύμων, πεπαιδευμένον ἄνδρα, πολλὰ συγγράψαντα καὶ ἐκδώσαντα κατὰ τῶν λατίνων (ἥκμαζε περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος), τὸν Μηνιάτην, τὸν ἄριστον ἐκκλησιαστικὸν ἥγτορα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (ἔτη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος ΙΗ' αἰῶνος), τὸν Εύγενιον Βούλγαριν ἀκμάσαντα περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος οἰῶνος (ΙΗ'), τὸν σοφώτερον ἄνδρα τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐ μόνον σπουδαῖον θεολόγον, ἀλλὰ καὶ μαθηματικὸν, φιλόλογον καὶ φιλόσοφον δόκιμον, καὶ τὸν Θεο-

τόκην, τὸν σύγχρονον σχεδὸν τοῦ Εὐγενίου, γνωστὸν δὲ συγγραφέα τῶν Κυριακοδρομίων, ἐν οἷς ἐξηγοῦνται τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀπόστολοι πασῶν τῶν Κυριακῶν τοῦ ἑνιαυτοῦ. Ἀφ' ὅτου ἴδρυθησαν ἐν Χάλκῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1844) καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις (1853) θεολογικαὶ σχολαὶ, ἐλπίζεται, ὅτι θὰ ὑψωθῇ μεγάλως ἡ παιδεία τοῦ αἰλήρου ἐν Τουρκίᾳ. Μόνη ἡ θεολογὴ παιδεία ἐξαπλουμένη εἰς ἀπαντα τὸν αἰλήρον δύναται νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἡμετέραν ἔκκλησίαν ἐκ τῆς ταπεινώσεως καὶ τῆς ἀδυναμίας, εἰς ἣν ὡς ἐκ τῆς ὀμαθείας κατέπεσε, καὶ ἀνακαινίζουσα αὐτὴν νὰ ἐπαναγάγῃ ἐν αὐτῇ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀκμὴν καὶ δόξαν.

§ 36.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ὅποτα ἦσαν τὰ ἥθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἡ λατρεία ἔμεινε μέχρι κεραίας ἀμετάβλητος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀποβαλοῦσα μόνον τὴν λαμπρότητα, ἐφ' ᾧ διέπρεπε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἐνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως καὶ τῆς πτωχείας, εἰς ἣν κατέπεσον οἱ λαοὶ τῆς ἀνατολῆς. Τὸ κήρυγμα ἦκουετο ἐνεκα τῆς μεγάλης ὀμαθείας τοῦ αἰλήρου λίαν σπανίως. Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ Ἑλληνικὴ ἀνατολὴ ἥρχισεν ὥφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις νὰ ἀναγεννᾶται, τὰ δὲ γράμματα ὁσημέραι ἐξαπλοῦνται ἀφθονώτερα ἐν αὐτῇ, ἥρχισεν ἐν πᾶσι τούτοις ἀνόρθωσίς τις.

Ἡ πίεσις τῶν δεσποτῶν ἤγειρε μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως ζῆλον πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν. Τὰ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐκλελυμμένα ἥθη ἥρχισαν νῦν νὰ ἀπο-

θαίνωσιν αὐστηρότερα, καὶ οὕτω συνέβη ἐν τῇ ἐποχῇ ἔκεινη καὶ δι' αὐτῆς ηθική τις ἀνάπλασις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. 'Αλλ' ἡ εὔσέβεια αὗτη ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ τε κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἦτο ἀναμεμιγμένη μετὰ προλήψεων καὶ φανατισμοῦ κατὰ τῶν ἐτεροδόξων ἢ περιωρίζετο εἰς τὴν περιδεῖ τυπικὴν τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τελετῶν. Αἱ ἀχολουθίαι τῆς ἐκκλησίας ἐτελοῦντο μετὰ μεγάλου ζῆλου, αἱ νηστεῖαι καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ἐτηροῦντο αὐστηρῶς. Τὰ μοναστήρια ἐχρησίμευον ὡς πρὸς τοῦτο ὡς πρότυπα. Τὸ Ἀγιον Ὄρος ἦτο πάντοτε ἡ κυριωτέρα ἐστία τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν αὐτῷ μοναστηρίων ἐφημίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἀγίου Τάφου ἐν Ιεροσολύμοις, ὅπου μένει ὁ πατριάρχης Ιεροσολύμων, καὶ τὸ τοῦ Ὄρους Σινᾶ, οὗ προίσταται ἐπίσκοπος. Κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους, ἀφ' ὅτου ἡ ἐν γένει κατάστασις τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ἐβελτιώθη, ἥρχισαν φυσικῷ τῷ λόγῳ τὰ μοναστήρια νὰ παρακμάζωσι. Διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς παιδείας ἐξέλιπεν ὁ πρῶτος φανατισμός, καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι ἐξηφανίσθησαν, ἔπαισε δὲ καὶ ἡ περιδεής τήρησις τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τύπων καὶ ἔθιμων. Πολλαχοῦ δμως συνεξέλιπεν, ὡς μὴ ὥφειλε καὶ ἡ ἐσωτερικὴ εὔσέβεια καὶ ἡ περὶ τὰ ηθη αὐστηρότης, θρησκευτικὴ δὲ ἀδιαφορία κατέλαβε τὸν ἀρχαῖον πολλάκις οὐ κατ' ἐπιγνωσιν θρησκευτικὸν ζῆλον.

§ 37.

Ποταὶ ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Εἰδομεν ἀλλοτε (§ 22), ὅτι ἀφ' ὅτου ἐγένετο τὸ σχίσμα, πολλαὶ συνέβησαν ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ πάπαι πάντοτε ἐπόθουν νὰ ἰδωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἔκυτους ὑποτεταγμένην. Μετὰ τὴν ἀλωσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐζήτησαν νὰ ἐξεγείρωσι κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως, ἐλπίζοντες, ὅτι ἐκδιωκομένων αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς καὶ πειραχομένης ταύτης ὑπὸ καθολικοὺς ἡγεμόνας, θὰ ἥδυναντο νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐνταῦθα τὸ κράτος των, Ἀλλ' εἶχον ἥδη παρέλθει οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἡ φωνὴ τῶν παπῶν ἥκουντο ὑπὸ τῶν λαῶν καὶ ἡγεμόνων τῆς δύσεως. Οἱ ἡγεμόνες ἐκώφευον γῦν. Διὰ τοῦτο ἐπεδίωξαν ἕκτοτε οἱ πάπαι ἀλλα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, ἐζήτησαν δηλ. διὰ τῶν Ἰησουῖτῶν καὶ ἀλλων μοναχῶν ταγμάτων νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὁρθοδόξους λαοὺς τῆς ἀνατολῆς. Οἱ Ἰησουῖται ἐφάνησαν τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, προστατευόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν πρέσβεων τῶν καθολικῶν δυνάμεων καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας, Βενετίας καὶ Γαλλίας, ἴδρυσαν πολλαχοῦ σχολεῖα καὶ ἐνήργουν σκανδαλωδῶς προσηλυτισμόν. Κέντρα αὐτῶν ἐχρησίμευον ἐτός τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Χίος. Συγχρόνως δὲ ἴδρυθη καὶ σχολεῖον ἐν Τρόμη, ὅπως μορφῶνται ἐν αὐτῷ ἔλληνες νέοι, οἵτινες μετὰ ταῦτα ὡς λατίγοι οἱεραπόστολοι μεταβαίνοντες εἰς τὴν ἀνατολὴν νὰ

σπουδάζωσι νὰ ἐλκύωσι τοὺς ὅμογενεῖς των εἰς τὸν παπι-
σμόν. Ἐκεῖθεν ἐξῆλθε Λέων ὁ Ἀλλάτιος ὁ λυσσωδῶς
τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν πολεμήσας. Ἡ προπαγάν-
δα, προσηλυτιστικὴ ἑταιρία ἐν Ῥώμῃ, προσέφερεν ἀφθονα
τὰ μέσα πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους. Ἄλλ' οἱ ἡμέτεροι
καίπερ πανταχόθεν πιεζόμενοι, καίπερ δυνάμενοι διὰ τῆς
ἀποδοχῆς τοῦ παπισμοῦ νὰ ἐλπίσωσι νὰ τύχωσι τῆς προ-
στασίας τῶν ἴσχυρῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἔμενον πι-
στοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν των, καὶ ἀπέφευγον τὰς προσηλυ-
τιστικὰς ταύτας παγίδας τῶν Ἰησουϊτῶν. Μόνον εὐάριθ-
μοί τινες Ἑλληνες ἐν Ἐπτανήσῳ, ταῖς Κυκλάσι νήσοις,
τῇ Σμύρνῃ καὶ τῇ Χίῳ ἐδέχθησαν τὸν παπισμόν, ὥνομά-
σθησαν δὲ οὐνίται (Uniti cum Romana ecclesia) ἡ γραι-
κοκαθολικοί. Τὰς αὐτὰς ἐνεργείας ἀγέπτυξεν ἡ Ῥω-
μαικὴ ἐκκλησία καὶ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ μεσημβρι-
νῇ Ἰταλίᾳ καὶ ταῖς ἐμπορικαῖς ταύτης πόλεσιν, ὅπου
εἶχον ἐγκαταστῆ Ἑλληνες τὸ ἐμπόριον μετερχόμενοι, ἐν
τῇ Βενετίᾳ καὶ ταῖς αὐστριακαῖς ἐπαρχίαις. Ὁ-
σοι τῶν ἀνατολικῶν τῶν χωρῶν τούτων ἡνώθησαν μετὰ
τῆς Ῥώμης, ἀποδεχθέντες τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα, ἐτήρη-
σαν ἀδείᾳ αὐτοῦ τὴν ἔθνικὴν γλῶσσαν ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ
τὸν γάμον τῶν κληρικῶν. Οἱ πάπαι μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡ-
μῶν ἐξακολουθοῦσιν ἐπιθυμοῦντες καὶ ἐπιδιώκοντες τὴν
ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν ὑπὸ τὸ κράτος των. Ὁ πάπας
Πίος ὁ Θ' καὶ κατὰ τὸ 1848 δι' ἐγκυκλίου του καὶ μικρὸν
πρὸ τῆς τελευταίας ἐν Ῥώμῃ συνόδου (1869) δι' ἐπιστο-
λῆς του προσεκάλεσε τοὺς ἀνατολικοὺς εἰς ὑποταγὴν. Οἱ
πατριάρχαι ἀπήντησαν ώς ἔδει. Καὶ διὸν παπεύων Λέων
ὁ ΙΓ' διατάξας νὰ ἔορτάζηται παρὰ πάσης τῆς καθολικῆς
ἐκκλησίας ἡ ἔορτὴ τῶν ἀποστόλων τῶν σλάβων Μεθοδίου
καὶ Κυρίλλου (1880), ἐξήτησε νὰ ἐλκύσῃ τοὺς ὀρθοδόξους

σλάβους εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν. Ἐλλ' οὐδεὶς τούτων ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Ἐν γένει οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ οὐδέποτε θὰ ἀνεγχθῶσιν ἐγκαταλείποντες τὰς ἀρχαῖας παραδόσεις τῶν, προδίδοντες τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων, νὰ ἀποδεχθῶσι τὸν λατινισμὸν καὶ νὰ ὑποκύψωσιν ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

§ 38.

Τίνες ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας;

Εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§§ 31, 32), ὅτι ἐν τῇ δύσει ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἥρχισε νὰ γενικεύηται ἡ ἐπιθυμία ἔνεκα τῆς μεγάλης διαφθορᾶς τῆς ἐπικρατούσης ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ νὰ ἐπέλθῃ μεταρρύθμισίς τις αὐτῆς. Ἡ μεταρρύθμισις αὗτη, εἰς ἣν ἀνθίσταντο πάντοτε οἱ πάπαι, ἐπὶ τέλους ἐγένετο κατὰ τὸν τοσούτην αἰῶνα διὰ τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ, καὶ τοῦ Ζειγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐν Ἐλβετίᾳ, οἵτινες ἐγερθέντες κατὰ τῶν παπῶν καὶ στηλιτεύσαντες τὰς καταχρήσεις αὐτῶν, ἐπέτυχον νὰ ἀποσπάσωσιν ἡπ' αὐτῶν μέγα μέρος τῶν ἐν τῇ δύσει ἐκκλησιῶν. Ὁ Λούθηρος καὶ οἱ ἄλλοι μεταρρυθμισταὶ ἐπολέμησαν τὰς παραδόσεις τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ ισχυρίσθησαν ὅτι μόνον ἡ Γραφὴ πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ὡς πηγὴ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀπέρριψαν δὲ τὸν παπισμὸν, τὰς ἀφέσεις, τὸ καθαρτήριον, τὴν προσκύνησιν τῶν ἀγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν, τὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου, τὸν μοναχικὸν βίον, καὶ τὰς νηστείας καὶ τὰ μυστήρια

πλὴν τοῦ βαπτίσματος τῆς εὐχαριστίας. Ἡ μεταρρύθμισίς των συμπαρέσυρεν, ώς βλέπει ἔκαστος, μετὰ τῶν καταχρήσεων τῆς φωματικῆς ἐκκλησίας καὶ πολλὰς ἀρχαιοτάτας διδασκαλίας καὶ παραδόσεις τῆς ἐκκλησίας. Μεθ' ὅλα δὲ τὰ μεγάλα ἐμπόδια, τὰ διοῖτα ἀντέταξαν κατ' αὐτῆς οἱ καθολικοί, ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις ἐντὸς δλίγων σχεδὸν δεκαετηρίδων ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ Ἐλβετίας εἰς ἄπασαν σχεδὸν τὴν βόρειον Εὐρώπην, ὅθεν διεδόθη βραδύτερον καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικήν. Ὄνομασθησαν δὲ οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς διεμαρτυρόμενοι, διότι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων (1529), καθ' ἣν ἡ νέα πίστις ἐπρεπε νὰ περιορισθῇ ὅπου τὸ πρῶτον εἶχε διαδοθῆ. Περὶ πάντων τούτων κατωτέρω θέλομεν ποιήσει εἰδικὸν λόγον (§§ 41 καὶ ἐπ.). Αἱ προτεσταντικαὶ αὖται ἐκκλησίαι περιηλθον τὸ πρῶτον εἰς σχέσεις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ὅτε τῷ 1574 οἱ λουθηρανοὶ θεολόγοι τῆς Τυβίγγης ἐγραψαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίᾳν τὸν Β', δι' ἣς ἐκθέτοντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐζήτουν νὰ πείσωσιν αὐτὸν, ὅτι ίοι μεταρρυθμισταὶ ἡγέρθησαν οὐχὶ κατὰ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς διαστροφῆς αὐτῆς διὰ τῶν λατίνων μοναχῶν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δύναται νὰ ὑφίσταται ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἱερεμίας ὅμως ἀπαντῶν κατέδειξεν, ὅτι ἐν πολλοῖς διαφωνοῦσιν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ιδίως δὲ ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐθεωρήθησαν πάντοτε τὰ ἐπτὰ μυστήρια, ἡ προσκύνησις τῶν ἀγίων⁷ καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν, ὁ μοναχικὸς βίος καὶ αἱ νηστεῖαι ἀρχαῖαι σεβασταὶ διατάξεις καὶ συνήθειαι. Νέαι ἐπιστολαὶ ἐκατέρωθεν ἀντηλλάγησαν, ἀλλὰ συμφωνία δὲν κατέστη

δυνατῶν νὰ ἐπέλθῃ. Ὄμοιώς ἐναυάγησαν καὶ πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γενόμεναι ἀπόπειραι περὶ ἑνώσεως τῶν προτεσταντῶν καὶ ὀρθοδόξων. Φιλικώτατα πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους ἐκ τῶν πατριαρχῶν διέκειτο ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάστας Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ἐλπίζων, ὅτι διὰ τῆς μετ' αὐτῶν συμμαχίας καὶ τῆς προστασίας τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων ἡδύναντο νὰ καταπολεμηθῶσιν ἐπιτυχέστερον αἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐνέργειαι τῶν Ἰησουΐτων, ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατηγορήθη, ἢ δὲ ὅπο τὸ ὄνομα αὐτοῦ φανεῖσα προτεσταντικὴ ὅμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατεχρίθη γενικῶς ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τότε ἐξεδόθη ἐλληνιστὶ ἡ Κατήχησις Πέτρου τοῦ Μογίλα, μητροπολίτου Κιέβου, ἡ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ἐπικυρωθεῖσα, ἐν ᾧ ἀντετάχθη πρὸς τὰς ἐν τῇ δύσει ἐκκλησίας, τὴν καθολικὴν καὶ τὰς προτεσταντικὰς ἡ ἀληθὴς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διδασκαλία. Ἡ ἀνατ. ἐκκλησία ἀπέκρουσε λοιπὸν πάντοτε ὡς νεωτερισμοὺς πολλὰς διδασκαλίας τῶν προτεσταντῶν, συμφωνοῦσα μετ' αὐτῶν μόνον καθ' ὅσον ἀντιτίθενται κατὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν τούτων ἴδιαζόντων θεσμῶν καὶ διδασκαλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπεδοκίμασε καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους ἱεραποστόλους, οἵτινες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἥρχισαν νὰ ἔξαπλωνται ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ νὰ ζητῶσι νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους εἰς τὸν προτεσταντισμόν. Διὰ τῶν ἱεραποστόλων τούτων διεδόθησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ μεταφράσεις τῶν Γραφῶν εἰς τὴν ἀπλῆν γλῶσσαν. Τὰς μεταφράσεις ταύτας τινὲς μὲν τῶν ἡμετέρων θεολόγων ἐξ ἀκρου ζήλου ἀπεδοκίμασαν ως προερχομένας ἀπὸ τῶν προτεσταντῶν (Οἰκονόμος), ἀλλοι δὲ ἐθεώρησαν λίαν ὠφελίμους (Φαρμακίδης, Βάμβας), ἀγαλαγγιζόμενοι ὅτι ἡ Γραφὴ δὲν εἶναι προτεσταν-

τική τις κατάχησις, ητις ήδύνατο εἰς εὐληπτον τῷ λαῷ γλῶσσαν διαδιδομένη νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, ἀλλὰ τὸ κοινὸν ἱερὸν βιβλίον πασῶν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἐν ᾧ περιέχονται αἱ ἀρχικαὶ πηγαὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἡ διδασκαλία δηλ. καὶ αἱ πράξεις τοῦ Μωϋσέως, τῶν προφητῶν, τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων. Μόνοις τοῖς πάπαις ἀρμόζει νὰ καταδιώκωσι τὰς Γραφὰς, ὃν τὸ φῶς φοβοῦνται μὴ ἐλέγξῃ τὰς παρανομίας καὶ καταχρήσεις τῆς ἐκκλησίας των. Πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας οὐδέποτε αἱ σχέσεις τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ἀπέβησαν τοσοῦτον τραχεῖαι, δσον πρὸς τὴν καθολικὴν, ητις διὰ τῆς βίας ἡθέλησε πολλάκις νὰ ἐπιβληθῇ ἡμῖν. Ἐσχάτως μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ πολλοὶ διαμαρτυρόμενοι μάλιστα ἐπισκοπιανοὶ ἔδειξαν ἐπιθυμίαν νὰ ἴδωσι προσεγγιζούσας ἀλλήλαις καὶ συμφίλιουμένας τὰς δύο ἐκκλησίας.

β') Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι¹⁾).

§ 39.

Πότε ἐγένετο διοικητικῶν ἀνεξάρτητος ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι καὶ πῶς ὥργανοισθη;

Αἱ ἐκκλησίαι τῶν χωρῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀπετέλεσαν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, δ-

¹⁾ Περὶ τῆς νεωτάτης ἱστορίας τῆς ἐν Ἑλλάδι ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπραγματεύθησαν ὁ Φαρμακίδης (ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του καὶ τῷ Συνοδικῷ τόμῳ), ὁ Οἰκονόμος (ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ τριακονταετηρίδι), ὁ Βάμβας (ἐν τῇ πρὸς τὸν Οἰκονόμον ἀπαντήσει καὶ τῇ ἀντεπικρίσει), καὶ ὁ Χιώτης (Ιδίως περὶ τῆς ἐπτανησιακῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ συμπληρώσει τῆς ἐκκλησίας ἱστορίας τοῦ Κομητᾶ). "Ορ. ἡμ. Δοκίμ. 341—362 καὶ ἡμ. Ἐκκλησ. ἱστορίας Τόμ. Β'. 336—366.

πήγοντο ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Ή' αἰῶνος ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσαντινουπόλεως. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἦσαν αὐτοκέφαλοι, μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσαντίνου περιελήφθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἵστησιστατο δὲ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Υπὸ δὲ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ὑπήχθησαν κατὰ τὸν Ή' αἰῶνα ἐπὶ λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἦτορ ἀρτησις ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπαυσεν. Ἡ Ἑλλὰς γενομένη κράτος ἀνεξάρτητον ἔπειπε νὰ ἔχῃ καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν, διότι τοιάντη ἀρχὴ ἐπεχράτησεν ἀρχῆθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὴν πολιτικὴν τάξιν. Ἐὰν ἡ ἐκκλησία τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἐξηκολούθει ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τελοῦντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, τοῦτο θὰ εἴχεν, ώς ἐννοεῖται εὐκόλως, λίαν ἐπιζήμια διὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος ἀποτελέσματα. Τοιάντη ἀνωτέρα ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ὠρίσθη τὸ πρῶτον, ἀφοῦ ἀποκατέστησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἦλθεν δὲ ὁ Οθων ὡς βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῆς ἀντιβασιλείας ἔνεκα τῆς ἀνηλικιότητος αὐτοῦ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1833 συνελθόντες εἰς Ναύπλιον ἐντολῇ τῆς κυβερνήσεως οἱ ἐπίσκοποι τοῦ βασιλείου, ἀνεκρύψαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ διορισθῇ σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ῥωσσικῆς συνόδου (§ 40) ώς ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Η πρώτη σύνοδος συνεκροτήθη τῷ αὐτῷ ἔτει ἐκ πέντε ἐπισκόπων ὑπὸ πρόεδρον τὸν τὰ πρεσβεῖα ἔχοντα τῆς ἀρχιερωσύνης. Ἀνέλαβε δὲ ώς καθήκοντα νὰ ἐπιβλέπῃ ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῆς ὁρθοδόξου πίστεως καὶ νὰ διευ-

Θύνη τὰς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, συμπρατούσης ἐπὶ τῶν μὴ καθαρῶς δογματικῶν ἢ πνευματικῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἡτις διατηρεῖ καὶ ἔδιον ἀντιπρόσωπον παρ' αὐτῇ. Τότε διελύθησαν καὶ τὰ περιττὰ μοναστήρια, τὰ ἄνευ σχεδὸν μοναχῶν ὅντα. Ἰδρύθη δὲ καὶ ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου (1837). Τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως ἔνεκα διαφόρων δυσχερῶν περιστάσεων ἀνηγγέλθη ἡ ἀνακήρυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μόλις τῷ 1850. Ὁ τότε πατριαρχεύων παρὰ προσδοκίαν εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκε τὸν Συνοδικὸν Τόμον, δι' οὗ ἔχειραφέτει αὐτὸς πρῶτος τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ διέτασσε τὰ τῆς διοικήσεως αὐτῆς, ἀπαγορεύων πᾶσαν συμμετοχὴν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς! Ὁ Τόμος δυσηρέστησε δικαίως τοὺς ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐθεώρει ώς μὴ γενομένην ἡδη ἀπὸ τοῦ 1833 τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐμηδένιζε δὲ πάσας τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις τῆς συνόδου καὶ τῆς κυβερνήσεως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ σχεδὸν καθίστα τὴν ἐκκλησίαν ἐν Ἑλλάδι κράτος ἐν κράτει. Καὶ ἐφάνη μὲν τὸ πρῶτον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα χάριν τῆς εἰρήνης. Ἐπειτα δικαίως ὅτε δ Φαρμακίδης ἐπολέμησε τὸν Τόμον, ἀπέρριψεν αὐτὸν ἡ Βουλὴ τοῦ 1852. Τὸ νέον καταστατικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃ αὕτη μέχρι σήμερον διαικεῖται, τὸ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐκείνης ψηφισθὲν, παρέλαβε μέν τινα ἐκ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, οἷον τὸ νὰ προεδρεύῃ τῆς συνόδου δ κατὰ καιρὸν μητροπολίτης Ἀθηνῶν, καὶ νὰ λαμβάνηται τὸ μύρον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μόνον διότι ἐκρίθησαν ταῦτα ὀρθὰ καὶ ἵνα δηλωθῇ τιμὴ πρὸς τὸν πρῶτον κατὰ τὰ πρεσβεῖα θρόνον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, κατ' οὓσιαν δικαίωσιν.

ρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου καταστατικοῦ τοῦ 1833, ἀναγνωρίσαν ιδίως τὸ δικαίωμα τῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸ ἐποπτεύειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ συμμετέχειν ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν, δταν δὲν πρόκηται περὶ καθαρῶς δογματικῶν ἀντικειμένων. Τῷ 1866 μετὰ τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Ἐπτανήσου ἐγένετο, ὡς εἰκός, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῆς ἔνωσις. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἐπτανήσου εἶχε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους κληρον ὁπωσοῦν εὐπαίδευτον, διότι πολλοὶ τῶν κληρικῶν τῆς εἶχον σπουδάσει ἐν τῇ ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημίᾳ, καὶ τῷ αὐτῇ προσητημένῳ ἱεροσπουδαστηρίῳ, ἀτινα ἀπὸ τοῦ 1821 ἰδρυσεν δ ἄγγλος φιλέλλην ἀοίδιμος Γουΐλφορδ. Μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1881 πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἡπείρου, κατέστη ἀναγκαῖα καὶ τούτων τῶν χωρῶν ἡ μετὰ τῆς Ἐλλάδος ἐκκλησιαστικὴ ἔνωσις. Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἐλλάδος ἐτάραξεν ἡ παρουσία τοῦ θεᾶστοῦ Καίρου, δστις ἀπὸ τοῦ 1836 διατηρῶν σχολεῖον ἐν Ἀνδρῷ, δρφανοτροφεῖον δνομασθὲν, ἐδίδασκε, καίτοι φέρων τὸ σχῆμα κληρικοῦ, ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, δι' ὅ καὶ κατεδιώχθη, καὶ ἡ παρουσία ἐν αὐτῇ καθολικῶν (Ἰησουϊτῶν, ἀδελφῶν τοῦ ἑλέους) καὶ διαμαρτυρομένων (Κίγκ κτλ.) ἱεραποστόλων. Ἄλλ' οὔτε ὁ μὲν οὔτε οἱ δὲ ἡδυνήθησαν νὰ κλονίσωσι τὴν πίστιν τῶν ἑλλήνων εἰς τὴν πατροπαράδοτον θρησκείαν των. Ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, ἐξ ἣς προσδοκᾶται δικαίως ἡ ἀνύψωσις καὶ ἀνακαίνισις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, ἐργάζονται ἐν Ἐλλάδι ἔκτὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἡ Ριζάρειος σχολὴ (1843) καὶ αἱ κατὰ τὸ 1856 ἰδρυθεῖσαι ἱερατικαὶ σχολαῖ. Ως θεολόγοι ἐκόσμησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἐλλάδος πρὸ πάντων δ Φαρμακίδης, δ Οἰχονόμος, δ Βάμβας καὶ δ Κοντογόνης.

γ) Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ῥωσσίᾳ¹⁾.

§ 40.

Πότε ἀγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσσίας καὶ ὅποια ἡ κατάστασις αὐτῆς;

Πῶς εἰσήχθη ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ῥωσσίᾳ εἰδομεν ἀλλαχοῦ (§ 25). Ἐκεῖ δὲ παρετηρήσαμεν, δτι οἱ μητροπολῖται Κιέβου, οἱ ἀνώτεροι ἐπίσκοποι τῆς Ῥωσσικῆς ἐκκλησίας, οἵτινες μετὰ ταῦτα μετέθηκαν τὴν ἔδραν αὐτῶν ἐν Μόσχᾳ, τῇ ἀποβάσῃ πρωτευούσῃ τοῦ Ῥωσσικοῦ κράτους, ἐχειροτονοῦντο καὶ ἐπέμποντο συνήθως ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν ἐξαρτώμενοι. Ἡσαν δὲ ἔλληνες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἡ κατάζασις αὕτη διήρχει μέχρι τοῦ Ιτ' αἰῶνος. Τότε δὲ Ἱερεμίας ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διατρίβων ἐν Ῥωσσίᾳ χάριν συλλογῆς ἐλεῶν ὑπὲρ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐν πτωχῇ καταστάσει διακειμένων ἐκκλησιῶν, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ Ῥωσσικοῦ κλήρου, ἀνέδειξε τὸν τέως μητροπολίτην Μόσχας πατριάρχην. Ἐκτοτε ἐκυβερνᾶτο ἡ Ῥωσσικὴ ἐκκλησία ὑπὸ πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐξάρτησίς τις ἀσθενῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινα χρόνον ἐξηκολούθει, διότι ἐν Ῥωσσίᾳ ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἦρχι-

¹⁾ Φιλαρέτος, ιστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥωσσίας. Μετεφρ. εἰς τὸ γερμ. ἐκ τοῦ ῥωσσικοῦ 1872. Ιστορία τῆς Ῥωσσικῆς ἐκκλησίας ἐκ τοῦ ῥωσσικοῦ εἰς τὸ ἔλληνικόν. Μετάφρ. ὑπὸ Θ. Βαλιάνου. Ἐν Ἀθήναις 1871.

σαν ἐν Ἀρχοντικῇ νὰ διευθύνωνται ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως, ἀφ' ὅτου ὁ μέγας Πέτρος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀκμάζων, ἀνέλαβεν εἰς τὰς στιβαρὰς χεῖράς του τὰς ἡνίας τοῦ ῥωσσικοῦ κράτους. Ὁ μεγαλεπήθολος οὗτος καὶ δραστήριος αὐτοκράτωρ, ὅστις τὰ πάντα ἤθελε νὰ διευθύνῃ αὐτὸς, ἔθηκε δὲ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεών του τὰς βάσεις τοῦ μεγαλείου τοῦ ῥωσσικοῦ ἔθνους, δὲν ἦρεσκετο νὰ βλέπῃ συγκεντρωμένην πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν ἐν ἑνὶ προσώπῳ ἰσοβίως. Διὰ τοῦτο ὅτε ἀπέθανε τῷ 1702 ὁ πατριάρχης Ἄδριανὸς, ἀφῆκεν ἐπίτηδες κενὸν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μέχρι τοῦ 1722, καθ' ὃ διάστημα ἐπιτροπὴ προσωρινὴ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ διηγύθυνε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷ δὲ 1722 ὁρίσθη ὑπὸ αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ πατριάρχου σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων καὶ τεινων πρεσβυτέρων ὡς ἀνωτάτη ἀνεξάρτητος καὶ αὐτοκέφαλος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ, ἥτις ἐδρεύουσα ἐν Πετρουπόλει, μέχρι τοῦδε τῇ συμπράξει καὶ τῆς κυβερνήσεως διοικεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς ῥωσσίας. Οἱ Τσάροι διὰ τῶν παρὰ τῇ συνόδῳ ἐπιτρόπων αὐτῶν ἐξασκοῦσιν ἐπ' αὐτῆς μεγίστην ἐπιρροὴν, οἷαν σχεδὸν ἄλλοτε οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπὶ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς των. Ὁ μέγας Πέτρος συνέστησε πρῶτος σχολὰς πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου, ἀπήτησε δὲ προσόντα παρὰ τῶν χειροτονουμένων ἱερέων, καὶ διέταξεν ἐν γένει τὰ μοναστηριακὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, περιορίσας τὸν ὑπέρμετρον ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ μοναχῶν καὶ ἐλαττώσας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἕορτῶν, καθ' ἃς ἐπρεπε νὰ μὴ ἐργάζωνται ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις. Πολλὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐπεδείξαντο καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, μάλιστα δὲ Αἰκατερίνα ἡ Β', Νικόλαος δὲ Α' καὶ Ἀλέξανδρος δὲ Β'. Ἡ λατρεία

παρὰ τοῖς Ῥώσοις ἐλαμπρύνθη διὰ τῆς γενναιοδωρίας μάλιστα τῶν ῥώσων ἡγεμόνων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ πρὸ πάντων βελτιωθεῖσα διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἀρμονίας, ἀνυψώθη εἰς θαυμασίαν ἀνάπτυξιν. Κατὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ μιμηθῶσι τὴν ῥωσσικὴν ἐκκλησίαν καὶ αἱ λοιπαὶ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς ἀνατολῆς. Καὶ τὸ κήρυγμα, τὸ ὅποιον φωτίζον τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ καταπολεμοῦν ἔνθεν μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις, ἔτέρωθεν δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν, δύναται νὰ ἐγείρῃ καὶ διατηρήσῃ νέαν τινὰ ἀληθῆ θρησκευτικὴν ζωὴν, ἥρχισε νὰ ἀκούηται συχνότερον νῦν ἐν Ῥώσσιᾳ ἢ ἄλλοτε. Ἐν τῇ ῥωσσικῇ ἐκκλησίᾳ ἔβελτιώθη ἐσχάτως μεγάλως ἢ παιδεία τοῦ κλήρου, ἀφ' ὅτου ἴδρυθησαν τέσσαρες μεγάλαι θεολογικαὶ ἀκαδημίαι ἐν Πετρουπόλει, ἐν Μόσχᾳ, ἐν Κιέβῳ καὶ ἐν Καζάν, καὶ πολλαὶ ἄλλαι θεολογικαὶ σχολαὶ. Ἡ γειτνίασις τῆς σοφῆς Γερμανίας δὲν δύναται εἰμὶ νὰ ἔχῃ λίαν εὐεργετικὴν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς μορφώσεως τοῦ ῥωσσικοῦ κλήρου ἐπιρροήν. Τὴν ῥωσσικὴν ἐκκλησίαν ἐκόσμησαν καὶ κοσμοῦσι, σπουδαῖοι θεολόγοι, οἵοι ὁ Προκοπείκιος ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου ἀκμάσας καὶ τούτου σύμβουλος γενόμενος ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς μεταρρυθμίσεσι, δογματικὸς σπουδαῖος, ὁ Πλάτων ὁ συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς Κατηχήσεως, ὁ δογματικὸς Μαχάριος, ὁ Φιλάρετος καὶ ἄλλοι. Ἐν Ῥώσσιᾳ ὑπάρχει μεγάλη πληθὺς αἱρέσεων ὄνομάζονται δὲ οὗτοι Ῥασκολνῖκοι δηλαδὴ σχισματικοὶ καὶ ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῆς ῥωσσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπὶ Νίκωνος τοῦ πατριάρχου κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, διότι δὲν ἡθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰ ἐκ τῶν σφαλμάτων τῶν διορθωθέντα λειτουργικὰ βιβλία. Ἐγεκα τῆς παχυλῆς τῶν ἀμαθείας περιέπεσαν οἱ Ῥασκολ-

νῖκοι εἰς διαφόρους μωρὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, διηγέθησαν δὲ καὶ μεταξύ των. Ἡ ρωσσικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ Ἀσίᾳ ἵερα ποστόλους κηρύττοντας τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἔξαπλοῦντας τὸν χριστιανισμὸν παρὰ τοῖς βαρβάροις ἑθνικοῖς. Πρὸς τοὺς ἀλλοδόξους οἱ ρώσσοι προσηνέχθησαν πάντοτε μετὰ θαυμασίας ἀνοχῆς. Μόνον ἐν Πολωνίᾳ ἔνεκα λόγων ἑθνικῶν ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ἔξημμένα τὰ πάθη μεταξύ καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι Ῥώσσοι ἰσχύοντες νῦν καταπιέζουσι τοὺς καθολικοὺς Πολωνούς, ὅπως ἀλλοτε, ὅτε ὑφίστατο τὸ ἴσχυρὸν πολωνικὸν κράτος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἔχεινους.

'Αριθμοῦσι περὶ τὰ 80 ἑκατομμύρια ὀρθοδόξων ἐν συνόλῳ.

Σημ. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων κεχωρισμέναι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησίαι τῶν Νεστοριανῶν, τῶν Ἰακωβίτων, Ἀρμενίων, Κοπτῶν, Ἀβυσσινίων καὶ Μαρωνίτων (σημ. § 25) ἔμειναν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν τῇ αὐτῇ ταπεινώσει καὶ ἀδυναμίᾳ, ἐν ᾧ ἀπ' ἀρχῆς διετέλουν. Ἡ ἱστορία αὐτῶν οὐδὲν σχεδὸν ἀξιοσημείωτον γεγονός ἔχει νὰ ἀναγράψῃ. Καὶ οἱ καθολικοὶ καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐπειράθησαν καὶ τὰς ἐκκλησίας ταῦτας νὰ προσηλυτίσωσιν, ἐπέτυχον δὲ μάλιστα οἱ καθολικοὶ ἵκανοις ὀπαδούς αὐτῶν νὰ ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν πατρίων δογμάτων. Καθὼς ὑπάρχουσιν εὐάριθμοι τίνες ἀνατολικοὶ οὖνται ή γραικοκαθολικοί, οὕτως ἔχομεν νῦν καὶ Κόπτας, Ἰακωβίτας καὶ Ἀρμενίους οὖντας, δηλ. ἡνωμένους μετὰ τῆς Ῥώμης. Οἱ Μαρωνίται ἦδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων εἶχον δεχθῆ τὸν καθολικισμόν. Τῶν διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων αἱ ἐνέργειαι ἀπέφερον παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις διλγωτέρους καρπούς. Μόνον παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς εὕρεν ὁ προτεσταντισμὸς ὑποδοχὴν τίνα. Περὶ τῶν συγγραψάντων περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων πρᾶλ. § 25.

B'.

'Ιστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν¹⁾.

§ 41.

πῶς; διὰ τοῦ Λουθήρου, Ζβιγγλίου καὶ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἐλβετίᾳ;

Αλλαχοῦ εἰδόμεν (§§ 31, 32), πῶς ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατά τε τὴν διδασκαλίαν, τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς εἶχε διαφθαρῆ, καὶ πῶς τὰ καλλίτερα πνεύματα ἐπεθύμουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν πῶς δὲ οἱ ἐπιδιώξαντες τὴν πραγματοποίησιν ταύτης κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα, ἐν οἷς διέπρεψαν ὁ Οὐίκλεφος, ὁ Οῦσος καὶ ὁ ἐκ Πράγης Ιερώνυμος, κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν παπῶν καὶ ως αἱρετικοὶ ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς. "Ο, τι τότε ἀπέτυχεν, ἐπετεύχθη κατὰ τὸν ιερόνα διὰ τριῶν ἀνδρῶν τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐν Ἐλβετίᾳ.

Ο Λουθῆρος ἐγεννήθη τῷ 1483, σπουδάσας δὲ θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν, ἐγένετο τῆς τελευταίας καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης. Διὰ τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς πεισθεὶς περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς ψωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐβεβαιώθη ὅτι μᾶλλον περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεώς της, δτε δι' ὑπόθεσίν τινα ἐπισκεφθεὶς τὴν Ρώμην, εἶδεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς

¹⁾ Hagenbach, Vorlesungen ueber die Geschichte der Reformation. Merle d'Aubigné, Histoire de la Reformation du 16 siècle. Paris 1863.

τὸν ἐκλελυμένον βίον τῶν παπῶν καὶ τῆς αὐλῆς αὐτῶν.
 Ἐπιστρέψας εἰς Γερμανίαν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατεξανα-
 στῇ κατὰ τῆς ἐκκλησίᾳ διαφθορᾶς, ὅτε τῷ 1517 ὁ
 μοναχὸς Τέτζελος περιήρχετο τὴν Γερμανίαν, σκανδα-
 λωδῶς πωλῶν ὑπὲρ τοῦ παπικοῦ ταμείου ἀφέσεις ἢ συγ-
 χωροχάρτια. Τὴν τοιαύτην ἱεροκαπηλείαν μὴ ἀνεχόμενος,
 ἐδημοσίευσεν 95 θέσεις κατὰ τῆς περὶ ἀφέσεως παπικῆς
 διδασκαλίας, ἥρχισε δὲ μετὰ ταῦτα δημοσίᾳ νὰ ἐλέγχῃ
 τὰς ἀποπλανήσεις τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ζητῇ νὰ
 πείσῃ τοὺς γερμανοὺς ἡγεμόνας περὶ τῆς ἀνάγκης συν-
 κροτήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς διόρθωσιν τῶν κα-
 κῶς ἐχόντων. Ἐν Πώμη ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι προϋ-
 κειτο περὶ ἀσημάντου τινὸς καὶ σηνήθους ἔριδος μεταξὺ¹
 μοναχῶν, ἀλλ' ὅτε εἶδον, ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν σοβαρὰ,
 καὶ ὅτι αἱ ιδέαι τοῦ Λουθήρου ἥρχισαν νὰ ἐγείρωσι τὴν
 κοινὴν πάντων προσοχὴν, προσεκάλεσαν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ
 ἐντὸς 60 ἡμερῶν εἰς Πώμην, ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐπειδὴ δὲ
 ὁ Λούθηρος δὲν ὑπήκουσεν, ἀφωρίσθη. Ἀλλ' ὁ Λούθηρος,
 μηδόλως πτοηθεὶς, ἔκαυσε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν
 δημοσίᾳ τῷ 1520, παρρησίᾳ δὲ καὶ ἐν συναθροίσει τοῦ
 λαοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων
 ἐν Βόρμς (1521) ὑπερήσπισε τὰς ἀρχάς του. Ἡ διδα-
 σκαλία τοῦ Λουθήρου ἦτο ἡ ἐπομένη. Μόνη ἡ Γραφὴ
 εἶναι ἡ γνησία πηγὴ τῆς διδασκαλίας, καὶ διὰ τοῦτο
 πρέπει νὰ ἥγαι διαδεδομένη παρὰ τῷ λαῷ ἐν γλώσσῃ ὑπ’
 αὐτοῦ ἐννοουμένῃ· ὁ ἀνθρωπὸς δὲν δύναται νὰ εὑαρε-
 στήσῃ τῷ Θεῷ καὶ σωθῆ ἡ δικαιιωθῆ διὰ τῶν ἔργων,
 διὰ τῶν προσευχῶν, τῶν νηστειῶν, τῶν ἐλεημοσυνῶν, τῶν
 ἀποδημιῶν εἰς ἱεροὺς τόπους, ἡ διὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ μο-
 ναχικοῦ βίου, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς πίστεως εἰς τὸν
 Χριστὸν καὶ τὴν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπολύτρωσιν. Τὴν

σωτηρίαν ταύτην δὲν δύναται νὰ δώσῃ ὁ πάπας διὰ συγχωροχαρτίων, καθὼς μηδὲ νὰ σώσῃ ἀπὸ τοῦ καθαρτηρίου πυρός, τὸ ὅποῖον εἶναι πλάσμα τοῦ παπικοῦ κλήρου· οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιμένες δὲν ἔχουσιν ιδίαν τινὰ ἔξουσίαν παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῖς διαδοχικῶς δοθεῖσαν, ἀλλ’ εἶναι ἀπλοὶ λειτουργοὶ ἢ ἐντολοδόχοι τῆς κοινότητος· πρέπει δὲ νὰ θῆναι ἔγγαμοι, διότι ἡ ἀγαμία αὐτῶν ἐμίανε τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν· ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀπεριόριστος ἔξουσία, ἣν εἶχεν ὁ πάπας, ητο ἐκ σφετερισμοῦ. ὁ πάπας ὑπῆρξεν ὁ κύριος αἴτιος πάντων τῶν κακῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· ἡ λατρεία ἔπρεπε νὰ ἀπλοποιηθῇ καὶ νὰ γίνηται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοούμενη γλώσσῃ· ἡ διδασκαλία τοῦ εὐαγγελίου πρέπει νὰ θῆναι τὸ κύριον ἔργον ἐν αὐτῇ· ἐκτὸς τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ βαπτίσματος ἀλλα μυστήρια δὲν ἀπεδέχετο· τέλος ἀπέρριπτε τὴν προσκύνησιν τῶν ἀγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Λουθήρου βλέπομεν ὅτι οὐ μόνον καταχρήσεις μεταγενέστεραι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καταπολεμοῦνται, ἀλλὰ ἀνατρέπονται καὶ πολλαὶ διδασκαλίαι καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας, οἷον ἡ ἀναγκαιότης τῶν ἀγαθῶν ἔργων, τὰ 7 μυστήρια, ἡ τιμὴ τῶν ἀγίων καὶ εἰκόνων τῶν αὐτῶν. Ἡ μεταρρύθμισις αὐτοῦ προσέβαλεν ἐν γένει δλόχληρον τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ τάξεως, ὅπως εἶχε κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας μορφωθῆ. Τοιουτορόπως ἀντετέθη ὁ Λούθηρος οὐ μόνον πρὸς τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν δρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἥτις ἐπιδοκιμάζει τὴν διδασκαλίαν του μόνον καθ’ ὅσον προσβάλλει καταχρήσεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, τὸν παπισμὸν, τὴν γενικὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου, τὰς ἀφέσεις, τὴν ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τῆς λατινικῆς γλώσσης ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τὰ ὅμοια.

Αἱ ιδέαι τοῦ Λουθήρου εῦρον ταχέως ὑποδοχὴν καὶ διεδίδοντο ἐν Γερμανίᾳ, πολλοὶ δὲ ἡγεμόνες αὐτῆς ἡσπάσθησαν αὐτάς. Ὅπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου εἰσήγετο, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα μετερρυθμίζοντο ἐκ θεμελίων· ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐν τῇ λατρείᾳ κατηργεῖτο, εἰσαγομένης τῆς γερμανικῆς· ἡ ἔξηγησις τῆς Γραφῆς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς κήρυγμα ἀπέβαινε τὸ κέντρον τῆς νέας λατρείας· αἱ εἰκόνες ἔξεβάλλοντο τῶν ἐκκλησιῶν· τὰ μοναστήρια κατηργοῦντο· ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου ἀπεκηρύττετο. Τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως βαρέως ἔφερον οἱ ἐκ τῶν ἡγεμόνων πιστοὶ ἐμμένοντες εἰς τὸν καθολικισμὸν, ἐν οἷς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε'. Ἀλλ' ὅτε ἡθέλησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ τοῦ Σπέιερ κατὰ τὸ 1529 νὰ ἀπαγορεύσωσι τὴν ἔξαπλωσιν αὐτῆς εἰς νέας χώρας, οἱ εὐαγγελικοὶ ἡγεμόνες (εὐαγγελικοὺς ἐκάλεσαν ἑαυτοὺς οἱ διαδότες τοῦ Λουθήρου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς καθολικούς) διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ὅθεν καὶ διαμαρτυρόμενοι ἡ προτεστάνται ἐκλήθησαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν νέῳ τινὶ συνεδρίῳ τῆς Αὐγούστης (1530) οἱ καθολικοὶ ἡπείλησαν ὅτι θέλουσι βιάσει αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς νέας ιδέας, συγκροτήσαντες συμμαχίαν, ἥσαν ἔτοιμοι διὰ τῶν ὅπλων νὰ ὑπερμαχήσωσιν αὐτῶν. Καὶ τότε μὲν προελήφθη ὁ θρησκευτικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ἔτη ἔξερράγη ἔνεκα τῶν αὐτῶν λόγων ὁ σμαλχαλδικὸς λεγόμενος πόλεμος⁽¹⁾, οὗ τινος αποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ καθολικοὶ ἡναγκάσθησαν ἐπὶ τῆς ἐν Αὐγούστῃ εἰρήνης (1555) νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀποδεχθῶσι γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν.

(1) Ἐκ τῆς πόλεως Σμαλχάλδης, ἐν ᾧ ἐγένετο ἡ συμμαχία τῶν εὐαγγελικῶν ἡγεμόνων.

Καθώς δὲ ὁ Λουθηρός ἡγέρθη ἐν Γερμανίᾳ, σχεδὸν συγχρόνως ἐπανέστη κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἐν Ζυρίχῃ τῆς Ἐλβετίας ὁ Ζβίγγλιος, οὗτος αἱ ιδέαι ἦσαν σχεδὸν αἱ αὐταὶ ταῖς τοῦ Λουθήρου. Τὴν ἐλβετικὴν μεταρρύθμισιν συνεπλήρωσε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ δὲν Γενεύη διδάξας Καλβῖνος, ὅστις τοσοῦτον ἐφημίσθη ὡς θεολόγος δεινός, ὥστε αἱ ἐλβετικαὶ ἐκκλησίαι ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν καλβινικαί.

§ 42.

Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ Ἐλβετίας;

Ἄπὸ τῆς Γερμανίας καὶ Ἐλβετίας, τῶν κυρίων ἑστιῶν αὐτῆς, ταχέως ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις εἰς ἄπασαν σχεδὸν τὴν βόρειον Εὐρώπην, εἰς τὴν Σουηδίαν, Νορβηγίαν, Δανίαν, Πολωνίαν, Οὐγγαρίαν, εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν, τὴν Όλλανδίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικήν. Ἡ ἐξάπλωσις δ' αὕτη δὲν ἐγίνετο ἀνευ ἀγώνων καὶ ἐμφύλιων σπαραγμῶν, διότι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν δὲν ἦνείχοντο ἐκ φανατισμοῦ νὰ βλέπωσι τὴν μεταρρύθμισιν θριαμβεύουσαν. Ἐν Γαλλίᾳ κατεδιώχθησαν οἱ προτεστάνται, Οὐγγενότοι καλούμενοι, ἀπηνέστατα. Μόνον ἐν μιᾷ νυκτὶ τῇ τῆς παραμονῆς τοῦ ἀγίου Βαρθολομαίου, δόποτε ἐκ συνωμοσίας, ἡς τὸ σύνθημα ἐδόθη ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀνακτόρων τῶν Παρισίων ἐπὶ Αίκατερίνης τῆς ἐκ Μεδίκων (τῷ 1572), ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν οἱ καθολικοί, λέγεται δτὶ ἐσφάγησαν 100,000 ἐξ αὐτῶν!

Καὶ βραδύτερον δὲ κατεδιώχθησαν ἐν Γαλλίᾳ οἱ Ούγενότοι. Ἐρρήκος δὲ Γ' βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐδολοφονήθη ὑπὸ τινος καθολικοῦ φανατικοῦ, διότι ἐτόλμησε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ προτεσταντῶν, δὲ δὲ Ἐρρήκος δὲ Δ' ἔσχε τὴν αὐτὴν τύχην, διότι ἐξέδωκε τὸ διάταγμα τῆς Νάντης, διὸ οὐ παρείχετο τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐλευθερία. Ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' ἡναγκάσθησαν 70,000 διαμαρτυρομένων νὰ φύγωσιν ἀπὸ τῆς πατρίδος των. Μόλις δὲ ἡ μεγάλη γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1789 ἀπένειμε τοῖς διαμαρτυρομένοις πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἵσα τοῖς ἐν Γαλλίᾳ καθολικοῖς δικαιώματα. Θρησκευτικοὶ διώγμοι καὶ πόλεμοι συνέβησαν κατὰ τὸν ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ἐνεκά τῆς μεταρρυθμίσεως, ἦν εἰσήγαγεν εἰς τὴν χώραν ταύτην Ἐρρήκος δὲ Η'. Τὴν μεταρρύθμισιν ἐπολέμησεν ἀπανθρώπως Μαρία ἡ καθολική. Ἀλλ' ὁ Ἐδουάρδος καὶ ἡ Ἐλισάβετ ἐξησφάλισαν μετὰ ταῦτα ὄριστικῶς εἰς αὐτὴν τὴν νίκην. Καὶ ἡ Γερμανία δὲ κατεσπαράχθη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ τριακονταετοῦς θρησκευτικοῦ πολέμου, καθ' ὃν προσῆλθε τοῖς ἐν Γερμανίᾳ εὐαγγελικοῖς σύμμαχος δὲ περίφημος τῶν Σουηδῶν βασιλεὺς Γουστάβος Ἀδόλφος. Τοὺς καθολικοὺς στρατοὺς ὠδήγουν τότε οἱ δύο μεγάλοι στρατηγοὶ Τίλλο καὶ Βαλλενστάιν. Ἐπὶ τέλους ἀφοῦ ἡρημώθη σχεδὸν ἡ Γερμανία, ἡ νίκη ἔκλινεν ὑπὲρ τῶν προτεσταντῶν, οἵ τινες διὰ τῆς ἐν Βεστφαλίᾳ εἰρήνης (1648) ἀπήλαυσαν πλήρους ἐλευθερίας καὶ ισότητος πρὸς τοὺς καθολικούς. Τοιαῦτα κακὰ προύξενησεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ δὲ θρησκευτικὸς φανατισμὸς, δοτις δὲν ἥθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἡναγκάσθησαν οἱ καθολικοὶ νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων

καὶ δι' ἐπιρροῆς τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος ἡρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἐν Εὐρώπῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς, οὐδεὶς δὲ πλέον ἔνεκα τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων καταδιώκεται. Εἰς ποίας σχέσεις περιηλθον οἱ προτεστάνται πρὸς τὴν δρθόδοξον ἐκκλησίαν, καὶ πῶς αἱ ἀπόπειραι τῆς ἐξαπλώσεως τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐναυάγησαν, περὶ τούτων ἐρρέθησαν τὰ δέοντα ἀλλαχοῦ (§ 38).

§ 43.

Τίνες εἶναι αἱ διάφοροι αἱρέσεις ἐν τῷ προτεσταντισμῷ;

Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἀπορρίψαντες τὸ κῦρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ἐπὶ μόνης τῆς Γραφῆς θελήσαντες νὰ στηρίξωσι τὴν διδασκαλίαν των, ἣν ἐξήγει ἐκαστος καθὼς ἐννόει αὐτὴν, ταχέως διηρέθησαν πρὸς ἀλλήλους. Ὁ καταμελισμὸς οὗτος τῆς ἐκκλησίας των ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς σήμερον. Τὸ κύριον σῶμα τοῦ προτεσταντισμοῦ ἀποτελοῦσιν οἱ Λουθηρανοὶ καὶ οἱ Καλβινισταὶ, ὡν τὰ συστήματα στηρίζονται ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου. "Ο, τι διαχωρίζει τούτους ἀπ' ἀλλήλων εἶναι κυρίως τὸ ζήτημα περὶ εὐχαριστίας, διότι οἱ μὲν Λουθηρανοὶ παραδέχονται πραγματικὴν παρουσίαν ἐν αὐτῇ τοῦ σώματος καὶ αἷματος τοῦ Κυρίου, καὶ μετάληψιν αὐτῶν, οἱ δὲ Καλβινισταὶ ἡ ἐντελῶς ἀπορρίπτουσιν οἰανδήποτε μετάληψιν τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου καὶ ὡς ἀπλῶς εἰκονικὴν τελετὴν ἀποδέχονται τὴν εὐχαριστίαν, ἡ δέχονται μόνον πνευματι-

κήν τινα μετάληψιν. Οἱ Λουθηρανοὶ δὲν ἀποδέχονται καὶ τὸν ἀπόλυτον προορισμὸν τῶν Καλβινιστῶν. Εἶναι δὲ ἐξηπλωμένοι οἱ μὲν Λουθηρανοὶ χυρίως ἐν Γερμανίᾳ, Σουηδίᾳ καὶ Νορβηγίᾳ, οἱ δὲ Καλβινισταὶ ἐν Ἐλβετίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ Σκωτίᾳ. Οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ προτεστάνται δνομάζονται Ἐπισκοπιανοὶ, διότι μόνοι ἐκ τῶν δεχθέντων τὴν μεταρρύθμισιν, διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην, ἔχουσιν ἐπισκόπους. Οἱ ἐπισκοπιανοὶ οὖτοι, οἵτινες καλοῦνται καὶ ἀγγλικανοὶ, εἶναι διεσπαρμένοι οὐ μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀμερικῇ. Τπάρχουσι σήμερον πολλοὶ παρ' αὐτοῖς, οἵτινες ἐπιζητοῦσι τὴν εἰσαγωγὴν περισσοτέρων τελετῶν εἰς τὴν λατρείαν των, ἐπιθυμοῦσι δὲ τὴν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἔνωσιν. Ἀλλαι αἱρέσεις εἶναι οἱ Πουριτανοὶ ἢ Καθαροὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ, οἵτινες ἀποτελοῦσιν ἀνεξαρτήτους πρεσβυτεριανὰς κοινότητας καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἐπισκοπιανοὺς ἀπορρίπτουσι τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα. Οἱ Ἀναβαπτισταὶ οἱ μόνον τὸ ἑαυτῶν διὰ τῆς τριτῆς καταδύσεως τελούμενον βάπτισμα (οἱ λοιποὶ προτεστάνται βαπτίζονται δι' ἐπιχύσεως ἢ ράντισματος) ὡς ἔγχυρον θεωροῦντες καὶ διὰ τοῦτο βαπτίζοντες τοὺς πρὸς αὐτοὺς προσερχομένους. Οἱ Σωκινιανοὶ, οἱ καὶ οὐνιτάριοι καλούμενοι, οἵτινες, ἐν θεῖον πρόσωπον παραδεχόμενοι, ἀπορρίπτουσι τὴν Τριάδα καὶ ἀρνοῦνται τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ πάντα ἐν γένει ἐκεῖνα τὰ χριστιανικὰ δόγματα, τὰ ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν, ὡς δοξασίας ἄλλων αἰώνων, ὡς ἀρχὴν παραδεχόμενοι, ὅτι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἔννοιαι πρέπει νὰ σχηματίζωνται καὶ κρίνωνται κατὰ τὸν ἀνθρώπινον ἢ κοινὸν λεγόμενον λόγον. Κατὰ τοῦτο συμφωνοῦσιν αὐτοῖς καὶ οἱ νεώτεροι ὀρθολογισταὶ, οἵτινες δὲν ἀποτελοῦσι μὲν ίδιαν αἱρεσιν, ἀλλ' εἶναι λίαν ισχυρὰ μερὶς

θεολόγων ἐν ἀπάσαις ταῖς προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις.
 Ἐν Γερμανίᾳ ιδίως οἱ ὅρθιοι ογισταὶ ἀποτελοῦσιν ἴσχυρὰν
 μερίδα θεολόγων. Αἱ θεολογικαὶ σχολαὶ τῆς Ἰένης καὶ
 τοῦ Ἐιλδερβέργ εἶναι ἐντελῶς ὅρθιοι ογιστικαί. Αἱ ιδέαι
 τῶν ὅρθιοι ογιστῶν εἶναι αἱ ἔξης. Ὁ Θεὸς εἶναι εἰς, δι ποιή-
 σας τὸν κόσμον καὶ ως πατὴρ προνοῶν περὶ αὐτοῦ. Ἡ
 χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι ἡ ἀρίστη καὶ λογικωτάτη πα-
 σῶν τῶν θρησκειῶν. Δι' αὐτῆς ἐσώθη ὁ κόσμος καὶ ὠδη-
 γήθη εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς Χρι-
 στὸς ἐκλήθη Γιός του Θεοῦ διὰ τὴν ἔξοχον ἀγάπην αὐτοῦ
 πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὴν τελείαν εὔσέβειάν του, καθὼς καὶ
 πάντες οἱ χριστιανοὶ εἶναι τέκνα Θεοῦ. Τὰ θαύματα τῆς
 ἀγίας Γραφῆς εἶναι φῆμαι του λαοῦ, αἴτινες ἐμεγέθυναν
 διάφορα ἱστορικὰ συμβάντα. "Οσοι ἀνθρώποι ἀσπάζονται
 τὸ παράδειγμα καὶ τὴν διδασκαλίαν ἡ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰη-
 σοῦ καὶ δομιάζουσιν αὐτῷ, σώζονται. Τὰ μυστήρια εἶναι
 σύμβολα ἀπλᾶ καὶ εἰκόνες τὸ μὲν βάπτισμα τῆς ἐσωτερι-
 κῆς καθάρσεως, ἡ δὲ εὐχαριστία τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ
 Χριστοῦ καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ ἐνώσεως. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθά-
 νατος καὶ μέλλει νὰ δώσῃ λόγον τῶν πράξεών της. Οὐ-
 τῶς μόνον νομίζουσιν, δι τι δύναται σήμερον νὰ ἐννοηθῇ ὁ
 χριστιανισμός. Οἱ Ἀρμινιανοὶ, ἀλλη προτεσταντικὴ
 αἵρεσις, ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῶν καλβινιστῶν, διότι ἀπο-
 χρούουσι τὴν περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδασκαλίαν τοῦ
 Καλβίνου, καθ' ἣν δι Θεὸς προώρισε δῆθεν ἀσχέτως τῆς
 ηθικῆς ἐνὸς ἔκάστου ἀξίας τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων εἰς
 σωτηρίαν, τοὺς δὲ εἰς ἀπώλειαν. Οἱ Κουάκεροι πιστεύου-
 σιν δι τι δ ἀνθρωπος ἐμπνεόμενος ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πνεύμα-
 τος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς χρι-
 στιανοῦ δὲν χρήζει παντάπασιν ἐξωτερικῶν βοηθημάτων
 πρὸς σωτηρίαν του, μηδ' αὐτῆς ἀκόμη τῆς Ἀγίας Γρα-

φῆσ! Μὴ ὑπαρχόντων παρ' αὐτοῖς ὡρισμένων κηρύκων τοῦ λόγου ἐν ταῖς συναθροίσεσιν αὐτῶν ἢ σιγῶσιν ἐντελῶς, παραδιδόμενοι εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ἐμπνεύσεις των, ἢ λαλεῖ ὁ τυχών ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ θρησκευτικοῦ καταληφθείς. Οἱ Χερρυγούντιοι ἡθέλησαν νὰ ἔνώσωσι πάσας τὰς προτεσταντικὰς αἵρεσεις ἐν τῇ κοινῇ πίστει εἰς τὸν Ἰλατικὸν Θάνατον τοῦ Κυρίου. Οἱ Μεθοδιὲς αἱ ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι διὰ διαφόρων μεθοδικῶς διατεταγμένων ἀσκήσεων ἐπιδιώκουσι τὴν σωτηρίαν ἰδίως διὰ τοῦ περὶ τῶν βασάνων τῆς κολάσεως χριστιανικοῦ δόγματος. Οἱ Σβεδενθοργιανοὶ νομίζουσιν, ὅτι ὁ Σβέδενθοργ ὑπῆρξε νέος τις μέγας προφήτης, ὅστις ἐτελειοποίησε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἥτις πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἐννοηθῆ καλῶς, διαφωτίσας ἰδίως τὰ περὶ τῆς μετὰ Θάνατον καταστάσεως τῶν ψυχῶν ζητήματα. Οἱ Μορμῶνοι τέλος καὶ Ἰρβίγγιανοὶ προσδοκῶσιν ὡς ἐγγίζουσαν τὴν μέλλουσαν κρίσιν καὶ τὴν συντέλειαν τῶν αἰώνων, νομίζουσι δὲ ὅτι ἀνενεώθησαν παρ' αὐτοῖς τὰ ἔκτακτα χαρίσματα τοῦ ἀγίου Πνεύματος, τὰ θαύματα καὶ αἱ προφητεῖαι. Οἱ πρῶτοι, ἀνθρωποὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμαθεῖς καὶ ἀπλοῖ, εἰσήγαγον ἐν τῇ αἵρεσει των καὶ τὴν πελυγαμίαν, διπερ ἥγειρε τὴν σφοδροτάτην ἀποδοκιμασίαν πασῶν τῶν λοιπῶν προτεσταντικῶν αἵρεσεων. Αἱ μικρότεραι αὕται καὶ ἀσημότεραι αἵρεσεις ἔχουσι τοὺς πλείστους τῶν διπαδῶν αὐτῶν ἐν Ἀμερικῇ, ὅπου τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς διαιρέσεως ἔφθασεν εἰς τὸν ὄπατον βαθμόν. Μεθ' ὅλας ὅμως τὰς διαιρέσεις των πρὸς ἀλλήλους οἱ διπαδοὶ τῶν διαφόρων προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν ἢ αἵρεσεων τούτων αἰσθάνονται ἔαυτοὺς ὡς προτεστάντας, συγγενεῖς ἀλλήλοις ὡς πρὸς τὴν πίστιν, διότι κατὰ τὰς βάσεις συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις ὡς παραδεχόμενοι οἱ πλειστοὶ τούλαχιστον αὐ-

τῶν τὴν Γραφὴν ὡς μόνην τῆς χριστιανικῆς ἐιδασκαλίας πηγὴν καὶ ἀπορρίπτοντες τὰς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις. Συνδέονται δὲ καὶ διὰ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν πρὸς τὸν παπισμὸν καὶ τὰς ἄλλας ἐκκλησίας. 'Αφ' ἐτέρου ή ἅμιλλα καὶ αἱ ἀντιθέσεις μεταξὺ αὐτῶν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ διατηρῶσι ζωηρὸν τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οὐδαμοῦ τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων εἶναι ζωηρότερον η̄ δοσον ἐν 'Αμερικῇ. 'Εντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ὁ μέγας ζῆλος τῶν 'Αμερικανῶν χριστιανῶν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν. Πρὸς ἔνωσιν τῶν προτεσταντῶν πασῶν τῶν ἀποχρώσεων συνέστη κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν 'Αγγλίᾳ ὁ λεγόμενος «Εὐαγγελικὸς Σύνδεσμος.»

§ 44.

'Οποια η̄ κατάστασις τῆς θεολογικῆς παιδείας παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις;

'Η ἐκκλησιαστικὴ παιδεία παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις, καὶ ἐν γένει παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς τῆς δύσεως, ἀνυψώθη κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατοντετρηδάς μεγάλως, διότι καθόλου τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστῆματα, ὡν ἄλλοτε ἐστία η̄ το η̄ ἀνατολὴ, ἤρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ καλλιεργῶνται ἐκεῖ μετὰ μεγάλου ζήλου. 'Η προτεσταντικὴ θεολογία ἐπωφελήθη μεγάλως ἐκ τῆς ἀναγεώσεως τῶν κλασικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα διὰ τῶν Οὐμανιστῶν, δι' ὧν η̄ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία ἐγνώσθησαν κάλλιον. 'Η μόρφωσις τοῦ κλήρου ὑπῆρξε μία τῶν ἀναγκῶν, ὡν τὴν πλή-

ρωσιν ἐπεζήτησεν ἡ μεταρρύθμισις. Εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις συνετέλεσε πρὸς τούτοις καὶ τὸ δι τῶν κύριον ἔργον παντὸς ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ ἐθεωρήθη τὸ κήρυγμα, τὸ διποῖον προϋποθέτει ἐπισημονικὴν μόρφωσιν τοῦ κηρύττοντος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διαμαρτύρησις ἐξηρίχθη ἐπὶ τῆς Γραφῆς, εἰς τὴν μελέτην ταύτης καὶ τῶν σχετικῶν βοηθητικῶν ἐπιστημῶν, τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης καὶ ἀρχαιολογίας, τῆς Ελσαγωγῆς εἰς τὰς Γραφὰς, τῆς γραφικῆς θεολογίας καὶ γραφικῆς ἱστορίας ἐπεδόθησαν ιδίως οἱ διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι. Σπανίως ἐξητάσθη ἡ Γραφὴ ἀκριβέστερον καὶ ἐπιμελέστερον ἐμελετήθη, ὅσον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν Γερμανίᾳ μάλιστα, διότι ἐστία καὶ κυριώτερον κέντρον τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας ὑπῆρξεν ἡ σοφὴ Γερμανία. Τὰ συγγράμματα τοῦ Γεσενίου καὶ Βινέρου περὶ τῆς Γραφῆς καὶ τῶν γλωσσῶν αὐτῆς, ἀφῆκαν ἐποχὴν, καθὼς ἀξιοθαύμαστοι εἶναι καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ Χίτζιγ, Κνόθελ, Δὲ Βέττε καὶ Μέϋερ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία εὗρε δοκιμωτάτους καλλιεργητὰς, οἵον τὸν Φλάκκιον, τὸν Μόσχειμ, τὸν Σχροῖχ, τὸν Γείζελερ, τὸν Χάζε καὶ τὸν Νέανδρον. Ἐπίσης ἐξητάσθησαν ἐπιμελῶς καὶ τὸ δόγμα καὶ ἡ ἡθικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ (Δόρνερ, Σλεϊερμάχερος, Θόλουκ, Νίτζ, Μύλλερος, Σβέιτσερ, Πφλέιδερερ, Λίψιος, Βείδερμαν, Σχένκελ). Μεταξὺ τῶν γερμανῶν θεολόγων ἀνεφάνησαν καὶ τινες τὴν κριτικὴν ἀμφιβολίαν μέχρις ὑπερβολῆς ἐκτείναντες, οἵτινες τὰ πάντα ἡθέλησαν νὰ ἀμφισβητήσωσιν οἷον ὁ Βάουρ καὶ ὁ Στράους, οὓς ἡ κολούθησεν ἐν Γαλλίᾳ ὁ Ρενάν, ἀλλ' ἄλλοι ἀνήρεσαν τὰς πλάνας αὐτῶν. Σπανίως ἡ θεολογία ἄλλοτε ἥκμασε τοσοῦτον. Ἄνδρες οἵοι ὁ Σλεϊερμάχερος, ὁ Χάζε,

ό Χόφμαν και ὁ Θόλουκ, ἵνα ἐπὶ παραδείγματι τούτους μόνον ἀγαφέρωμεν, δύνανται νὰ συγχριθῶσι πρὸς τοὺς σοφωτέρους χριστιανοὺς θεολόγους πασῶν τῶν ἐποχῶν.

§ 45.

‘Οποια ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις και ἡ λατρεία και ὅποτα τὰ ἥθη παρὰ τοτὲ διαμαρτυρομένοις;

‘Ο Λούθηρος και οἱ ἄλλοι μεταρρυθμισταὶ, μὴ ἀποδεχόμενοι ιδίαν τινὰ ἔξουσίαν τῶν ιερέων (ιεραρχίαν), ἐκήρυξαν πάντας τοὺς χριστιανοὺς Ἰσους. Οἱ δὲ κήρυκες τοῦ λόγου παρ’ αὐτοῖς εἶναι λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας, ἐκ ταύτης λαμβάνοντες διὰ τῆς ἐκλογῆς τὴν ἔξουσίαν. Μόνον δὲ πρεσβυτέρους και διακόνους ἀναγνωρίζουσι, πλὴν τῶν Ἀγγλῶν ἡ ἐπισκοπιανῶν, οἵτινες διατηρήσαντες τὴν ιερωσύνην μετὰ πάντων τῶν βαθμῶν αὐτῆς, ἔχουσι και ἐπισκόπους. ’Ἐν ταῖς ἄλλαις προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις σύνοδοι πρεσβυτέρων και λαϊκῶν ἡ διοριζομένων ἀπ’ εὐθείας ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων, ἡ ἐκλεγομένων ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κοινοτήτων, ἀποτελοῦσι τὰς ἀνωτάτας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς, αἵτινες δύμας τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἀνωνάτην ἐποπτείαν τῶν κατὰ τόπους κυβερνήσεων, και ἐν πᾶσι συμπράττουσι μετ’ αὐτῶν.

Τὴν λατρείαν ἀπεγύμνωσαν και ἀπλοποίησαν οἱ μεταρρυθμισταὶ ἐντελῶς, ἀπορρίψαντες πάσας σχεδὸν τὰς τελετὰς, δι’ ὃν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶχε κοσμηθῆ, και περιορίσαντες αὐτὴν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἀγίας Γραφῆς και τὸ κήρυγμα ἐπὶ τοῦ ἀναγνωσθέντος μέρους. Τὸ χυριακὸν δεῖπνον σπανίως μόνον τελεῖται παρ’ αὐτοῖς. Εἰκόνες ἡ ἄλλα ἀντικείμενα κινοῦντα τὴν εὐλάβειαν σχεδὸν ἐλλείπουσιν ἐντελῶς

ἀπὸ τῶν προτεσταντικῶν γαῶν. Τὸ βάπτισμα τελεῖται παρ' αὐτοῖς ως ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ διὰ φαντίσματος ἢ ἐπιχύσεως. Τὸ χρίσμα ἡ ἡ σφράγισις, ἣτις παρέχεται τοῖς μὲν νέοις κατὰ τὸ 14^{ον}, περίπου ἔτος, ταῖς δὲ κόραις κατὰ τὸ 12^{ον}, ἀν καὶ δὲν ἔχη παρ' αὐτοῖς τὸν χαρακτῆρα τοῦ μυστηρίου, σπως ἐννοεῖται ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, τοῦ μέσου δηλ. τοῦ μεταδοτικοῦ θείας τινὸς, ὑπερφυσικῆς χάριτος, γίνεται ὅμως μετὰ πολλῆς ἐπισημότητος. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι, ἐφ' ὃν ἐπιτίθενται αἱ χειρες τοῦ ἐπευχομένου ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ, ὁμολογοῦσιν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τὴν ἑαυτῶν πίστιν, εἰς ἣν ἔως τότε ἐκατηγήθησαν, καὶ συγκαταλέγονται ἕκτοτε εἰς τὰ τέλεια μέλη τῆς ἐκκλησίας, μεταλαμβάνοντες τότε πρῶτον τοῦ κυριακοῦ δείπνου. Καὶ κατὰ τὸν δρισμὸν τῶν κηρύκων, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, λαμβάνουσι καὶ παρ' αὐτοῖς χώραν ἀπλαῖ τινες τελεταὶ, αἵτινες ὅμως δὲν θεωροῦνται ως μυστήρια.

'Η ἡθικὴ κατάστασις τῶν προτεσταντικῶν λαῶν, τῶν Γερμανῶν, Ἐλβετῶν, Ἀγγλων καὶ λοιπῶν ὁμολογεῖται ὑπερτέρα τῆς τῶν καθολικῶν λαῶν. Πρὸς τοῦτο συντελεῖ ἡ περὶ τῆς κατηγήσεως τῶν νέων φροντίς, ἡ ἐπ' ἐκκλησίας συχνὴ διδασκαλία καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. 'Η Κυριακὴ θεωρεῖται παρὰ τῶν διαμαρτυρομένων ως ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. 'Εκάστη οἰκογένεια ἔχει τὴν Γραφὴν αὐτῆς. 'Αξιος ἐπαίνου θεωρεῖται καὶ ὁ ζῆλος, μεθ' οὗ ἐργάζονται οἱ διαμαρτυρόμενοι, διαφόρους ἱεραποστολικὰς ἔταιρίας ἀποτελοῦντες, ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ εὐαγγελίου. Αἱ ἔταιρίαι αὗται εἶναι ἀξιόμεμπτοι μόνον, διότι ἀντὶ νὰ περιορίζωνται νὰ διαδίδωσι τὸ εὐαγγέλιον παρὰ

τοῖς ἐθνικοῖς ἔτι λαοῖς τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς αὐτῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας (ἐθνικὸν ἀκόμη θὰ ἦναι περὶ τὰ ἐπτακόσια περίου ἑκατομμύρια!), πέμπουσι πολλάκις ἀποστόλους αὐτῶν μεταξὺ ἑτεροδόξων χριστιανῶν, ζητοῦσι νὰ προσηλυτίζωσιν αὐτοὺς διὰ παντὸς μέσου, ἐγείρουσαι οὕτω σκάνδαλα καὶ διαταράττουσαι τὴν ἀρμονίαν καὶ ἀγάπην, αἴτινες μεθ' ὅλας τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ αὐτῶν δογματικὰς καὶ ἄλλας διαφορὰς ἐπρεπε νὰ ἐπικρατῶσι μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων δογμάτων ὡς μελῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χριστιανικῆς οἰκογενείας.

Οἱ διαμαρτυρόμενοι συμποσοῦνται εἰς ἐννενήκοντα περίου ἑκατομμύρια.

Γ'.

'Ιστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας¹⁾.

§ 46.

Ὅποια ἡ δύναμις καὶ τίνες ἀλ τάσεις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους;

Οἱ πάπαι ἀπώλεσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν μεγάλην καὶ ἔκτακτον ἔκείνην δύναμιν, ἣν εἶχον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Οἱ νεώτεροι λαοὶ τῆς δύσεως μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, ἀφ' ὅτου ἡ παιδεία κατέστρεψε παρ' αὐτοῖς τὰς παχυλὰς δεισιδιμονίας καὶ τὸν ἄγριον φανατισμὸν, δοτις ἐπεκράτει ἄλλοτε, δὲν ὑπήκουον πλέον τυφλοῖς ὅμμασιν εἰς τὰς ἀπὸ Ρώμης διαταγάς. Ἐφ' ἐτέρου ἡ μεταρρύθμισις τὸ μὲν κατέδειξε τὰ αἰσχη τοῦ παπισμοῦ, καὶ ἤλεγξεν ὡς παρανόμους καὶ ἐκ σφετερισμοῦ προελθούσας πάσας τὰς μεγάλας ἔκεινας ἐξουσίας, ἃς οἱ πάπαι

1) R a n k e, Die römischen Päpste.

εἰχον ἐν ἔαυτοῖς συγκεντρώσει, οὕτω δ' ἐκλόνισε τὴν εἰς τὸν παπισμὸν πίστιν τῶν λαῶν, τὸ δὲ ἀπέσπασε μέρος τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ μάλιστα τῆς βορείου ἀπὸ τῆς ρωμαικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἀν καὶ ἡ πραγματικὴ δύναμις τῶν παπῶν κατέπεσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, αἱ ἀξιώσεις δμως αὐτῶν καὶ τάσεις ἔμειναν αἱ αὐταί. Οἱ πάπαι καὶ νῦν εἰχον καὶ ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν νὰ δεσπόζωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς ἀνώτατοι καὶ ἀπεριόριστοι ἄρχοντες, ἀντέστησαν δὲ κατὰ πάσης ἀποπείρας πρὸς περιορισμὸν τῶν ἔξουσιῶν αὐτῶν. Τοιούτους περιορισμοὺς ἐζήτησαν ματαίως νὰ θέσωσιν εἰς τὸν παπισμὸν οἱ γάλλοι ἐπίσκοποι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ', ἔχοντες ἐπὶ κορυφῆς τὸν διάσημον Θεολόγον καὶ ἵεροκήρυκα Βοσσουέτον, ἐπὶ τῆς περιφέμου συνόδου τοῦ γαλλικοῦ κλήρου κατὰ τὸ 1682 διακηρύξαντες, δτι οἱ πάπαι δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν ἔξουσίαν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ πρέπει νὰ ἀκολουθῶσι καὶ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους. Ἐπίσης δ' ἐν Γερμανίᾳ Ἰωσήφ ὁ Β', ὁ τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτωρ ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὴν παπικὴν δύναμιν ἐπὶ τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους του, ἐσπούδασε δὲ διὰ διαφόρων νόμων νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν κλῆρον καὶ νὰ ἀποκόψῃ ἀπὸ τῆς λατρείας πολλὰς δεισιδαιμονίας, καὶ διαλύσας πολλὰ ἀχρηστα μοναστήρια, ἰδρυσεν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν πολλὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἀλλ' οἱ πάπαι ἐνίκων πάντοτε. Ἔνεκα τῶν τοιούτων ἀξιώσεων τῶν παπῶν καὶ τοῦ παπικοῦ κλήρου καὶ τῆς διαφθορᾶς αὐτῶν ἡγέρθη κατὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν ὁ γαλλικὸς λαός, ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βολταίρου καὶ ἄλλων ἔχθρῶν τοῦ καθολικισμοῦ συγγραφέων, κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, προθάς ἐν

τῇ ὄργῃ του μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἀθεϊας. Μόλις δὲ Ναπολέων ὁ μέγας, ἐφ' οὗ ὁ Σαταθριάνδος ἔγραψε τὰ ἀθάνατα ἀπολογητικὰ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔργα του, «Τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» καὶ τοὺς «Μάρτυράς του», ἀπεκατέστησε πάλιν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐντελῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς δικαιώματα. Καὶ δι' ἐπενεργείας τῶν μετερρυθμισμένων ἐκκλησιῶν καὶ ἔνεκα τῆς προόδου τῶν νεωτέρων χρόνων ἐξεδηλώθη παρὰ πολλοῖς πάλιν ἐπιθυμία ῥίζικῶν βελτιώσεων ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλ' οἱ πάπαι οὐ ποτε σπουδαίας βελτιώσεις. Ἡ ἐν Τριδέντῳ, σύνοδος κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα, ἀφ' οὗ ἐπεκύρωσε πᾶσαν τὴν διδασκαλίαν τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν παραφθορῶν, μόνον περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ αἰλήρου καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν καταπεπτωκότων ἥθων του ἥδυνήθη νὰ λάβῃ μέτρα τινά. Εἰς τῶν παπῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, Γρηγόριος ὁ ΙΣ' δι' ἐγκυκλίου του ἀφ' οὗ ἐστηλίτευσε πάσας τὰς ἴδεας, ἐφ' ὃν τοις ἡ νεωτέρα κοινωνία, τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου καὶ τῆς θρησκείας καὶ τὴν τῆς κυριαρχίας τῶν λαῶν, ἐκήρυξεν, διτὶ εἶναι βλασφημία καὶ αἴρεσις νὰ εἴπῃ τις, διτὶ ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκην ἀνακαινίσεως! Πιὸς δὲ ὁ Θ' ἀφ' οὗ δι' ἐγκυκλίου του καὶ τοῦ ταύτη προσηρτημένου συλλάβου ἐπανέλαβε τὰ αὐτὰ ἀναθέματα κατὰ τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων πολιτικῶν ἀρχῶν, τῶν διεπουσῶν τὰ κράτη σήμερον, συγχαλέσας μεγάλην τινα ἐκ λατίνων ἐπισκόπων σύνοδον εἰς Ρώμην, ἐπέτυχεν ὥστε νὰ ἀνακηρύξῃ αὐτη τῷ 1870 τὸν πάπαν ἐν τοῖς ἀφορῶσι τὰ ἥθη καὶ τὴν πίστιν ἀλλάνθαστον! Οὕτω πᾶσα διαταγὴ ἀπὸ Ρώμης πρέπει παρὰ πάντων τῶν

καθολικῶν νὰ γίνηται τοῦ λοιποῦ δεκτὴ ὡς προερχομένη ἀπὸ ἀλανθάστου πηγῆς. Ἀλλ' ὡς εἰ ἥθελεν δὲ Θεός νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀλαζονίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀξιούντων νὰ ἀποδοθῇ αὐτοῖς θεία τις ἴδιότης, ἢ τοῦ ἀλανθάστου, κατὰ τὸ αὐτὸν ἔτος τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ νέου τούτου δόγματος κατηργήθη ἡ κοσμικὴ ἔξουσία τοῦ ἐπισκόπου Πώμης, ἢ δὲ Πώμη κηρυχθεῖσα πρωτεύουσα τῆς μιᾶς ἑλευθέρας Ἰταλίας, κατελήφθη ὑπὸ ἵταλικῶν στρατευμάτων. Τῷ δὲ 1871 ἐγκαθιδρύθη ἐν αὐτῇ ὅριστικῶς ἡ ἵταλικὴ κυβέρνησις. Κατὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλανθάστου, ἦτις ἐθεοποίησε τὸν πάπαν, κατέστησε δὲ πᾶσαν σπουδὴν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἀδύνατον, κατεξανέστησαν πολλοὶ πεπαιδευμένοι καθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ (Δέλιγγερ), Γαλλίᾳ καὶ Ἐλβετίᾳ, οἵτινες ὄνομάσαντες ἐκαυτοὺς παλαιοὺς καθολικούς, δηλ. γυητίους, ἀπετέλεσαν ἰδίας θρησκευτικὰς κοινότητας.

§ 47.

Πότε συνέστη τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τὶ παρατηροῦμεν περὶ αὐτῶν;

Τὸ σπουδαιότερον στήριγμα τοῦ νεωτέρου παπισμοῦ ὑπῆρξε καὶ εἶναι τὸ μοναχικὸν τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν. Τὸ τάγμα τοῦτο συνέστη περὶ τὰ τέλη τοῦ ιεροῦ αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ἴσπανοῦ Ἰγνατίου Λοΐζλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ στηρίξῃ τὸν διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως κλονισθέντα παπισμόν. Ὄνομάσθη δὲ τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν δηλαδὴ τῶν δπαδῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ Ἰησουϊταὶ ἀπ' ἀρχῆς ἀνέπτυξαν πολλὴν δραστηριότητα, δι' ᾧς ἡδυνήθησαν νὰ ἀποκτήσωσι μεγάλα πλούτη καὶ νὰ καταστῶσι πανίσχυροι καὶ φοβεροί καὶ αὐτοῖς τοῖς πάπαις. Τὸ κέντρον αὐτῶν εἶναι ἐν Πώμῃ, ὅπου ἔδρεύει δὲ ἀρχηγὸς

αὐτῶν. Ὡς μέλη τοῦ τάγματος εἶναι δεκτοὶ μόνον εὐφυεῖς νέοι, οἵτινες Ἰησουῖται γενόμενοι δρεῖλουσι τὰ πάντα ἀπαρνούμενοι καὶ οἰονδήποτε ἄλλον δεσμὸν διαρρηγνύοντες, νὰ ἀφοσιῶνται εἰς τὸ συμφέρον τοῦ τάγματος καὶ νὰ δεικνύωσι τυφλὴν ὑπακοὴν εἰς τοὺς ἀνωτέρους των. Τοὺς προτεστάντας ἐζήτησαν νὰ πολεμήσωσιν οἱ Ἰησουῖται διὰ τῆς ἴδρυσεως σχολείων καὶ τῆς δὲ αὐτῶν ἐκπαιδεύσεως τῆς καθολικῆς νεολαίας ἐν τῷ πνεύματι τοῦ αὐστηροῦ, φιλοπαπικοῦ καθολικισμοῦ. Οἱ Ἰησουῖται ἀνέλαβον καὶ τὸν παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς προσηλυτισμὸν ἀπὸ τοῦ ιεροῦ αἰῶνος, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐνεργοῦσι παρ' αὐτοῖς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἰνα δὲ εὐκολώτερον προσελκύωσι τοὺς λαοὺς καὶ προτιμῶνται αὐτοὶ καὶ ἵς πνευματικοὶ καὶ ως διδάσκαλοι ἐν τοῖς σχολείοις, ἐνῷ περὶ τὰ δόγματα ἦσαν πάντοτε οἱ αὐστηρότεροι πάντων, ἐν τῇ ἡθικῇ παρεδέχοντο οἱ Ἰησουῖται χαλαράς τινας ἀρχὰς ἀνατρεπούσας τὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς ἡθικῆς, οἷον δὲ ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα. Διὰ τοῦτο ἡλέγχθησαν ὑπὸ τοῦ εὐφυοῦς Πασχὰλ καὶ ἄλλων ἐλευθεροφρόνων καθολικῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ διότι πάντοτε ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν κρατῶν καὶ ἀνέφλεγον τὰ θρησκευτικὰ μίση αὐτῶν, δι’ αὐτῶν δὲ προεκαλοῦντο ώς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ μεταξὺ καθολικῶν καὶ προτεσταντῶν θρησκευτικοὶ πόλεμοι, αἱ κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης, δούσης πρώτης τὸ παράδειγμα τῆς Πορτογαλίας (1769), ἥρχισαν μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος νὰ διώκωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν χωρῶν αὐτῶν. Τὸ κατ' αὐτῶν μῆσος εἶχε κορυφωθῆ, ὅτε ὁ πεφωτισμένος πάπας Κλήμης δ' ΙΔ' ἡναγκάσθη ὑπείκων εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Εὐρώπης, νὰ καταργήσῃ τὸ τάγμα αὐτῶν (1772). Ἀλλ' ὁ παπισμὸς ταχέως συνησθάν-

Θη πόσον ήσαν οἱ Ἰησουΐται αὐτῷ χρήσιμοι. Διὰ τοῦτο Πίος ὁ Ζ' ἐπανίδρυσε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος πάλιν αὐτό. Σήμερον δὲ οἱ Ἰησουΐται εἶναι αὖθις πανίσχυροι ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ἀγοντες καὶ φέροντες κατὰ βούλησιν τοὺς πάπας· εἶναι δὲ κεκηρυγμένοι ἔχθροι πάσης προόδου καὶ πάσης βελτιώσεως ἢ μεταρρυθμίσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ ὑπέρμαχοι τῆς θρησκευτικῆς στασιμότητος. Αὐτῶν ἔργα εἶναι ἡ τε ἐγκύκλιος καὶ ὁ σύλλαβος Πίου τοῦ Θ', καὶ ἡ Βατικανὴ σύνοδος τοῦ 1870 ἡ κηρύξασα τὸν πάπαν ἀλάνθαστον. Ἡ Πρωσσία ἡναγκάσθη κατὰ τὸ 1872 νὰ ἔξορίσῃ τοὺς Ἰησουΐτας ἀπὸ τοῦ κράτους αὐτῆς. Βραδύτερον ἀπεδιώγθησαν καὶ ἀπὸ τῆς Γαλλίας. Κατὰ τὸ αὐτὸν πνεῦμα, δηλαδὴ τοῦ αὐστηροῦ, μισαλλοδόξου καὶ φανατικοῦ καθολικισμοῦ ἐργάζονται καὶ τὰ λοιπὰ τάγματα τὰ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ὑφιστάμενα, αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους, οἱ Φραγκισκανοὶ, οἱ Δομινικανοὶ, οἱ Καπουτζῖνοι καὶ ἄλλοι.

§ 48.

Τις ὑπῆρξεν τῇ ἐκκλησιαστικῇ παιδείᾳ παρὰ τοὺς καθολικοὺς;
 'Ἐν ἐκκλησίᾳ, ὅπου τοιοῦτος ὑπάρχει δεσποτισμός, καὶ ὅπου οἱ φανατικοὶ Ἰησουΐται ἀρχουσι, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀκμάσῃ ἀληθὴς θρησκευτικὴ ἐπιστήμη, ἡτις ὅπου μόνον ὑπάρχει ἐλευθερία, εἶναι δυνατή. Οἱ πάπαι ήσαν πάντοτε ἔτοιμοι, νὰ καταδιώκωσι πᾶν σύγγραμμα θεολογικὸν, τὸ δόποιον δὲν συνῆδε πρὸς τὸ ἐν Τώμῃ ἐπικρατοῦν πνεῦμα. Τὰ τοιαῦτα συγγράμματα ἐτίθεντο καὶ τίθενται ἔτι καὶ γῦν ἐν τῷ Πίνακι τῶν ἐπὶ ἀναθέματι ἀπηγορευμένων βιβλίων. Οἱ ἐπισημότεροι καθολικοὶ θεολόγοι, καθὼς οἱ γάλλοι ὁ Πασχάλ,

δστις συνέγραψε τὰς φιλοσοφικωτάτας Σκέψεις του ὅπερ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ Βοσσούετος, διάσημος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ, ἀκμάσας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', δη παραβάλλουσι πρὸς τὸν Χρυσόστομον καὶ τὸν Δημοσθένην, ὁ Μασσιλλῶν ἐκ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἐπίσης φημισθεὶς διὰ τὴν ῥητορικὴν δεινότητά του, ὁ Φενελλῶν σύγχρονος τῶν ἀνωτέρω, βαθυνούστατος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, φίλος τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος θερμὸς, φημισθεὶς πρὸ πάντων διὰ τοῦ Τηλεμάχου του, ἐνῷ εὑρίσκομεν τὰς ὑγιεστάτας περὶ πολιτικῆς καὶ ἡθικῆς ἀρχὰς, ὁ Φλερūς καὶ αὐτὸς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος θεολόγος εἰς γλαφυρωτάτην γλῶσσαν γράψας ἐκκλησιαστικὴν ἴστορίαν, ὁ Λακορδαῖρος, νεώτερος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ τοῦ παρόντος αἰῶνος, τιμήσας τὴν Γαλλίαν διὰ τῆς εὐγλωττίας του, ὁ Λαμενναῖος, φιλελεύθερος Γάλλος θεολόγος, δστις ἡθελε νὰ συμβιβάσῃ τὸν καθολικισμὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ πρόοδον τῶν νεωτέρων χρόνων, καὶ οἱ γερμανοὶ Δέλιγγερ καὶ Μέλερ, ὅπηρξαν ὅποπτοι τῇ ῥωμαϊκῇ ἔδρᾳ. Ὁ Δέλιγγερ ἐτέθη ἐπὶ κορυφῆς τῶν ἐξεγερθέντων κατὰ τοῦ νέου παπικοῦ δόγματος τοῦ ἀλανθάστου καθολικῶν. Ὁ δὲ Μέλερ συνέγραψε τὴν ἀρίστην ἀπολογίαν ὅπερ τοῦ καθολικισμοῦ κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἐν Γερμανίᾳ ἀκμάζουσι σήμερον αἱ ἀρισταὶ καθολικαὶ θεολογικαὶ σχολαὶ, ἀλλ' αὗται ἐξαρτῶνται ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ ἀκμαζούσης καὶ πολὺ ὑπερτέρας οὖσης προτεσταντικῆς θεολογίας.

§ 49.

Οποια τὴ λατρεία καὶ τὰ ἡθη παρὰ τοὺς καθολικοὺς λαοὺς;

Οἱ καθολικοὶ φιλοῦσιν, εἴπερ τινες καὶ ἄλλοι χριστια-

νοὶ, τὴν πομπώδη και λαμπρὰν λατρείαν. Οἱ ναοὶ αὐτῶν εἶναι ἐνιαχοῦ μεγαλοπρεπέστατα κτίρια. Διακρίνεται δὲ πρὸ πάντων διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς και τὴν λαμπρότητα ἡ ἐκκλησία τοῦ ἀγίου Πέτρου ἐν Τρώμῃ. Εἶναι δὲ κεκοσμημένοι οἱ καθολικοὶ ναοὶ δι’ ἔργων πολλάκις μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, δι’ εἰκόνων, ἀναγλύφων και ἀγαλμάτων ἐξόχων καλλιτεχνῶν (Ραφαὴλ, Μιχαὴλ Ἀγγελος). Και ἡ ἐκκλησιαστικὴ δ’ αὐτῶν μουσικὴ ἐκαλλιεργήθη διὰ μεγάλων μουσικῶν (Παλαιστρίνας). Ἀλλ’ ἡ πομπώδης αὕτη λατρεία συντένει συνήθως μᾶλλον εἰς τὸ νὰ ἐκθαμβωτεύῃ και τέρπη τὸν λαὸν ἢ εἰς τὸ νὰ θερμαίνῃ και στηρίζῃ αὐτὸν ἐν ταῖς ἀληθείαις τῆς θρησκείας, τοσοῦτον μᾶλλον καθ’ ὅσον γίνεται λατινιστὶ και συνήθως ἐλλείπει ἀπ’ αὐτῆς τὸ κήρυγμα. Ο καθολικὸς λαὸς ευρίσκεται ἐν παχυλωτάτῃ θρησκευτικῇ ἀμαθείᾳ. Ἐντεῦθεν δι φανατισμὸς και αἱ δεισιδαιμονίαι του. Οἱ δὲ πεπαιδευμένοι ἐκ τῶν καθολικῶν εἶναι ως ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπεξενωμένοι τῆς θρησκείας και ἡ ἀδιαφόρως ὅλως ἡ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὴν διατεθειμένοι. Οὐδαμοῦ παράκεινται τοσοῦτον πλησίον ἀλλήλων ἡ ἄκρα δεισιδαιμονία και ἡ ἄκρα πρὸς τὴν θρησκείαν ψυχρότης, ὅσον ἐν ταῖς καθολικαῖς χώραις.

Τὰ ἡθη τῶν καθολικῶν λαῶν (Ιταλίας, Γαλλίας και Ισπανίας) δὲν φημίζονται ἐπὶ καθαρότητι. Ο ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα ἐπικρατῶν ὑλισμὸς εἶναι πασίγνωστος. Ζῆλον ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἀνέπτυξαν τὰ μοναχικὰ τάγματα. Καθολικοὶ ιεραπόστολοι εἰργάσθησαν και ἐργάζονται ἔτι ἐν Ινδίαις, Ιαπωνίᾳ, Κίνᾳ, Αμερικῇ και Αὐστραλίᾳ. Εφημίσθησαν δ’ ἐξ αὐτῶν δ Ἐαφέριος ἐν Ινδίαις και δ Δελλά Κάζας ἐν Αμερικῇ. Τὰ ἀποτέλεσματα ὅμως τῶν ἐνεργειῶν των δὲν ὑπῆρξαν μεγάλα και ἔνεκα τῆς διχονοίας μεταξὺ τῶν ιεραποστόλων και

διότι ἀπολίτιστοι λαοὶ δλίγον ἐννοοῦσι τὸν χριστιανισμὸν καὶ δυσκόλως δέχονται αὐτόν.

Καθολικοὶ εἶναι περὶ τὰ 120 ἑκατομμύρια.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ.

§ 50.

Τῇ παρατηροῦμεν περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν γένει;

Οἱ χριστιανοὶ πάντες δύο συμποσοῦνται εἰς 300 περίπου ἑκατομμύρια, ιστάμενοι ἀπέγαντι 700 περίπου ἑκατομμυρίων Ἰουδαίων, Μωαμεθανῶν καὶ Ἐθνικῶν, ἀποτελοῦσιν δύμας τὴν μᾶλλον πεπολιτισμένην μερίδα τῆς ἀνθρωπότητος, δσον δὲ ὁ πολιτισμὸς ἔκτείνεται ἐπὶ τοὺς βαρβάρους λαοὺς, ἐπὶ τοσοῦτον χριστιανίζονται οὗτοι. Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμὸς συμβαδίζουσι παρ' αὐτοῖς. Διὰ τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς ὑπῆρξεν ὁ χριστιανισμὸς τὸ μέγιστον εὔεργέτημα τῆς θείας προνοίας· διότι δι' αὐτοῦ ὡδηγήθησαν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, παιδεύονται δὲ ἥθικῶς καὶ σώζονται ἀπὸ τῆς ἐντελοῦς ἥθικῆς διαφθορᾶς, ἐν ᾧ ἐναυάγησεν ἡ ἀρχαία ἑθνικὴ κοινωνία. Αἱ χριστιανικαὶ κοινωνίαι δσονδήποτε καὶ ἀν διαφθαρῶσι, φέρουσι πάντοτε ἐν ἑαυταῖς ἵκανὰ ἥθικῆς ζωῆς στοιχεῖα, ὥστε νὰ μὴ ἀποθάνωσι καὶ καταπέσωσιν ἐντελῶς. Τὰ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων δογμάτων μίση ἦσαν ἀλλοτε κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, καθ' οὓς ἐνεκα τῆς παχυλῆς ἀμαθείας τῶν λαῶν ἐπεκράτουν προλήψεις, δεισιδαιμονίαι καὶ φανατισμὸς, μεγάλα. Σήμερον εύτυχῶς διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ διὰ τῆς πτώσεως τοῦ ἀρχαίου φα-

νατισμοῦ ἥρχισαν νὰ ἐπικρατῶσι μεθ' ὅλας τὰς δογματικὰς διαφορὰς φιλικώτερα, χριστιανικώτερα αἰσθήματα μεταξὺ αὐτῶν. Εἰς τὴν εἰρηνοποίησιν ταύτην τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν εἶναι κεκλημένη νὰ συντελέσῃ ἡ γεραρὰ ἡμῶν ὄρθοδοξος ἐκκλησία, ἡ ἐκπροσωποῦσα τὸν χριστιανισμὸν τῶν πρώτων αἰώνων, μέση δὲ ίσταμένη μεταξὺ τῆς λατινικῆς καὶ τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησιῶν, εἰς ἣν ἐξ ἀμφοτέρων τούτων τῶν μερῶν ἔστρεψαν πολλοὶ τὰ βλέμματα αὐτῶν κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἔχει σήμερον ἐχθροὺς τοὺς ὅλιστὰς, οἵτινες οὐ μόνον τὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ ἀμφισθητοῦσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς βάσεις πάσης θρησκείας, τὸν Θεόν, τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς ἀρνοῦνται, τὴν ὅλην καὶ τὴν τύχην παραδεχόμενοι. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ἰδέαι αὗται τῶν ὅλιστῶν καὶ εἰς τὸν ὄρθον λόγον ἀντίκεινται, ὅστις δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὸν κόσμον ἐκ τύχης προελθόντα, οὐδὲν ν' ἀρνηθῆ τὴν ὅπαρξιν τοῦ Θεοῦ, τοῦ πνεύματος ἐν γένει, καὶ εἰς τὰς ὑψηλοτέρας ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἢτις φύσει θρησκευτικὴ οὖσα ποθεῖ τὸν Θεόν, καὶ θέλει ποθεῖ αἰώνιως αὐτὸν, εὔρε δὲ ἐν τῷ χριστιανισμῷ τὴν τελείαν πλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν αὐτῆς ἀναγκῶν, θέλουσι νικηθῆ καὶ οἱ ἔχθροὶ οὗτοι, ὅπως καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι ἐν ἄλλαις ἐποχαῖς ἀναφανέντες, ἡ δὲ χριστιανικὴ ἐκκλησία θέλει βεβαίως ἐπὶ τέλους θριαμβεύσει.

ΤΕΛΟΣ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ.

Τῷ ἀναγνώστῃ

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Τί είναι ἐκκλησία καὶ τί ἐκκλησιαστικὴ ιστορία;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

Ιστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίου (1—515).

§ 2. Τίς ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ; § 3. Πῶς ιδρύθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἐκκλησία καὶ πῶς διεδόθη τὸ πρῶτον; § 4. Πῶς ἔξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἰς τίνας δυσκολίας ἐπάλαισεν ἡ ἔξηπλωσίς του; § 5. Τίνες είναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί; § 6. Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ διδασκαλία ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ; § 7. Τίνες ὑπῆρξαν οἱ διασημότεροι πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς κατὰ τοὺς πρώτους αἰώνας; § 8. Ὁποία ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην; § 9. Ὁποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας; § 10. Ὁποία ἦσαν τὰ ἥθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ιστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίου μέχρι τοῦ σχίσματος (515—860).

§ 11. Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν μέγα Κωνσταντίνον καὶ κατεστράφη ἡ ἡθικὴ θρησκεία; § 12. Εἰς τίνας νέους λαοὺς ἔξηπλώθη ὁ χριστιανισμός; § 13. Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (αιρέσεις); § 14. Τίνες πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι διέπρεψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους; § 15. Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι; § 16. Πῶς ηὕτησεν ἡ ἔξουσία τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης; § 17. Τίς ἦτο

ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἔξουσία ἐν τῇ ἑκκλησίᾳ καὶ πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο ; § 18. Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ; § 19. Ὡποία τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ; § 20. Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρώτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ιστορία τῆς ἑκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀ.λώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860—1453).

A'. Ἀρατολικὴ ἑκκλησία.

§ 21. Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἑκκλησίας ; § 22. Ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἑκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ; § 23. Ὡποία τις ἡ βυζαντινὴ θεολογία ; § 24. Ὡποία ἦτο ἡ ἑκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ὅποια τὰ ἥθη καὶ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ; § 25. Πότε ἐπεστράφησαν οἱ σλάβοι καὶ ιδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥώστοι εἰς τὸν χριστιανισμόν ;

B'. Δυτικὴ ἑκκλησία.

§ 26. Ὡποίαν δύναμιν ἀνέπτυξαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δύσει ; § 27. Τί ὀνομάζομεν σταυροφορίας, καὶ τίνα ἦσαν τὰ ἱπποτικὰ τάγματα ; § 28. Τίνες ἦσαν οἱ σχολαστικοὶ λεγόμενοι θεολόγοι ; § 29. Ὡποία ἡ λατρεία τῆς λατινικῆς ἑκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ; § 30. Ὡποῖα τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς ; § 31. Τίνες οἱ διωγμοὶ τῆς δυτικῆς ἑκκλησίας κατὰ τῶν αἱρετιῶν ; § 32. Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς δυτικῆς ἑκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ιστορία τῆς ἑκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀ.λώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῷ ἡμᾶς χρόνῳ (1453—1880).

A'. Ιστορία τῆς ἀρατολικῆς ἑκκλησίας.

ἀ) Ἀνατολικὴ ἑκκλησία ἐν τῷ Τουρκικῷ κράτει.

§ 33. Πῶς προστηνέχθη ἡ ὁθωμανικὴ ἔξουσία πρὸς τὴν ἀνατολικὴν

έκκλησίαν ; § 34. Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ ; § 35. Ὁποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἀλωσιν ; § 36. Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ὅποια ἦσαν τὰ ἥθη ; § 37. Ὁποῖαι ἦσαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας ; § 38. Ὁποῖαι ὑπῆρχαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας ;

β') Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 39. Πῶς ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ ὡργανίσθη ;

γ') Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ρωσσίᾳ.

§ 40. Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ρωσσίας καὶ ποια ἡ κατάστασις αὐτῆς ;

B' Ἰστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 41. Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζειγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἐλβετίᾳ κατὰ τὸν 15^ο αἰώνα ; § 42. Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ Ἐλβετίας ; § 43. Τίνες εἶναι αἱ διάφοροι αἱρέσεις ἐν τῷ προτεσταντισμῷ ; § 44. Ὁποία ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ; § 45. Ὁποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ἡ λατρεία καὶ τὰ ἥθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ;

Γ'. Ἰστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

§ 46. Τίς ἡ δύναμις καὶ ὅποιαι αἱ τάσεις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ; § 47. Πότε συνέστη τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τί παρατηροῦμεν περὶ αὐτοῦ ; § 48. Ὁποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία παρὰ τοῖς καθολικοῖς ; § 49. Ὁποῖα τὰ ἥθη καὶ ἡ λατρεία παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς ;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

§ 50. Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν γένει;

